

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΜΣ “ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ”
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Δημήτρης Καλογιαννίδης

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ:

Η δράση του στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1941 - 1944

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σύμβουλος Σπουδών: Νίκος Θεοτοκάς

Αθήνα 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
Το εργατικό κίνημα στον Μεσοπόλεμο	
A. Από τον κατακερματισμό των οργανώσεων στις προσπάθειες για την ενοποίηση	8
B. Οι θεσμικές παρεμβάσεις της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου στο συνδικαλιστικό κίνημα: η διαρκής καταστολή του και η κρατικοποίηση του συνδικαλισμού	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Η Κατοχή. Η διαμόρφωση των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθήκων	
A) Οι επιδιώξεις των Γερμανών στην υπό κατοχή οικονομία και οι ευκαιρίες που δημιουργούνται για το ελληνικό κεφάλαιο	25
B) Η διαμόρφωση των νέων εργασιακών σχέσεων	30
i) Η εργασία στα επιταγμένα εργοστάσια	
ii) Η εργασία στα εργοστάσια που ήταν υπό ελληνική διοίκηση	
iii) Η καταναγκαστική εργασία	
iv) Η εργασία στο Ράιχ	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
Κομματική ανασύσταση και συγκρότηση του συνδικαλιστικού μετώπου	
A. Η ανασυγκρότηση του ΚΚΕ	41
B. Η δημιουργία του μετώπου	43
Γ. Η οργανωτική διάρθρωση του ΕΕΑΜ	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Η μετάβαση από τον λιμό στις οργανωμένες διεκδικήσεις για την επιβίωση	
A. Τα αίτια της επισιτιστικής κρίσης	49
B. Συλλογικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση της επισιτιστικής κρίσης: Τα συσσίτια και οι συνεταιρισμοί	53
i) Συσσίτια	
ii) Συνεταιρισμοί	
Γ. Οι πρώτες απεργιακές κινητοποιήσεις	59
i) Η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων τον Απρίλιο του 1942	
ii) Η απεργία του Σεπτεμβρίου 1942	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η άνοδος του απεργιακού κινήματος και οι αλλαγές στην δομή της οργάνωσης

A. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις του Φεβρουαρίου – Σεπτεμβρίου 1943 68

i) Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης

ii) Καλοκαίρι 1943: κλικάκωση των απεργιακών κινητοποιήσεων και έξαρση της καταστολής

B. Ο μετασχηματισμός της οργανωτικής δομής του ΕΕΑΜ 79

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ανάδειξη του ΕΕΑΜ σε διοίκηση της ΓΣΕΕ

A. Οι εκλογές στα πρωτοβάθμια σωματεία 82

B. Το ΕΕΑΜ αναλαμβάνει τη διοίκηση της ΓΣΕΕ 85

Γ. Η ΓΣΕΕ στην Απελευθέρωση 88

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 93

ΠΗΓΕΣ 95

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το βασικό ζήτημα με το οποίο ασχολείται η παρούσα διπλωματική εργασία είναι η εξέλιξη της εαμικής συνδικαλιστικής πτέρυγας, του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου, στην πρωτεύουσα από την συγκρότησή της το καλοκαίρι του 1941 μέχρι την Απελευθέρωση. Συγκεκριμένα η προσπάθεια διερεύνησης αυτής της ελάχιστα μελετημένης πτυχής του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος, αρθρώνεται γύρω από μερικά βασικά ερωτήματα, που αποτέλεσαν τους κατευθυντήριους άξονες της έρευνας. Πως δημιουργείται το ΕΕΑΜ και ποια είναι η δομή της οργάνωσης; Πως οι συνέπειες από την οικονομική πολιτική των κατοχικών δυνάμεων, που διαμόρφωσαν μια νέα κοινωνική πραγματικότητα για το σύνολο των εργαζομένων, πυροδότησαν μια σειρά από έντονες διεργασίες στους εργασιακούς χώρους και πως αυτές συναντήθηκαν με τα προτάγματα του ΕΕΑΜ; Μέσα από ποια διαδικασία και με ποια τακτική το ΕΕΑΜ μετατράπηκε, από ένα μετωπικό εγχείρημα των διαφόρων τάσεων που υπήρχαν στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος με ιδιαίτερα περιορισμένες δυνάμεις μέσα στους εργασιακούς χώρους τον πρώτο χρόνο της κατοχής, σε μια μαζική αντιστασιακή συνδικαλιστική οργάνωση η οποία λίγο πριν από την Απελευθέρωση μετασχηματίστηκε σε επίσημη ΓΣΕΕ;

Για να γίνει κατανοητή η κατάσταση στην οποία βρισκόταν το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στις αρχές της κατοχής, στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη σκιαγράφηση των βασικών γεγονότων που καθόρισαν την πορεία, την εξέλιξη και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του από το 1918, έτος κατά το οποίο ιδρύεται η ΓΣΕΕ και καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Στο δεύτερο κεφάλαιο ανιχνεύεται η διαδικασία μέσα από την οποία πραγματοποιείται η οικειοποίηση του έμψυχου και άψυχου υλικού της χώρας (βιομηχανικές μονάδες, επιχειρήσεις, ορυκτός πλούτος, εργατικό δυναμικό) από τις δυνάμεις κατοχής, ενώ γίνεται μια προσπάθεια χαρτογράφησης των μορφών οργάνωσης της

εργασίας στις νέες κατοχικές λειτουργίες. Στη συνέχεια στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται με συνοπτικό τρόπο η διαδικασία μέσα από την οποία συγκροτείται το ΕΕΑΜ, ενώ γίνεται μια προσπάθεια να αποτυπωθεί η δομή της οργάνωσης. Στα δύο επόμενα κεφάλαια ιχνηλατείται ο τρόπος με τον οποίο οι διάφορες μορφές συλλογικής αυτοοργάνωσης των εργαζομένων για την αντιμετώπιση της επισιτιστικής κρίσης συναντιούνται με την οργάνωση του ΕΕΑΜ, η συμβολή του στη δημιουργία του μεγάλου διεκδικητικού κινήματος για την επιβίωση και η τακτική που ακολούθησε σε κάθε φάση ανάπτυξής του σε συνάρτηση με τις κατασταλτικές μεθοδεύσεις των Αρχών κατοχής και των δοσιλογικών ελληνικών κυβερνήσεων. Στο τελευταίο κεφάλαιο αναλύεται η στρατηγική που εφάρμοσε το ΕΕΑΜ μέσα στις επίσημες συνδικαλιστικές οργανώσεις, από τις πρώτες προσπάθειες για την πραγματοποίηση εκλογών στα πρωτοβάθμια σωματεία μέχρι την επικράτηση του στη διοίκηση της ΓΣΕΕ.

Παρά το γεγονός ότι την τελευταία δεκαπενταετία σημειώθηκε μια εντυπωσιακή στροφή του ερευνητικού ενδιαφέροντος προς τη μελέτη της δεκαετίας του 1940, που είχε ως αποτέλεσμα την έκρηξη της βιβλιογραφικής παραγωγής για αυτή την ταραγμένη δεκαετία, παραμένει ιδιαίτερα περιορισμένο το ενδιαφέρον των ερευνητών για την Αντίσταση στο αστικό περιβάλλον συγκριτικά με την μελέτη της ένοπλης μορφής του αντιστασιακού φαινομένου στην ύπαιθρο. Καθώς το ΕΕΑΜ αποτέλεσε μια σημαντική πτυχή της Αντίστασης στα μεγάλα αστικά κέντρα, η απουσία μελετών για τη μορφή που έλαβε το αντιστασιακό φαινόμενο στον αστικό χώρο, καταδίκασε το ΕΕΑΜ να αποτελεί το “ξεχασμένο τέκνο της ιστοριογραφίας και της μυθολογίας της Αντίστασης”.¹

Η πολύ περιορισμένη δευτερογενής βιβλιογραφία επικέντρωσε από την αρχή την έρευνα στην διεξοδική διερεύνηση αρχειακών τεκμηρίων. Προκηρύξεις και ανακοινώσεις του ΕΕΑΜ, τα επίσημα κείμενα του ΚΚΕ και η Κομμουνιστική Επιθεώρηση της κατοχικής περιόδου, η πολύ σημαντική αρχειακή συλλογή του Εργατικού Κέντρου Πειραιά, η αποδελτίωση του αντιστασιακού και του εργατικού – συνδικαλιστικού τύπου του 1941 – 1944,

¹ Γ. Φ. Κουκουλές, Το ΕΕΑΜ, Ε-Ιστορικά 110, 22/11/2001

καθώς και οι δημοσιευμένες πηγές από τα γερμανικά αρχεία στο βιβλίο του Μάρτιν Ζέκεντορφ *Η Ελλάδα κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό* (Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1991), αποτέλεσαν το βασικό πρωτογενές τεκμηριωτικό υλικό της παρούσας εργασίας.

Σημαντικές πληροφορίες για το ΕΕΑΜ άντλησα από τα παρακάτω έργα: *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής του* (Καστανιώτης, Αθήνα 1999) του Άγγελου Αυγουστίδη, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944 – 1948)* (Οδυσσέας, Αθήνα 1995) του Γιώργου Φαίδωνος Κουκουλέ, καθώς και από την διπλωματική εργασία της Σταυρούλας Πανίδου *Το εργατικό κίνημα στην κατοχή* (Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1996). Πολύ σημαντικές πηγές αποτέλεσαν οι δημοσιευμένες και μη μαρτυρίες ανθρώπων μελών του ΕΕΑΜ, που είχαν ενεργή συμμετοχή στο εργατικό κίνημα της περιόδου όπως του Θύμιου Μπράτσου που συμπεριλαμβάνεται στο *Εργατικές ιστορίες* (BUX, Αθήνα 1998) του Νάσου Μπράτσου, και οι σημειώσεις του Σταύρου Πιτιανούδη που υπάρχουν στο Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.), που αν και ιδωμένες υπό το πρίσμα της αναπόφευκτης υποκειμενικότητας των πρωταγωνιστών, ωστόσο παρείχαν σημαντικές πληροφορίες.

Για την κατανόηση της εμφάνισης, του τρόπου με τον οποίο συγκροτείται και των ιδιαίτερων πρακτικών που χρησιμοποίησε το αντιστασιακό κίνημα στην Αθήνα ιδιαίτερα σημαντικές υπήρξαν οι δύο νέες μελέτες *Η εμπειρία της κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα* (Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012) του Μενέλαου Χαραλαμπίδη και *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942 – 1944* (Θεμέλιο, Αθήνα 2012) του Ιάσωνα Χανδρινού. Τέλος η βιβλιογραφία που καλύπτει τις οικονομικές, τις πολιτικές και τις κοινωνικές αλλαγές της περιόδου συνέβαλε στην απόκτηση μιας συνολικότερης θεώρησης της περιόδου απαραίτητης για την προσέγγιση του εργατικού κινήματος.

Στόχος λοιπόν της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι μέσα από την δημιουργική σύνθεση των διαφόρων πρωτογενών και δευτερογενών πηγών να

προβεί στην ανασύσταση της ιστορίας του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου, αυτής της πολύ σημαντικής πτυχής του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην ιστοριογραφική έρευνα για τη δεκατία του 1940.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το εργατικό κίνημα στον Μεσοπόλεμο

Από τον κατακερματισμό των οργανώσεων στις προσπάθειες για την ενοποίηση

Το 1918 υπήρξε μια χρονιά τομή για το ελληνικό εργατικό κίνημα, καθώς με την ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (Γ.Σ.Ε.Ε.) κορυφώθηκαν οι μακροχρόνιες προσπάθειες για την κεντρική οργανωτική συσπείρωση του νέου κοινωνικού υποκειμένου, του εργατικού κινήματος, που εισέβαλε δυναμικά στην ελληνική κοινωνία στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Το γεγονός αυτό υπήρξε αποτέλεσμα αφενός των πολιτικών επιδιώξεων της Κυβέρνησης των Φιλελευθέρων μετά το 1909 για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας και αφετέρου της πίεσης των αγώνων της εργατικής τάξης προς την κατεύθυνση της συγκέντρωσης των διαφόρων τοπικών εργατικών οργανώσεων σε μια συνομοσπονδία πανελλαδικής εμβέλειας.

Ο Βενιζέλος καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910 εφάρμοσε μια εργατική νομοθετική πολιτική άμβλυνσης των ακραίων μορφών εκμετάλλευσης με κύριο σκοπό να ελέγξει τις διεργασίες που πραγματοποιούνταν στο εσωτερικό του εργατικού κινήματος, ενισχύοντας τις ρεφορμιστικές τάσεις έναντι των σοσιαλιστικών.² Σε αυτή την κατεύθυνση η Κυβέρνηση των Φιλελευθέρων με την άρση του Στρατιωτικού νόμου διευκόλυνε τη σύγκληση των ιδρυτικών συνεδρίων της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ) και του

² Για την εργατική νομοθεσία της Κυβέρνησης των Φιλελευθέρων βλ. Γ. Κορδάτος, Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1972, σελ. 206 – 236• Κ. Φουντανόπουλος, Μισθωτή Εργασία στο “Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, τόμος Α1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σελ. 114 – 118”

Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ) τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο του 1918.³ Η αποτυχία του Βενιζέλου να ελέγξει τη ΓΣΕΕ, καθώς παρά το γεγονός ότι η βενιζελική παράταξη πλειοψήφισε στη διοίκηση, οι σοσιαλιστές κατάφεραν να επικρατήσουν στα δύο καίρια ζητήματα της παραμονής της ΓΣΕΕ έξω από κάθε αστική επιρροή και τη λειτουργία της με βάση την αρχή της πάλης των τάξεων, αποτέλεσαν την αφορμή για την πρώτη διάσπαση λίγους μήνες αργότερα τον Μάρτιο του 1919.⁴ Στην περίοδο αυτή ανιχνεύονται τα πρώτα δείγματα κρατικού παρεμβατισμού στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος με την προσπάθεια επιβολής ενός συστηματικού ελέγχου στις οργανώσεις, τις διώξεις εναντίον συνδικαλιστών με κύριο σκοπό την αποπολιτικοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος με την προσπάθεια περιορισμού των εργατικών διεκδικήσεων σε οικονομικά αιτήματα και την απομάκρυνση των εργατών από τις πολιτικές λειτουργίες της εργατικής τάξης. Το χάσμα που δημιουργήθηκε ανάμεσα στις δύο πτέρυγες της ΓΣΕΕ τη φιλοβενιζελική και τη σοσιαλιστική βάθαινε διαρκώς, υποδηλώνοντας την ύπαρξη δύο διαφορετικών τάσεων μέσα στο συνδικαλιστικό κίνημα καταλήγοντας τον Σεπτέμβριο του 1920 στη σύγκληση δύο διαφορετικών συνεδρίων. Η συντριπτική ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 οδήγησε τη φιλοβενιζελική συνδικαλιστική πτέρυγα σε εξαφάνιση και έτσι ως 2ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ αναγνωρίστηκε αυτό που πραγματοποιήθηκε από τους σοσιαλιστές στην Αθήνα με τη συμμετοχή των πιο μαζικών και μαχητικών σωματείων. Το συνέδριο αυτό ανανέωσε την προσήλωση στην αρχή της πάλης των τάξεων και υπερψήφισε τη συνεργασία της ΓΣΕΕ με το ΣΕΚΕ.⁵

Η ήττα του 1922 στο μικρασιατικό μέτωπο και το τέλος της Μεγάλης

³ Η Ελλάδα τελούσε υπό καθεστώς στρατιωτικού νόμου, καθώς συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ.

⁴ Για το 1ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ και τις διασπαστικές ενέργειες που ακολούθησαν βλ. Δ. Λιβιεράτος, 90 Χρόνια Γ.Σ.Ε.Ε., εκδ. ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αθήνα 2009, σελ. 17 - 24

⁵ Δ. Λιβιεράτος, ο.π. σελ. 26 – 27

Ιδέας, που από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αποτέλεσε τη βασική συνισταμένη της πολιτικής της ελληνικής αστικής τάξης, είχε ως αποτέλεσμα την επικέντρωση των προσπαθειών στο εσωτερικό της χώρας για πιο σταθερή και επιταχυνόμενη ανάπτυξη με κύριο φορέα την εκβιομηχάνιση. Σε αυτή την κατεύθυνση βοήθησε η άφιξη ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων,⁶ που σε συνδυασμό με την επένδυση των κερδών της πολεμικής περιόδου, τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς, την απαγόρευση της μαζικής μετανάστευσης⁷ και το νέο οικονομικό πρόγραμμα του κόμματος των Φιλελευθέρων του 1928 (υποβοήθηση συσσώρευσης μεγάλου κεφαλαίου, ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης, ενίσχυση της συμμετοχής της εμπορικής ναυτιλίας στις διεθνείς μεταφορές) συνέβαλαν στην επιτάχυνση των διαδικασιών της οικονομικής ανάπτυξης.⁸

Ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων και ο περιορισμός της μετανάστευσης των γηγενών, αύξησε την προσφορά εργατικού δυναμικού στην εγχώρια αγοράς εργασίας συμπιέζοντας τα εργατικά ημερομίσθια προς τα κάτω και επιμηκύνοντας το χρόνο ανεργίας που σε συνδυασμό με την ένταση της κρατικής τρομοκρατίας και την ταύτιση της ΓΣΕΕ με την πολιτική του ΚΚΕ λόγω της οργανικής τους σύνδεσης είχαν ως αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση της ΓΣΕΕ και την απομαζικοποίηση των οργανώσεων. Εκείνη την περίοδο αρχίζει να εφαρμόζεται μια νέα τακτική στο συνδικαλιστικό κίνημα με την εισαγωγή προσώπων που ήταν συνδεδεμένα με κρατικές υπηρεσίες, τα

⁶ Κατά την περίοδο 1920 – 28 οι πρόσφυγες συνέβαλαν στην αριθμητική διεύρυνση του εργατικού δυναμικού στη Βιομηχανία κατά 82%, ενώ η παρουσία τους μολονότι δεν ακύρωσε τα χαρακτηριστικά που είχε αποκτήσει η μισθωτή εργασία προσέφερε στους εργοδότες νέες δυνατότητες οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας (συχνή εναλλαγή προσωπικού των επιχειρήσεων, μείωση του ημερομισθίου). (Κ. Φουντανόπουλος, ο.π. σελ. 297)

⁷ Οι ΗΠΑ το 1921 με νόμο περιόρισαν την ετήσια εισροή μεταναστών στο 3% του πληθυσμού του 1910, ενώ το 1924 με νέο νόμο στο 2% της απογραφής του 1890. Έτσι μειώθηκε πάρα πολύ ο αριθμός των μεταναστών, οι οποίοι αποτέλεσαν επιπλέον φτηνό εργατικό δυναμικό. (Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923 – 27), τόμος Β', εκδ. Κομμούνα/Ιστορική μνήμη, Αθήνα 1985, σελ. 33)

⁸ Α. Δάγκας - Γ. Λεοντιάδης, Το ελληνικό εργατικό κίνημα έναντι του φασισμού και του πολέμου, 1934 – 1941. Οι απόψεις Παπαπαναγιώτου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2007, σελ. 86

οποία ενίσχυσαν τη συντηρητική συνδικαλιστική παράταξη του Ιωάννη Καλομοίρη με κύριο σκοπό την αλλαγή των συσχετισμών στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος. Τα πρώτα δείγματα αυτής της τακτικής εντοπίζονται στο 3ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ τον Μάρτιο του 1926 το οποίο πραγματοποιήθηκε μέσα σε κλίμα έντονης τρομοκρατίας και ανοιχτών κρατικών παρεμβάσεων. Στο Συνέδριο αυτό συμμετείχαν οι συντηρητικοί με τους σοσιαλιστές με σκοπό να επικρατήσουν έναντι των κομμουνιστών κάτι το οποίο κατάφεραν με μικρή πλειοψηφία. Οι κομμουνιστές παρέμειναν στη ΓΣΕΕ ως επαναστατική αντιπολίτευση αλλά σε αυτό το Συνέδριο διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για την μελλοντική διάσπαση, η οποία πραγματοποιήθηκε στο 4ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ τον Μάιο του 1928, όπου η συμμαχία συντηρητικών και σοσιαλιστών επικράτησε έναντι των κομμουνιστών.⁹ Την τρίτη ημέρα του Συνεδρίου απομακρύνθηκαν με βίαιο τρόπο οι κομμουνιστές με την κατηγορία των θορυβοποιών, καθώς αντιδρούσαν στις προσχεδιασμένες μεθοδεύσεις συντηρητικών και σοσιαλιστών, οι οποίοι προσπαθούσαν να επηρεάσουν τη σύνθεση του Συνεδρίου. Το 4ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ εξέλεξε γενικό γραμματέα τον Δημήτρη Στρατή και είναι το Συνέδριο στο οποίο επισημοποιήθηκε η πρώτη σημαντική διάσπαση της ΓΣΕΕ.

Εκείνη την περίοδο άρχισε να διαφοροποιείται η εκτίμηση της Κομμουνιστικής Διεθνούς για την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο καπιταλισμός γεγονός που είχε ως συνέπεια τη συνακόλουθη αλλαγή της γραμμής προς τα Κομμουνιστικά Κόμματα. Στο 6ο Συνέδριο της Γ' Διεθνούς που πραγματοποιήθηκε στη Μόσχα από 15 Ιουλίου έως 1 Σεπτεμβρίου 1928 εκφράστηκε η πολιτική της τρίτης και τελευταίας περιόδου σύμφωνα με την οποία ο καπιταλισμός εισερχόταν σε μια

⁹ Οι σοσιαλιστές θεωρούσαν ότι μετά από την επικράτηση κατά των κομμουνιστών θα υπερίσχυαν έναντι των συντηρητικών οι οποίοι δεν διέθεταν μαζική υποστήριξη στη βάση. Η σχέση όμως των τελευταίων με κρατικές υπηρεσίες και εργοδοτικές οργανώσεις συνέβαλε στην επικράτησή τους και εναντίον των σοσιαλιστών με την εφαρμογή της συνήθισμένης τακτικής της διάσπασης. (Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 31), τόμος Γ' εκδ. Κομμούνα/Ιστορική μνήμη, Αθήνα 1987, σελ. 70)

περίοδο μεγάλης κρίσης και αρχίζε να καταρρέει. Το γεγονός αυτό περιόριζε τα περιθώρια για πολιτική και συνδικαλιστική δράση μακράς προοπτικής, και έριχνε όλο το βάρος των εργατικών οργανώσεων και κομμάτων στην άμεση πάλη κατά του καταρρέοντος καπιταλισμού για την πραγματοποίηση της προλεταριακής επανάστασης. Εκείνη την περίοδο αναπτύχθηκε από την Κομμουνιστική Διεθνή και η θεωρία του σοσιαλφασισμού σύμφωνα με την οποία οι σοσιαλιστές αντιμετώπιζονταν ως εχθροί της εργατικής τάξης, καθώς στέκονταν εμπόδιο στην πραγματοποίηση της προλεταριακής επανάστασης.

Σε αυτή την κατεύθυνση οι κομμουνιστές συνδικαλιστές που είχαν αποπεμφθεί από το 4ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ ίδρυσαν το “Πενταμελές Γραφείο των Αποκλεισμένων Οργανώσεων”, με σκοπό την ανάληψη πρωτοβουλιών για επάνοδο στη ΓΣΕΕ. Η απόφαση όμως του 4ου Συνεδρίου του ΚΚΕ τον Δεκέβριο του 1928 για “σύγκληση συνεδρίου για την συγκέντρωση των ταξικών δυνάμεων του συνδικαλιστικού κινήματος, την επανίδρυση του ταξικού κέντρου των συνδικάτων για την διοργάνωση και διεξαγωγή των οικονομικών αγώνων της εργατικής τάξης”,¹⁰ έβαλε τέλος στις όποιες προσπάθειες των οργανώσεων που ήταν υπό την επιρροή των κομμουνιστών για επιστροφή στη ΓΣΕΕ. Έτσι τον Φεβρουάριο του 1929 πραγματοποιήθηκε το ιδρυτικό συνέδριο της Ενωτικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (ΕΓΣΕΕ) με σκοπό την ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος σε ταξική βάση.¹¹

Την ίδια περίοδο η Κυβέρνηση Βενιζέλου εμπλούτισε το νομικό οπλοστάσιο του κράτους δημιουργώντας ένα ισχυρό αντεργατικό νομοθετικό πλέγμα για την αντιμετώπιση των κομμουνιστικών

¹⁰ Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, Τόμος Δεύτερος, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1974

¹¹ Για την ΕΓΣΕΕ βλ. Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 31), τόμος Γ΄ εκδ. Κομμούνια/Ιστορική μνήμη, Αθήνα 1987, σελ. 102 – 106• Κ. Θέος, Τα ελληνικά συνδικάτα στην πάλη ενάντια στον φασισμό και για την ανεξαρτησία τους, εκδ. Ειρήνη, Αθήνα 1978, σελ. 14 - 16• Δ. Λιβιεράτος, 90 Χρόνια Γ.Σ.Ε.Ε., εκδ. ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αθήνα 2009, σελ. 58 – 62• Κ. Φουντανόπουλος, Εργασία και Εργατικό Κίνημα στην Ελλάδα στο “Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, τόμος Β1, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σελ. 326”

οργανώσεων με τη ψήφιση του νομοσχεδίου “Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας της ελευθερίας των πολιτών”, πιο γνωστό ως Ιδιώνυμο. Το Ιδιώνυμο χρησιμοποιήθηκε και για τη διάλυση συνδικαλιστικών οργανώσεων, οι οποίες δεν υποτάσσονταν στις κυβερνητικές επιταγές και κινούνταν έξω από τα στενά όρια του νομοταγούς συνδικαλισμού της συντηρητικής παράταξης.¹² Ένα χρόνο αργότερα η ΕΓΣΕΕ με δικαστική απόφαση τέθηκε εκτός νόμου, αλλά συνέχισε τη λειτουργία της παράνομα. Παράλληλα με τη χρήση του Ιδιωνύμου για τη δίωξη των κομμουνιστικών οργανώσεων ο Βενιζέλος προέβη σε κάποιες κινήσεις προσεταιρισμού των συνδικαλιστών της ΓΣΕΕ δίνοντας τους μια σειρά από προνόμια και παροχές, όπως η παραχώρηση τεσσάρων θέσεων γερουσιαστών από τη ΓΣΕΕ στο νεοϊδρυμένο θεσμό της Γερουσίας, καθώς και η συμμετοχή συνδικαλιστών στη διοίκηση οργανισμών και ιδρυμάτων. Έτσι σταδιακά διαμορφώθηκε μια ιδιότυπη κατηγορία εργατικών στελεχών στο συνδικαλιστικό κίνημα τα συμφέροντα των οποίων άρχισαν να διαφοροποιούνται από τα συμφέροντα της βάσης.

Στο επόμενο διάστημα η κρίση στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος επιδεινώθηκε με τη νέα διάσπαση της ΓΣΕΕ, στο 5ο Συνέδριο. Στο Συνέδριο αυτό που πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1930 υπήρχαν δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις των συντηρητικών από τη μια πλευρά και των σοσιαλιστών από την άλλη. Οι συντηρητικοί έχοντας την κυβερνητική υποστήριξη είχαν σαν κύριο επιχείρημα ότι τα συνδικάτα έπρεπε να παραμείνουν μακριά από κάθε πολιτική επιρροή και ιδιαίτερα τη σοσιαλιστική, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο ότι δεν ήταν διατεθειμένοι να ανεχτούν καμία αντιπολίτευση στο εσωτερικό της ΓΣΕΕ. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου οι σοσιαλιστές αποχώρησαν από

¹² Από το 1929 μέχρι το 1932 που αποχώρησε το κόμμα των Φιλελευθέρων από την Κυβέρνηση έγιναν 11.400 συλλήψεις και 2.130 καταδίκες με βάση το Ιδιώνυμο, ενώ από τις επιτροπές ασφαλείας εκτοπίστηκαν πάνω από 200 άτομα. (Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 1931), ο.π. σελ. 123)

τη ΓΣΕΕ ιδρύοντας την παράταξη των Ανεξάρτητων Εργατικών Συνδικάτων.¹³

Στα τέλη του 1931 αρχίζουν να εμφανίζονται στην Ελλάδα οι συνέπειες της διεθνούς οικονομικής κρίσης (μείωση των εξαγωγών, πτώση των τιμών, αύξηση της ανεργίας). Η Ελλάδα αδυνατεί να καλύψει την εξυπηρέτηση του εξωτερικού της δανεισμού και τον Απρίλιο του 1932 κηρύσσει πτώχευση, γεγονός που θα δημιουργήσει πληθωρισμό και πτώση του πραγματικού μισθού των εργαζομένων. Μέσα στο 1932 η δραχμή έχασε το 75% της αξίας της, το εθνικό εισόδημα από 640.000.000 δολάρια έπεσε στα 330.000.000 και οι άνεργοι έφτασαν τις 200.000.¹⁴ Οι επιπτώσεις της κρίσης προκάλεσαν ρωγμές στους βασικούς κρίκους που συνέθεταν το οικοδόμημα πάνω στο οποίο στηριζόταν η άσκηση της πολιτικής εξουσίας και είχαν ως αποτέλεσμα την είσοδο του πολιτικού συστήματος σε μια περίοδο κρίσης και αμφισβήτησης, με την άνοδο του απεργιακού κινήματος από το 1932 και μετά, καθώς και με την σταδιακή απομάκρυνση των λαϊκών στρωμάτων από τα δύο παραδοσιακά αστικά κόμματα.

Παρά την ανοδική πορεία που παρατηρήθηκε στις κινητοποιήσεις των εργαζομένων, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ήταν απομαζικοποιημένες. Σε αυτό συνέβαλε η πολυδιάσπαση των οργανώσεων, η μεγάλη ανεργία, η κρατική τρομοκρατία αλλά και η υπερεπαναστατική πολιτική του ΚΚΕ, που επεδίωκε την μετατροπή κάθε εργατικής κίνησης σε γενική απεργία.¹⁵ Η επέμβαση της Κομμουνιστικής

¹³ Για το Ε΄ Συνέδριο της ΓΣΕΕ και τα γεγονότα της διάσπασης βλ. Δ. Λιβιεράτος, 90 χρόνια Γ.Σ.Ε.Ε., ο.π. σελ. 64 – 67 και Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 31), ο.π. σελ. 158 – 162

¹⁴ Α. Ελεφάντης, Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης,, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 171 • Α. Δάγκας, Γ. Λεοντιάδης, ο.π. σελ. 86

¹⁵ Από την 10η Ολομέλεια της Κομμουνιστικής Διεθνούς τον Ιούλιο του 1929 ο αγώνας κατά του καπιταλισμού είχε γίνει ολοκληρωτικός. Η εφαρμογή της γραμμής της γενικής απεργίας και της ένοπλης πάλης είχε σημαντικές επιπτώσεις για το ΚΚΕ απομακρύνοντάς το από τις μάζες και επιτείνοντας την κρίση στο εσωτερικό του με τη φραξιονιστική πάλη των δύο ομάδων που αντιπροσωπεύονταν στην ηγεσία. (Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 31), ο.π. σελ. 139)

Διεθνούς το 1931 με την καθαίρεση του Πολιτικού Γραφείου και τον διορισμό νέου με επικεφαλής τον Νίκο Ζαχαριάδη έθεσε τέλος στις διαμάχες και στην εσωκομματική κρίση, ενώ από εκείνη τη στιγμή το ΚΚΕ άρχισε να σταθεροποιείται και να αναπτύσσεται οργανωτικά και αριθμητικά. Τα πρώτα σπέρματα για την αλλαγή της πορείας του ΚΚΕ εντοπίζονται στην 6η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος τον Ιανουάριο του 1934 στην οποία άλλαξε η ανάλυση για την ελληνική κοινωνία και συνακόλουθα ο χαρακτήρας που θα λάμβανε η επανάσταση στην Ελλάδα. Στην 6η Ολομέλεια η Ελλάδα παρουσιαζόταν ως χώρα που δεν είχε ολοκληρώσει ακόμα τον αστικοδημοκρατικό της μετασχηματισμό γεγονός που καθόριζε τον χαρακτήρα της επανάστασης ως αστικοδημοκρατικό με τάσεις γρήγορης μετατροπής σε προλεταριακή σοσιαλιστική επανάσταση.¹⁶

Στο 5ο Συνέδριο του ΚΚΕ τον Μάρτιο του 1934 εγκρίθηκε η απόφαση της 6ης Ολομέλειας για τον χαρακτήρα και τις κινητήριες δυνάμεις της επανάστασης στην Ελλάδα, τονίστηκε η ανάγκη για την οργάνωση ενιαίου αντιφασιστικού μετώπου, αλλά αυτό προσέκρουε στην τακτική που ακολουθούνταν στο συνδικαλιστικό με την εφαρμογή του ενιαίου μετώπου από τα κάτω και την οργάνωση επαναστατικών αντιπολιτεύσεων για τη διάλυση της μαζικής βάσης των ρεφορμιστικών συνδικάτων και την ένταξη των εργατών στα επαναστατικά συνδικάτα.¹⁷ Στο πλαίσιο των προσπαθειών για την πραγματοποίηση του ενιαίου μετώπου στο συνδικαλιστικό κίνημα πραγματοποιήθηκαν τρεις συσκέψεις τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1934 με πρωτοβουλία της ΕΓΣΕΕ, στις οποίες η ΓΣΕΕ δεχόταν τη δημιουργία Ενιαίου Μετώπου με τον όρο να περιοριστούν οι αγώνες και οι διεκδικήσεις μέσα στα πλαίσια του υπάρχοντος οικονομικού καθεστώτος. Η ΕΓΣΕΕ ζητούσε τη δημιουργία Ενιαίου μετώπου αποκρούοντας την πρόταση της ΓΣΕΕ, ενώ

¹⁶ Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, Τόμος Τέταρτος, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975, σελ. 18 - 24

¹⁷ Ο.π. σελ. 69

τα Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα ζητούσαν από την ΕΓΣΕΕ να εγκαταλείψει τη φρασεολογία περί σοσιαλφασισμού και τα συνθήματα για ενότητα από τα κάτω. Επίσης στις 15 Μαΐου με αφορμή τα γεγονότα της Καλαμάτας για πρώτη φορά από τη διάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος υπογράφηκε κοινή διακήρυξη ανάμεσα στην ΕΓΣΕΕ, την ΓΣΕΕ, τα Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα και το Εργατικό Κέντρο Αθήνας με την οποία προκηρύσσονταν γενική απεργία για την επόμενη μέρα.¹⁸ Η απεργία τελικά δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς η Κυβέρνηση δέχτηκε τα αιτήματα και η ΓΣΕΕ, τα ΑΕΣ και το ΕΚΑ ανέβαλαν την απεργία. Η ΕΓΣΕΕ και το ΚΚΕ και στις δύο περιπτώσεις κατηγόρησε τη ΓΣΕΕ, τα ΑΕΣ και το ΕΚΑ ως πράκτορες του κεφαλαίου και του φασισμού, οι οποίοι πρόδιδαν την εργατική τάξη και τους αγώνες των εργαζομένων, επιβεβαιώνοντας με αυτό τον τρόπο τις αντιφάσεις που προέκυπταν στις προσπάθειες του ΚΚΕ να εφαρμόσει στην πράξη τακτικές μετωπικής πολιτικής, οι οποίες ερχόταν σε αντίθεση με την στρατηγική του, που ήταν η εργατοαγροτική επανάσταση και η δημιουργία εργατοαγροτικής Κυβέρνησης.

Η ριζική αλλαγή στη στάση του ΚΚΕ, παρατηρήθηκε μετά το καλοκαίρι του 1934, όταν η Κομμουνιστική Διεθνής μπροστά στην άνοδο του φασισμού επικρότησε την πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας να υπογράψει σύμφωνο ενότητας στη δράση με το Σοσιαλιστικό Κόμμα τον Ιούλιο του 1934. Στην κατεύθυνση της αντιφασιστικής ενότητας στις 5 Οκτωβρίου 1934 υπογράφηκε το “Σύμφωνο κοινής δράσης ενάντια στη στρατιωτικοφασιστική δικτατορία” από το ΚΚΕ, το

¹⁸ Στην Καλαμάτα τον Μάιο του 1934 πραγματοποιήθηκε απεργία των φορτοεκφορτωτών και των λιμενεργατών με αφορμή την εγκατάσταση ενός απορροφητικού μηχανήματος (σιλό) στο λιμάνι για την εκφόρτωση σιταριού από τα πλοία, γεγονός που θα οδηγούσε στην αύξηση της ανεργίας. Η βίαιη αντιμετώπιση της απεργίας από τις αρχές είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο δύο εργατών και τον τραυματισμό πολλών άλλων και προκάλεσε την έντονη αντίδραση των κατοίκων. Την επόμενη ημέρα κηρύχτηκε γενική απεργία και κατά τη διάρκεια της διαδηλώσης πραγματοποιήθηκαν συγκρούσεις με την αστυνομία και τον στρατό έχοντας ως αποτέλεσμα επτά νεκρούς και πολλούς τραυματίες. Με αφορμή τα γεγονότα αυτά πραγματοποιήθηκε μια πρώτη σύγκλιση ανάμεσα στις διάφορες συνδικαλιστικές οργανώσεις. (Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932 – 36), τόμος Δ΄, Εναλλακτικές εκδόσεις/Ιστορική μνήμη 6, Αθήνα 1994, σελ. 203 – 205)

Αγροτικό Κόμμα, το Σοσιαλιστικό κόμμα, το Εργατικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, τη ΓΣΕΕ, την ΕΓΣΕΕ και τα ΑΕΣ το οποίο προέβλεπε την οργάνωση κοινών συγκεντρώσεων και διαδηλώσεων ενάντια σε κάθε προσπάθεια επιβολής φασιστικού πραξικοπήματος, την αλληλοβοήθεια των οργανώσεων και των κομμάτων σε περίπτωση φασιστικής επίθεσης και την προετοιμασία μιας γενικής απεργίας.¹⁹ Ωστόσο το σύμφωνο δεν εφαρμόστηκε, καθώς η συμπαράταξη των διαφόρων οργανώσεων και κομμάτων συντελέστηκε μόνο εξωτερικά χωρίς να δημιουργηθούν οι απαραίτητες εσωτερικές γραμμές σύνδεσης. Διάνοιξε όμως διαύλους επικοινωνίας για την αποκατάσταση της ενότητας του εργατικού κινήματος.

Εν μέσω αυτών των εξελίξεων πραγματοποιήθηκε το 7ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ, η διεξαγωγή του οποίου χαρακτηρίστηκε από ένα πιο ενωτικό κλίμα σε σχέση με τα προηγούμενα. Η ΕΓΣΕΕ προσκλήθηκε μόνο στο θέμα για την αντιμετώπιση του φασισμού και την οργάνωση του ενιαίου μετώπου. Εξαιτίας των πιέσεων από τη βάση για την πραγματοποίηση της ενότητας το Συνέδριο αποφάσισε την ενοποίηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων σε ένα νέο συνέδριο, ενώ μέχρι να γίνει αυτό τάχθηκε υπέρ της πραγματοποίησης κοινών εκδηλώσεων.²⁰ Παράλληλα με το 7ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ πραγματοποιήθηκε στο Εργατικό Κέντρο Αθήνας συνδιάσκεψη των Ανεξάρτητων Εργατικών Συνδικάτων. Εκεί διαμορφώθηκαν δύο απόψεις τα ΑΕΣ, το ΕΚΑ και η Ομοσπονδία Αρτεργατών υποστήριξαν τη δημιουργία μιας νέας Συνομοσπονδίας, ενώ οι κομμουνιστές με τους αρχαιομαρξιστές ζητούσαν να εκλεγεί μια προσωρινή επιτροπή που θα συνέχιζε τις προσπάθειες για την ενοποίηση. Τελικά υπερίσχυσε η πρώτη άποψη και η συνδιάσκεψη μετατράπηκε σε συνέδριο που κατέληξε στην ίδρυση της Πανελλαδικής Συνομοσπονδίας Εργασίας. Έτσι συνεχίστηκε ο

¹⁹ Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, Τόμος Τέταρτος, ο.π. σελ. 87 – 89

²⁰ Για το Ζ' Συνέδριο της ΓΣΕΕ βλ. Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932 – 36), ο.π. σελ. 219 – 221 και Δ. Λιβιεράτος, 90 χρόνια Γ.Σ.Ε.Ε., ο.π. σελ. 81 – 83

κατακερματισμός των συνδικαλιστικών οργανώσεων, καθώς στα τέλη του 1934 υπήρχαν τρεις συννομοσπονδίες η ΓΣΕΕ, η ΕΓΣΕΕ και η Πανελλαδική Συννομοσπονδία Εργασίας κάθε μια από τις οποίες ευαγγελιζόταν την πραγματοποίηση της ενότητας από διαφορετική σκοπιά.

Η ΕΓΣΕΕ συνέχισε να πιέζει στην κατεύθυνση της ενότητας οι ηγεσίες όμως της ΓΣΕΕ και της Πανελλαδικής Συννομοσπονδίας Εργασίας προσπαθούσαν με διάφορες μεθοδεύσεις να την αποφύγουν, καθώς η πολιτική εξουσία δεν επιθυμούσε την πραγματοποίησή της. Σε μια τέτοια προσπάθεια τον Μάιο του 1935 η ΕΓΣΕΕ ζήτησε την εκλογή μιας εφορευτικής επιτροπής από τις τρεις συννομοσπονδίες, η οποία θα διενεργούσε δημοψήφισμα για τη συνδικαλιστική ενότητα, η ΓΣΕΕ όμως αρνήθηκε.

Οι προσπάθειες του ΚΚΕ και της ΕΓΣΕΕ για τη δημιουργία του Παλλαϊκού Μετώπου και την αποκατάσταση της συνδικαλιστικής ενότητας εντάθηκαν από το φθινόπωρο του 1935 και έπειτα. Είχε προηγηθεί τον Ιούλιο – Αύγουστο το 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, το οποίο καθόρισε ως κύριο καθήκον των Κομμουνιστικών Κομμάτων τη δημιουργία του Ενιαίου Εργατικού Μετώπου σε εθνικό και σε διεθνές πλαίσιο στη βάση και στις κορυφές των πολιτικών και συνδικαλιστικών φορέων του εργατικού κινήματος, το οποίο θα υπερασπιζόταν τα άμεσα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα της εργατικής τάξης απέναντι στον φασισμό και τον πόλεμο.²¹ Στην Ελλάδα η 4η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ τον Σεπτέμβριο του 1935 ενέκρινε τις αποφάσεις του 7ου Συνεδρίου της ΚΔ και αποφάσισε να ενισχύσει τις προσπάθειες στην κατεύθυνση της αποκατάστασης του ενιαίου μετώπου ανάμεσα σε όλες τις πολιτικές και συνδικαλιστικές εργατικές οργανώσεις.²² Τους επόμενους μήνες το ΚΚΕ προώθησε τις προσπάθειες

²¹ Α. Δάγκας, Γ. Λεοντιάδης, ο.π. σελ. 135

²² Το ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα, Τόμος Τέταρτος, ο.π. σελ. 246

για τη συγκρότηση του μετώπου, οι οποίες μπορεί να μην απέτρεψαν το πραξικόπημα του Γεώργιου Κονδύλη και την παλινόρθωση του βασιλιά Γεωργίου Β΄ αλλά συνέβαλαν στην προσέγγιση με το Σοσιαλιστικό και το Αγροτικό Κόμμα, καθώς και με τις δημοκρατικές πτέρυγες των δύο παραδοσιακών αστικών κομμάτων διαμορφώνοντας το πολιτικό πλαίσιο και καθορίζοντας τα όρια για τις μελλοντικές συνεργασίες στα πλαίσια του ΕΑΜ.

Η αιματηρή καταστολή της εξέγερσης της Θεσσαλονίκης τον Μάιο του 1936 επιτάχυνε τις διαδικασίες για την ενοποίηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η ΓΣΕΕ και η ΕΓΣΕΕ προκήρυξαν πανελλαδική απεργία για τις 13 Μαΐου 1936 ως διαμαρτυρία για τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης και στις 24 του ίδιου μήνα πραγματοποιήθηκε Πανελλαδική Εργατική Συνδιάσκεψη στο Εργατικό Κέντρο Πειραιά που κάλεσε η ΓΣΕΕ στο πλαίσιο της οποίας συζητήθηκε το θέμα της σύγκλησης του 8ου Συνεδρίου, στο οποίο θα πραγματοποιούνταν η ενοποίηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Η ΓΣΕΕ με διάφορες προφάσεις καθυστέρουσε την ενοποίηση, η βάση της όμως συμμετείχε σε κοινές εκδηλώσεις με τη βάση της ΕΓΣΕΕ και των ΑΕΣ, πιέζοντας την ηγεσία της ΓΣΕΕ, η οποία αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο να απομονωθεί από τα μέλη της.²³ Στις 26 Ιουλίου υπογράφηκε συμφωνία για τη δημιουργία Λαϊκού Μετώπου ανάμεσα στο ΚΚΕ και το Αγροτικό Κόμμα, ενώ την επομένη η ΓΣΕΕ και η ΕΓΣΕΕ μετά από κοινή συνεδρίαση των Εκτελεστικών τους Επιτροπών συνυπέγραψαν ανακοίνωση με την οποία προκήρυσσαν πανεργατική

²³ Στις 7 Ιουλίου πραγματοποιήθηκε κοινή σύσκεψη του Εργατικού Κέντρου Αθήνας, των Ενωτικών Συνδικάτων και των Ανεξάρτητων Συνδικάτων, ενώ στις 15 του ίδιου μήνα πραγματοποιήθηκε μεγάλη εργατική συγκέντρωση στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά από το Εργατικό Κέντρο Πειραιά για την υποστήριξη των κλωστοϋφαντουργών της περιοχής. Σε αυτή τη συγκέντρωση συμμετείχε η διοίκηση της ΓΣΕΕ και της ΕΓΣΕΕ κρατώντας κοινή στάση. Εκείνη την περίοδο η λειτουργία της Πανελλαδικής Συνομοσπονδίας Εργασίας είχε ατονήσει, καθώς μια σειρά από ηγετικά στελέχη της (Νικόλαος Καλύβας, Εμμανουήλ Κανακουσάκης) είχαν ταχθεί υπέρ της Κυβέρνησης Μεταξά. Έτσι ουσιαστικά είχαν μείνει τα ΑΕΣ τα οποία είχαν πάρει απόφαση υπέρ της ενοποίησης. (Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα 1932 – 1936, ο.π. σελ. 294 – 299).

απεργία στην Αθήνα και τον Πειραιά για τις 5 Αυγούστου, ενώ στις 31 Ιουλίου η ΓΣΕΕ ανακοίνωσε τη σύγκληση μέσα στις επόμενες δεκαπέντε ημέρες του Παγκρατικού της Συμβουλίου για την υπογραφή του πρωτοκόλλου συγχώνευσης των δύο Συνομοσπονδιών, κάτι το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς μεσολάβησε στις 4 Αυγούστου η δικτατορία του Μεταξά.

Β. Οι θεσμικές παρεμβάσεις της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου στο συνδικαλιστικό κίνημα:

η διαρκής καταστολή του και η κρατικοποίηση του συνδικαλισμού

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου επιβλήθηκε με τη δικαιολογία της πρόληψης της γενικής απεργίας που είχε προκηρυχθεί για την 5η Αυγούστου 1936. Η έλλειψη λαϊκής συναίνεσης και αποδοχής οδήγησε τη δικτατορία από τις πρώτες στιγμές της εγκαθίδρυσής της στην όξυνση των καταπιεστικών μέτρων και στην εφαρμογή ενός ασφυκτικού πλαισίου ελέγχου της κοινωνικής ζωής. Σε αυτή την κατεύθυνση ενίσχυσε τον πολιτικό ρόλο των σωμάτων ασφαλείας, ενώ άλλαξε τους συσχετισμούς στον κρατικό μηχανισμό προχωρώντας στη στελέχωσή του με υποστηρικτές του Μεταξά.

Από την πρώτη στιγμή εξαπολύθηκε ένα κύμα συλλήψεων εναντίον μαχητικών συνδικαλιστικών στελεχών κυρίως προερχόμενων από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των κομμουνιστών, απαγορεύτηκαν οι απεργίες, ενώ κατοχυρώθηκε με νομοθετικό διάταγμα η δίωξη του κομμουνισμού.²⁴ Η δικτατορία δεν διέλυσε τις συνδικαλιστικές οργανώσεις αλλά μέσω μιας σειράς θεσμικών παρεμβάσεων πραγματοποίησε την οργανική σύνδεση της συνομοσπονδίας με το Κράτος, μετατρέποντας το συνδικαλιστικό κίνημα σε προέκταση του

²⁴ Ν. Κεφαλληνού, Κοινωνική πολιτική και αυταρχισμός: Η περίπτωση της “κοινωνικής μεταρρύθμισης της 4ης Αυγούστου”, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σελ. 171

κρατικού μηχανισμού και τα συνδικαλιστικά στελέχη σε κρατικούς υπαλλήλους. Με κυβερνητικό διάταγμα η Πανελλαδική Συνομοσπονδία Εργασίας συγχωνεύτηκε με τη ΓΣΕΕ, ενώ με την κατηγορία των οικονομικών ατασθαλιών καθαιρέθηκε η διοίκηση του Ιωάννη Καλομοίρη και στη θέση της διορίστηκε προσωρινή διοίκηση με πρόεδρο έναν τμηματάρχη του υφυπουργείου Εργασίας τον Ιωάννη Παπαδημητρώπουλο.

Καθώς ήταν προγραμματισμένη η σύγκληση του 8ου Συνεδρίου της ΓΣΕΕ τέθηκε σε εφαρμογή ένα αυστηρό σύστημα ελέγχου για την προετοιμασία του με κύριο σκοπό την αποφυγή εμφάνισης αντιπολιτευτικών τάσεων κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου (άδεια από το αστυνομικό τμήμα για τη διεξαγωγή συνέλευσης σωματείου, συνεργασία των Εργατικών Κέντρων και των διωκτικών αρχών για τη διερεύνηση των φρονημάτων των υποψηφίων αντιπροσώπων στο συνέδριο).

Μέσα σε έντονο κλίμα αυταρχισμού και διεξοδικών ελέγχων πραγματοποιήθηκε το 8ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ το Νοέμβριο – Δεκέμβριο του 1937 στον Πειραιά το οποίο εξέλεξε γενικό γραμματέα τον Αριστείδη Δημητράτο, ο οποίος παράλληλα ήταν ο Υφυπουργός Εργασίας του καθεστώτος. Το συνέδριο προχώρησε σε μια σειρά από τροποποιήσεις του καταστατικού της ΓΣΕΕ προσαρμόζοντάς το στις επιδιώξεις του Νέου Κράτους. Σε αυτή την κατεύθυνση αντικαταστάθηκε η πάλη των τάξεων με τη συνεργασία, καθιερώθηκε η Πρωτομαγιά ως Εθνική Γιορτή Εργασίας, της οποίας ο εορτασμός θα γινόταν με Πανεργατική απεργία, ενώ αποφασίστηκε η αποχώρηση της ΓΣΕΕ από τη Διεθνή Συνδικαλιστική Ομοσπονδία.²⁵

Ο Δημητράτος έμπειρος συνδικαλιστής του μεσοπολεμού, γενικός

²⁵ Γ. Φ. Κουκουλές, Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη – Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936 – 1948, στο Χ. Φλάισερ – Ν. Σβορώνος (επιμ.), Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας. Η Ελλάδα 1936 – 1944: Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σελ. 241 – 243 και Δ. Λιβιεράτος, 90 Χρόνια Γ.Σ.Ε.Ε., εκδ. ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αθήνα 2009, σελ. 89 – 90

γραμματέας πλέον μετά το 8ο Συνέδριο με μια σειρά από τροποποιήσεις του καταστατικού της ΓΣΕΕ θεσμοθέτησε τη συγκέντρωση αρκετών αρμοδιοτήτων συλλογικών οργάνων στο πρόσωπο του γενικού γραμματέα. Με βάση αυτές τις τροποποιήσεις ο γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ αποφάσιζε τα θέματα που θα αποτελούσαν αντικείμενο συζήτησης των συνεδριάσεων της διοίκησης, επιμελούνταν τη σύνταξη των πρακτικών και οι αποφάσεις της διοίκησης της ΓΣΕΕ έπρεπε να έχουν την έγκρισή του. Ακόμα απαιτούνταν η έγκρισή του για την χρηματοδότηση προσώπων ή οργάνωσεων από το ταμείο της συνομοσπονδίας.

Πέρα από από την υπερσυγκέντρωση μιας σειράς από εξουσίες στο πρόσωπο του γενικού γραμματέα της ΓΣΕΕ στο πλαίσιο της προωθούμενης αναδιοργάνωσης του συνδικαλιστικού κινήματος καταργήθηκαν οι Ομοσπονδίες και στη θέση τους δημιουργήθηκαν Ομοιοεπαγγελματικές Γραμματείες με προϊσταμένους μέλη του Γενικού Συμβουλίου της ΓΣΕΕ. Επίσης η ΓΣΕΕ ήταν υπεύθυνη για τη συνομολόγηση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, ενώ με τον Αναγκαστικό Νόμο 1435/1938 απέκτησε τη δυνατότητα να προτείνει την αναγνώριση ενός σωματείου ως αντιπροσωπευτικό. Τα σωματεία που αναγνωρίζονταν ως αντιπροσωπευτικά απολάμβαναν μια σειρά από σημαντικά δικαιώματα και προνόμια (συμμετείχαν στην υπογραφή των συλλογικών συμβάσεων, στις επιτροπές υποχρεωτικής διαιτησίας κ.α.). Για να αναγνωριστεί ένα σωματείο ως αντιπροσωπευτικό έπρεπε να πειθαρχεί στα κελεύσματα της ΓΣΕΕ που δίνονταν μέσω του τοπικού Εργατικού Κέντρου και να είναι συνεπές στις οικονομικές του υποχρεώσεις. Καθώς η αναγνώριση είχε διάρκεια μόνο ενός έτους τα σωματεία εξαναγκάζονταν σε μόνιμη υποταγή στα Εργατικά Κέντρα και στη ΓΣΕΕ. Με αυτό τον τρόπο προωθήθηκε ένα συγκεντρωτικό μοντέλο οργάνωσης της ΓΣΕΕ και εγκαινιάστηκε ένα πιο αυταρχικό μοντέλο οργάνωσης της εργασίας με τη συνδικαλιστική ένταξη να αποτελεί

προαπαιτούμενο για την εύρεση εργασίας, καθώς και με τη μετατροπή μιας σειράς ελευθέρων επαγγελμάτων σε κλειστά.²⁶

Στην περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου πραγματοποιήθηκε η κρατικοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος και η οργάνωσή του με συγκεντρωτικό τρόπο. Μέσω των Εργατικών Κέντρων διοχετεύονταν οι εντολές από τη διοίκηση της ΓΣΕΕ στα σωματεία, εποπτεύοντας και περιορίζοντας τις εσωτερικές λειτουργίες τους προκαλώντας πολλές φορές την επέμβαση των αστυνομικών αρχών ή της ίδιας της ΓΣΕΕ. Έτσι το κράτος διαμέσου του Υφυπουργείου Εργασίας και της ΓΣΕΕ κατόρθωσε να ελέγξει το συνδικαλιστικό κίνημα ρυθμίζοντας το περιεχόμενο των συλλογικών συμβάσεων και διατηρώντας την αμοιβή της μισθωτής εργασίας σε χαμηλά επίπεδα, προωθώντας παράλληλα την αυστηροποίηση του πλαισίου οργάνωσης της εργασίας,

²⁶ Η δικτατορία αναγνώρισε στις συνδικαλιστικές οργανώσεις το μονοπωλιακό δικαίωμα να παρέχουν εργατική δύναμη σε επιχειρήσεις, ενώ με νομοθετικές ρυθμίσεις ή με συλλογικές συμβάσεις μια σειρά από επαγγέλματα μετατράπηκαν σε κλειστά. Για να εργαστεί κάποιος έπρεπε να έχει στην κατοχή του επαγγελματικό βιβλιάριο το οποίο χορηγούνταν από συγκεκριμένες επιτροπές που αποτελούνταν από εργοδότες, συνδικαλιστές και υπαλλήλους του Υφυπουργείου Εργασίας, γεγονός που καθιστούσε ένα σημαντικό τμήμα των εργαζομένων υποχείριο του σωματείου, καθώς η ανάγκη για εργασία προϋπέθετε την αναγκαστική συνδικαλιστική ένταξη και την υποστήριξη του σωματείου. βλ. Γ. Φ. Κουκουλές, ο.π. σελ. 250 – 251” και Ν. Κεφαλληνού ο.π. σελ. 184

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Κατοχή.

Η διαμόρφωση των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθήκων

Τον Απρίλιο του 1941 μετά από έξι μήνες πολεμικών επιχειρήσεων κάμφθηκε η αντίσταση της Ελλάδας. Στις 18 Απριλίου ο Πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κορυζής αυτοκτονεί και τρεις ημέρες αργότερα ο Εμμανουήλ Τσουδερός μετά από πρόταση του βασιλιά Γεωργίου Β΄ ανέλαβε την Πρωθυπουργία. Στις 23 Απριλίου και ενώ τα γερμανικά στρατεύματα πλησίαζαν στην πρωτεύουσα κυβέρνηση και βασιλιάς εγκατέλειψαν την Αθήνα καταφεύγοντας αρχικά στην Κρήτη και ένα μήνα αργότερα στο Κάιρο της Αιγύπτου. Την ίδια ημέρα ο διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου υπέγραψε την τελική εκδοχή της συνθηκολόγησης²⁷ και λίγες ημέρες αργότερα ορκίστηκε Πρωθυπουργός της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης της Ελληνικής Πολιτείας, όπως είχε πλέον ονομαστεί το ελληνικό κράτος. Η χώρα διαιρέθηκε σε ζώνες Κατοχής και μοιράστηκε μεταξύ των γερμανικών, των ιταλικών και των βουλγαρικών στρατευμάτων.

Η οικονομική κατάσταση που διαμορφώθηκε στην κατεχόμενη Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα αφενός των επιδιώξεων των κατακτητών και

²⁷ Στις 20 Απριλίου ο Τσολάκογλου σε συνεννόηση με τον διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού αντιστράτηγο Παναγιώτη Δεμέστιχα, τον διοικητή του Β΄ Σώματος Στρατού αντιστράτηγο Γεώργιο Μπάκο και τον μητροπολίτη Ιωαννίνων Σπυρίδωνα παρακάμπτοντας τον διοικητή της Στρατιάς Ηπείρου Ιωάννη Πιτσικά υπέγραψε πρωτόκολλο ανακωχής με τον Γιόζεφ Ντήτριχ διοικητή της Σωματοφυλακής Αδόλφου Χίτλερ. Την επομένη υπογράφηκε ένα δεύτερο πρωτόκολλο ανακωχής ανάμεσα στον Τσολάκογλου και τον αρχηγό των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα στρατηγό φον Γκράιφενμπεργκ με κάπως ευνοϊκότερους όρους για τη γερμανική πλευρά. Το γεγονός ότι στο θέμα της συνθηκολόγησης της Ελλάδας οι Γερμανοί έδρασαν χωρίς να ενημερώσουν τους Ιταλούς και τα πρωτόκολλα ανακωχής υπογράφηκαν χωρίς την παρουσία Ιταλού απεσταλμένου ενόχλησε ιδιαίτερα τους Ιταλούς προκαλώντας την έντονη αντίδρασή τους. Έτσι υπογράφηκε η τελική εκδοχή της συνθηκολόγησης με την παρουσία και ενός Ιταλού πληρεξουσίου. (Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα, Τόμος Α΄, ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Αθήνα 2009, σελ. 86 – 89)

αφετέρου της προπολεμικής οικονομικής δομής της χώρας. Η Ελλάδα ήταν μια περιφερειακή αγροτική χώρα με χαμηλό βαθμό εκβιομηχάνισης, μικρής κλίμακας παραγωγή και αναποτελεσματική διοίκηση. Ήδη από την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην περίοδο της ελληνικής ουδετερότητας οι περιορισμοί στο διεθνές εμπόριο και τις μεταφορές είχαν φέρει σε κρίσιμη κατάσταση πολλούς κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας.²⁸ Η μεταξική δικτατορία με μια σειρά από μέτρα (έλεγχος των τιμών, διανομές με δελτίο, απαγόρευση των απολύσεων), κατάφερε να συγκρατήσει αρχικά τον πληθωρισμό και να συγκαλείψει την ανεργία. Με την κήρυξη όμως του ελληνοϊταλικού πολέμου η κατάσταση επιδεινώθηκε, καθώς η παραγωγική δραστηριότητα διαταράχθηκε ακόμα περισσότερο λόγω της επίταξης των μέσων μεταφοράς, των πρώτων υλών και των καυσίμων για τις ανάγκες του πολέμου, λόγω της διακοπής του εμπορίου με τη Γερμανία, ενώ τον Απρίλιο του 1941 κατά τη διάρκεια του πολέμου με τους Γερμανούς οι βομβαρδισμοί προξένησαν μεγάλες καταστροφές στην παραγωγική και κοινωνική υποδομή της χώρας.

Α) Οι επιδιώξεις των Γερμανών στην υπό κατοχή οικονομία και οι ευκαιρίες που δημιουργούνται για το ελληνικό κεφάλαιο

Η πολιτική των δυνάμεων κατοχής για τις κατακτημένες χώρες καθορίζονταν από τρεις παράγοντες: από το βαθμό εκβιομηχάνισης της κατεχόμενης χώρας, από τους τομείς της βιομηχανίας που ήταν περισσότερο αναπτυγμένοι και ποιοι από αυτούς μπορούσαν να προσαρμοστούν αμέσως στις ανάγκες της αξονικής πολεμικής βιομηχανίας. Πριν ακόμα ολοκληρωθεί η κατάκτηση της Ελλάδας οι Γερμανοί κινήθηκαν γρήγορα για να

²⁸ Καθώς η Ελλάδα δεν διέθετε ένα τομέα παραγωγής μέσων παραγωγής και οι εγχώριες πηγές ενέργειας ήταν ανεκμετάλλευτες, η εγχώρια βιομηχανία στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στις εισαγωγές μηχανημάτων, ανταλλακτικών, καυσίμων, πρώτων υλών και ενδιάμεσων προϊόντων από το εξωτερικό. (Χ. Χατζηιωσήφ, Η ελληνική οικονομία πεδίο μάχης και αντίστασης στο “Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα”, τόμος Γ2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 195)

προλάβουν τους Ιταλούς και να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της ελληνικής οικονομίας. Ο αντιστράτηγος Γκέοργκ Τόμας προϊστάμενος του Γραφείου Εφοδιασμού και Εξοπλισμών της Βέρμαχτ σε επιστολή του προς τον στρατάρχη του Ράιχ Χέρμαν Γκέρινγκ στις 3 Μαΐου 1941 αναφέρει:

“Έχει σημασία να αποσπάσουμε ορισμένες επιχειρήσεις στην Ελλάδα από τη λαβίδα των Ιταλών, ώστε έτσι να εξασφαλίσουμε αυτές οι παραγωγικές μονάδες να είναι απεριόριστα στη διάθεση της γερμανικής οικονομίας”.²⁹

Είχε προηγηθεί στις 24/27 Απριλίου 1941 η υπογραφή μιας συμφωνίας με τη Βουλγαρία σύμφωνα με την οποία η Γερμανία θα συνέχιζε να αντλεί βιομηχανικές πρώτες ύλες και ορυκτά από τις περιοχές που βρίσκονταν υπό βουλγαρική κατοχή.³⁰ Μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου μέλη του οικονομικού επιτελείου της Ανώτατης Διοίκησης της Βέρμαχτ, που αποτελούνταν από αποσπασμένους των δύο ισχυρότερων γερμανικών βιομηχανικών συγκροτημάτων της Ι. Γκ. Φάρμπεν και της Κρουπς είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής των ελληνικών μεταλλείων σπανιότερα με την εξαγορά ελληνικών επιχειρήσεων και πιο συχνά με τη σύναψη μακροπρόθεσμων συμβολαίων (συνήθως εικοσιπενταετών) με τα οποία η ελληνική πλευρά δεσμεύονταν να διαθέσει την παραγωγή αποκλειστικά στην αντισυμβαλλόμενη γερμανική επιχείρηση.³¹ Μέσα στο Μάιο έθεσαν κάτω από τον έλεγχό τους την Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών – Πειραιά και την Ηλεκτρική Εταιρεία Μεταφορών, τοποθετώντας γερμανική διεύθυνση,³² ενώ πέτυχαν την σύνδεση της Ντόιτσε Μπάνκ με την Εθνική Τράπεζα και της Ντρέσντερ Μπανκ με την Τράπεζα Αθηνών.³³

Ύστερα από την απόκτηση του ελέγχου στα μεταλλεία, τις ηλεκτρικές

²⁹ Μ. Ζέκεντορφ, Η Ελλάδα κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1991, σελ. 62

³⁰ Σ. Πανίδου, Το εργατικό κίνημα στην κατοχή, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σελ. 9

³¹ Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. σελ. 185

³² Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 65

³³ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 87

εταιρείες και το τραπεζικό σύστημα σειρά είχαν οι βιομηχανικές μονάδες. Σπανιότερα οι γερμανοί κατέφυγαν στην εξαγορά επιχειρήσεων, όπως στην περίπτωση της Shell, η οποία αναγκάστηκε να πουλήσει το εργοστάσιό της, αφού την απείλησαν ότι θα το κατηγορούσαν για σαμποτάζ και θα προέβαιναν σε κατάσχεση.³⁴ Η πιο συνηθισμένη τακτική που ακολούθησαν ήταν οι επιτάξεις επιχειρήσεων και εργοστασίων, όπου οι Γερμανοί αναλάμβαναν τη διεύθυνση και τον έλεγχο. Τέτοια ήταν εργοστάσια αποφασιστικής σημασίας για την πολεμική τους βιομηχανία όπως: της Φορντ, που στην κατοχή το μετέτρεψαν σε εργοστάσιο επισκευής στρατιωτικών οχημάτων, στην Marine – Bauaufsicht στο λιμάνι του Πειραιά, όπου λειτουργούσαν 76 επιταγμένες επιχειρήσεις ανάμεσά τους και τα ναυπηγεία Βασιλειάδη, τα αεροδρόμια Χασανίου (μετέπειτα Ελληνικό), Ελευσίνας και Τατοίου, το εργοστάσιο των αδελφών Λαναρά στο Περιστερί, το καλυκοποιείο Μαλτσινιώτη στον Υμηττό στις εγκαταστάσεις του οποίου είχαν στεγαστεί τρεις γερμανικές εταιρείες η Jumo (Junkers Motors), η BMW και η Daimler-Benz και επισκεύαζαν κινητήρες γερμανικών πολεμικών αεροπλάνων, το εργοστάσιο λιπασμάτων στον Πειραιά, η χημική βιομηχανία και το ανθρακωρυχείο Περιστερίου που λειτουργούσε για λογαριασμό των Ιταλών.

Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις επιχειρήσεων που λειτούργησαν αυτόνομα, δηλαδή χωρίς καθόλου γερμανική διεύθυνση. Τέτοιες ήταν οι βιομηχανίες παραγωγής καταναλωτικών αγαθών που επέτρεπαν στους ιδιοκτήτες τους να ελέγχουν την παραγωγή.³⁵ Από τη στιγμή που οι Γερμανοί είχαν τον απόλυτο έλεγχο στα καύσιμα και τις πρώτες ύλες η αυτόνομη λειτουργία των επιχειρήσεων προϋπέθετε τη σύνδεση με ανθρώπους στην κρατική εξουσία, για να τους προμηθεύουν τα απαραίτητα μέσα για τη λειτουργία τους, ενώ καθώς ο υψηλός πληθωρισμός είχε εξανεμίσει τα

³⁴ Μ. Μαζάουερ, Στην Ελλάδα του Χίτλερ, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σελ. 51

³⁵ Σ. Β. Θωμαδάκης, Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας στο “Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950. Ένα έθνος σε κρίση”, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σελ. 127

ιδιωτικά εισοδήματα οι βιομήχανοι επιζητούσαν τη σύναψη συμφωνιών με τη Βέρμαχτ για τη διάθεση των καταναλωτικών προϊόντων τους στα στρατεύματα κατοχής. Έτσι οι Γερμανοί εξασφάλιζαν στους βιομήχανους πρώτες ύλες και καύσιμα απαραίτητα για τη λειτουργία των εργοστασίων και αυτοί διέθεταν ένα μέρος της παραγωγής των εργοστασίων τους στα στρατεύματα κατοχής. Πάντως είναι σίγουρο ότι από τη στιγμή που οι βιομηχανίες καταναλωτικών προϊόντων είχαν το έλεγχο της παραγωγής τους ένα σημαντικό κομμάτι αυτής πρέπει να διοχετεύονταν στη μαύρη αγορά. Η Υαλουργική Βιομηχανία Χρ. Αργυρόπουλου στον Πειραιά τον Οκτώβριο του 1941, ενώ διέθετε μεγάλη ποσότητα πρώτων υλών αποθηκευμένη και είχε εξασφαλίσει καύσιμα για τη λειτουργία του εργοστασίου κρατούσε το εργοστάσιό της ανενεργό προφασιζόμενη την έλλειψη πρώτων υλών και καυσίμων, κερδίζοντας μεγάλα ποσά από την πώληση αποθηκευμένων εμπορευμάτων στη μαύρη αγορά σε τιμές 100% υψηλότερες από τις προπολεμικές.³⁶ Άλλη τακτική ήταν η απευθείας διοχέτευση πρώτων υλών στην μαύρη αγορά. Το καλοκαίρι του 1942 τα εργοστάσια ζαχαροειδών είχαν εξασφαλίσει πρώτες ύλες μέσω διατακτικών από το Υπουργείο Επισιτισμού και αντί να επανεκκινήσουν τις εργασίες τους διοχέτευαν τις πρώτες ύλες στη μαύρη αγορά αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη.³⁷

Το καλοκαίρι του 1942 εργάζονταν για λογαριασμό της Βέρμαχτ 335 εργοστάσια.³⁸ Σε επίσημο έγγραφο κρατικής υπηρεσίας που παρατίθεται στην Κομμουνιστική Επιθεώρηση του Σεπτεμβρίου – Οκτωβρίου 1942 βλέπουμε ότι μια σειρά από βασικούς παραγωγικούς κλάδους της βιομηχανίας εργάζονταν για λογαριασμό των αρχών κατοχής, όχι τόσο με καθεστώς επίταξης αλλά με διάθεση των προϊόντων τους στα στρατεύματα κατοχής μέσω κερδοφόρων συμβάσεων. Έτσι όλη η σιδηροβιομηχανία, όλη

³⁶ Πανελλήνιος Ένωσης Τεχνιτών Υελουργών προς το Υπουργείο Εργασίας, 5 Οκτωβρίου 1941, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 10, υποφ. 3

³⁷ Υπουργείο Εργασίας προς το Υπουργείο Επισιτισμού, 21 Αυγούστου 1942, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 1

³⁸ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 28

η βυρσοδεψία, όλη η βαμβακουργία και η εριουργία, οι οικοδομικές βιομηχανίες, οι ηλεκτροτεχνικές και ηλεκτροχημικές βιομηχανίες, η ζυθοποιία, η οينوποιία και η οينوπνευματοποιία, η ελαιουργία, η σαπυνοποιία, η βιομηχανία υδρογονόσεως, η χρωματουργία και η κονσερβοποιία εργάζονταν για λογαριασμό των αρχών κατοχής.³⁹ Για τις οικοδομικές βιομηχανίες και τις εργολαβικές εταιρείες, η κατοχή και ο συνεχιζόμενος πόλεμος γέννησε ένα νέο τομέα οικονομικής δραστηριότητας τα στρατιωτικά ή παραστρατιωτικά έργα υποδομής (κατασκευή αεροδρομίων, οχυρωματικών έργων, άνοιγμα δρόμων). Τα έργα αυτά χρηματοδοτούνταν από το ελληνικό δημόσιο και γίνονταν είτε απευθείας από τις αρχές κατοχής είτε διαμέσου Ελλήνων εργολάβων.

Η ύπαρξη παραγωγικής δραστηριότητας στους παραπάνω βιομηχανικούς κλάδους δεν σημαίνει ότι δούλευαν στο μέγιστο της παραγωγικής τους δυνατότητας, καθώς αυτή καθορίζονταν από τις ανάγκες των στρατευμάτων κατοχής και τη διαθεσιμότητα πρώτων υλών και καυσίμων. Σε διοικητική έκθεση του αντιστράτηγου Κουρτ φον Κρέντσκι στις 6 Ιουλίου 1942 για τους μήνες Μάιο και Ιούνιο βλέπουμε ότι η βιομηχανική παραγωγή στην υφαντουργία και την βυρσοδεψία κυμαίνονταν σε ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο, καθώς τα περισσότερα εγχώρια προϊόντα που τροφοδοτούσαν αυτές τις βιομηχανίες είχαν κατασχεθεί μετά από την κατάκτηση της χώρας και είχαν σταλλεί στη Γερμανία.⁴⁰ Το 1943 η παραγωγική δραστηριότητα σε μια σειρά από κλάδους της βιομηχανίας δεν ξεπερνούσε το 25 – 30% του προπολεμικού επιπέδου, ενώ στη βιομηχανία χημικών προϊόντων διατηρήθηκε στο ακέραιο.⁴¹

Τα χαμηλά επίπεδα στα οποία κυμάνθηκε η παραγωγική δραστηριότητα την περίοδο της κατοχής δεν σημαίνει απαραίτητα ότι είχαν αρνητικές επιπτώσεις στα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων, καθώς σε

³⁹ Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής, τόμος 1, εκδ. Καζάντζα, Αθήνα 1976, σελ. 125 – 126

⁴⁰ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ 133

⁴¹ Σ. Β. Θωμάδάκης, ο.π. σελ. 126

αυτή την περίοδο είχε επιτευχθεί η υπερεντατικοποίηση της ανθρώπινης εργασίας με σαφή περιορισμό του κόστους της. Έτσι στα χρόνια της κατοχής η βιομηχανία Λιπασμάτων ανέβασε τα κέρδη της από τα 223 εκατομμύρια του 1941 σε 1.244 το 1942, η χημική βιομηχανία ΖΑΑΕ από 2 εκατομμύρια ζημιές που είχε το 1941 έφτασε τα κέρδη της το 1942 στα 158 εκατομμύρια, ενώ η καπνοβιομηχανία Παπαστράτου αύξησε τα κέρδη της από 52 εκατομμύρια το 1940 στα 1.014 εκατομμύρια το 1942.⁴²

Η κατοχή παρά τις στρεβλές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επέβαλε αποδείχθηκε ιδιαίτερα θελκτική για το τμήμα αυτό του ελληνικού κεφαλαίου (βιομήχανοι, επιχειρηματίες, εργολάβοι), καθώς η διοχέτευση της παραγωγής τους στα στρατεύματα κατοχής και τη μαύρη αγορά, οι νέοι τομείς οικονομικής δραστηριότητας που δημιουργήθηκαν και οι νέες εργασιακές σχέσεις που επιβλήθηκαν άφηναν μεγάλα περιθώρια κέρδους υποβοηθώντας τη συγκέντρωση κεφαλαίου.

Β) Η διαμόρφωση των νέων εργασιακών σχέσεων

Η κατοχή όπως είδαμε παραπάνω διαμόρφωσε μια νέα κατάσταση για την ελληνική οικονομία, καθώς η παραγωγική δραστηριότητα σε βασικούς τομείς της εντάχθηκε στους σχεδιασμούς της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας. Πως ήταν όμως οι εργασιακές συνθήκες σε αυτή τη νέα κατάσταση; Πως οργανώθηκε η εργασία στις επιταγμένες βιομηχανικές μονάδες από τις δυνάμεις κατοχής αλλά και στις επιχειρήσεις που λειτουργούσαν υπό ελληνική διοίκηση;

Πρώτο μέλημα των κατακτητών μετά την εξασφάλιση των ελληνικών βιομηχανικών μονάδων και μεταλλευτικών επιχειρήσεων ήταν η επανεκκίνηση της παραγωγικής τους δραστηριότητας. Απαραίτητη προϋπόθεση για την επανέναρξη των εργασιών πέρα από την προμήθεια πρώτων υλών και καυσίμων ήταν η εξασφάλιση του απαραίτητου εργατικού

⁴² Σ. Πανίδου, ο.π. σελ. 25

δυναμικού. Οι τρόποι εξασφάλισης της αναγκαίας εργατικής δύναμης ήταν δύο: με ελεύθερη σύμβαση εργασίας και με επίταξη εργατών.⁴³ Ο ένας τρόπος εργασίας δεν απέκλειε τον άλλο και πολλές φορές συνυπήρχαν και οι δύο την ίδια περίοδο στην ίδια περιοχή.

ι) Η εργασία στα επιταγμένα εργοστάσια

Οι αρχές κατοχής ζητούσαν μεγάλο αριθμό ανειδίκευτων εργατών για εργασία στις βιομηχανικές μονάδες που εργάζονταν για λογαριασμό τους. Φαίνεται πάντως ότι τους πρώτους μήνες της κατοχής τα επιταγμένα εργοστάσια υπολειπονταν, καθώς η ελλιπής διατροφή είχε μειώσει την απόδοση των εργαζομένων. Σε επιστολή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών στις 16 Νοεμβρίου 1941 ο πληρεξούσιος του Ράιχ για την Ελλάδα Γκίντερ Άλτενμπουργκ αναφέρει:

“ο υποσιτισμένος πληθυσμός μόλις μπορεί να εργάζεται αποδοτικά... Αν πετυχαίναμε με το επισιτιστικό σχέδιο να κρατήσουμε τους έλληνες εργάτες σε κάποια ικανότητα για δουλειά, αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα να μπορέσουμε να κρατήσουμε σε λειτουργία τουλάχιστο τα στρατιωτικά εργοστάσια και σε δοσμένη περίπτωση ακόμα και τις αμυντικές οικονομικές επιχειρήσεις, όπως είναι τα μεταλλεία, ώστε έτσι να παίρνουμε από την Ελλάδα χρώμιο κι άλλα αναγκαία μεταλλεύματα. Αν δεν δοθεί στον ελληνικό πληθυσμό μια ελάχιστη ποσότητα από τρόφιμα, θα σταματήσουν εδώ συντομότερα όλα τα εργαζόμενα για το αμυντικό οικονομικό συμφέρον μας εργοστάσια, συνεργεία επισκευής αεροπλάνων μετώπου, ναυπηγεία και άλλα. Ήδη τώρα σημειώνονται σ’ αυτά τα εργοστάσια μειώσεις εργασιακής απόδοσης κατά 30 – 60%”.⁴⁴

Έτσι οι δυνάμεις κατοχής στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν το ήδη υποσιτισμένο εργατικό τους δυναμικό σε μια κατάσταση ικανή για εργασία

⁴³ Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. σελ. 189

⁴⁴ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 116

προχώρησαν μαζί με την αμοιβή σε χρήμα το οποίο βέβαια είχε χάσει την αξία του λόγω του πληθωρισμού στην δημιουργία συσσιτίων στους χώρους εργασίας. Έτσι η έννοια της εργασίας στην περίοδο που εξετάζουμε απέκτησε καινούριο νόημα, καθώς πλέον ταυτίστηκε με την επιβίωση, ενώ η απόλυση ή απομάκρυνση από την εργασία για οποιοδήποτε λόγο ισοδυναμούμε ουσιαστικά με καταδίκη σε θάνατο.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της εργασίας στις επιταγμένες μονάδες ήταν η υπερεκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού, οι ιδιαίτερα γλίσχρες αμοιβές και οι πολύ άσχημες συνθήκες που επικρατούσαν. Οι εργάτες που κατασκεύαζαν τη σιδηροδρομική γραμμή των ανθρακορυχείων Περιστερίου αμοιβόνταν με ημερομίσθιο 5.000 δραχμές σε μία περίοδο που το ψωμί στοίχιζε 16.000 δραχμές, ενώ το συσσίτιο που τους χορηγούνταν μια φορά την ημέρα περιλάμβανε 32 δράμια όσπρια χωρίς λάδι και $\frac{1}{4}$ κουραμάνας.⁴⁵ Σε Εγκύκλιο προς τα εργοστάσια που εργάζονταν για λογαριασμό των αρχών κατοχής στις 29/9/1942 διαβάζουμε:

“η κατάσταση που θα δημιουργηθεί ενόψει του χειμώνα είναι τραγική καθόσον το πλείστον των εργατών στερείται υποδήσεως λόγω ελλείψεως σάπωνος έχουνσι προσβληθεί υπό ψωριάσεως και διατρέχουσι τον κίνδυνον προσβολής των υπό εξανθηματικού τύπου”⁴⁶

Στην Marine Bauaufsicht στον Πειραιά, οι επιταγμένες επιχειρήσεις για λογαριασμό των αρχών κατοχής λειτουργούσαν ως αυτόνομη οικονομική ζώνη, όπου οι αποφάσεις της ελληνικής κατοχικής κυβέρνησης για την τροφοδοσία και την αποζημίωση των εργαζομένων δεν είχαν καμία απολύτως νομική ισχύ.⁴⁷ Στην Βερνίκος – Μάτσας εταιρεία ειδικευμένη στη ναυτιλία, που αναλάμβανε με μεγάλες εργολαβίες την ανέλκυση βυθισμένων πλοίων, τη διάλυσή τους και την πώληση του υλικού τους στη Γερμανία και την Ιταλία οι εργαζόμενοι εργάζονταν από 10 έως 18 ώρες ημερησίως χωρίς

⁴⁵ Εργατικό Βήμα 15/10/1943

⁴⁶ Εγκύκλιος προς τα εργοστάσια τα εργαζόμενα δια λογαριασμό των Αρχών Κατοχής, 29 Σεπτεμβρίου 1942, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 2

⁴⁷ Marine Bauaufsicht Piraus, 27 Ιανουαρίου 1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1

καμία επιπρόσθετη αμοιβή.⁴⁸ Κύριος τροφοδότης των επιταγμένων εργοστάσιων και επιχειρήσεων ήταν οι προσφυγικοί συννοικισμοί της Αθήνας και του Πειραιά. Οι πρόσφυγες “το πρώτο γνήσιο αστικό προλεταριάτο της χώρας” διέθεταν την απαραίτητη εμπειρία, καθώς μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα εργάστηκαν κατά κύριο λόγο σε εργοστάσια και επιχειρήσεις της πρωτεύουσας, ενώ το μοναδικό μέσο επιβίωσης που διέθεταν στις νέες συνθήκες που διαμόρφωσε η κατοχή ήταν η εργασία τους.⁴⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι κάτοικοι των ανατολικών συννοικιών και ειδικότερα οι κάτοικοι της Καισαριανής, που τροφοδότησαν μαζικά τις επιταγμένες μονάδες παραγωγής.⁵⁰

ii) Η εργασία στις επιχειρήσεις που ήταν υπό ελληνική διοίκηση

Οι συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια που ήταν υπό ελληνική διοίκηση δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερες διαφορές από τις συνθήκες που επικράτησαν στα επιταγμένα εργοστάσια. Οι νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας και οι νέες εργασιακές συνθήκες που επέβαλε ο ναζισμός φαίνεται πως άσκησαν ιδιαίτερη γοητεία στους Έλληνες βιομήχανους και επιχειρηματίες, καθώς η πλήρη απαξίωση του κόστους εργασίας συνεπαγόταν μεγάλα περιθώρια κέρδους. Η καταφυγή στη στήριξη των στρατευμάτων κατοχής χρησιμοποιήθηκε για την εντατικοποίηση της εργασίας και λειτούργησε ως μέσο πειθάρχησης απέναντι σε ενδεχόμενες διεκδικήσεις. Ο Θύμιος Μπράτσος γραμματέας της Αχτίδας των εργατών – επισιτιστών και μέλος της επιτροπής πόλης του ΕΕΑΜ, που κατά τη διάρκεια της κατοχής εργαζόταν στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία αναφέρει ότι η κατοχή αποτέλεσε μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για τους ξενοδόχους

⁴⁸ Ένωση Πληρωμάτων Ρυμουλκών Λιμένος Πειραιώς προς ΕΕΚΠ, 5 Μαρτίου 1942, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 3

⁴⁹ Μ. Μαζάουερ, ο.π. σελ.62

⁵⁰ Μ. Χαραλαμπίδης, Η εμπειρία της κατοχής και της αντίστασης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σελ. 89

για να επιτεθούν στα εργασιακά δικαιώματα των ξενοδοχοϋπαλλήλων.⁵¹ Στο μηχανουργείο Αξελού στον Βόλο οι εργαζόμενοι υποχρεώνονταν πριν προσληφθούν να υπογράψουν δηλώσεις σύμφωνα με τις οποίες η εταιρεία είχε το δικαίωμα μετά τον πρώτο μήνα εργασίας να τους διώξει χωρίς καμία αποζημίωση.⁵² Σε πολλές περιπτώσεις που οι εργαζόμενοι ζητούσαν αύξηση στο ημερομίσθιό τους ή καλύτερευση του συσσιτίου έρχονταν αντιμέτωποι με την Γκεστάπο,⁵³ ενώ με τον ίδιο τρόπο τιμωρούνταν πολλές φορές και η συμμετοχή σε απεργία.⁵⁴

iii) Η καταναγκαστική εργασία

Μια άλλη πτυχή της εργασίας στις νέες κατοχικές λειτουργίες ήταν η επιστροφή σε εργασιακές μορφές καταναγκασμού, η λεγόμενη *Sklavenarbeit*, όπως ονομάστηκαν στα τέλη του 20ου αιώνα οι διάφορες μορφές καταναγκαστικής εργασίας που επέβαλε ο ναζισμός στην κατεχόμενη Ευρώπη. Στην Ελλάδα η καταναγκαστική εργασία εφαρμόστηκε με διάφορες μορφές: με πολιτική επιστράτευση, με εργασία Εβραίων και αιχμαλώτων πολέμου, καθώς και με τη συγκέντρωση ανέργων σε στρατόπεδα εργασίας. Οι επιταγμένοι εργάτες δούλευαν κυρίως σε ορυχεία και σε στρατιωτικά, παραστρατιωτικά έργα υποδομής. Η καταναγκαστική εργασία εφαρμόστηκε κυρίως στην ύπαιθρο, ενώ στην πρωτεύουσα, αν και κυριάρχησε η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης μέσω ελευθέρων συμβάσεων, η καταναγκαστική εργασία εφαρμόστηκε σε έργα που γίνονταν σε περιοχές γύρω από αυτή.

⁵¹ Ν. Μπράτσος, *Εργατικές Ιστορίες*, εκδ. BUX, Αθήνα 1998, σελ. 44

⁵² Εργατική 12/7/1943

⁵³ Σε μια σειρά από εργοστάσια όπως του Παπαστράτου, στη Χρωματοουργεία, στα Λιπάσματα τον Αύγουστο του 1943, που οι εργάτες ζήτησαν αυξήσεις ήρθαν αντιμέτωποι με τις συλλήψεις της Γκεστάπο. (Κομμουνιστική Επιθεώρηση ο.π. σελ. 483)

⁵⁴ Στον Πειραιά στο εργοστάσιο χαλυβουργίας του Σταυριανού, ο εργοδότης παρέδωσε στην Γκεστάπο εργάτες του εργοστασίου οι οποίοι στις 22 Ιουλίου 1943 είχαν συμμετάσχει στην απεργία εναντίον της επέκτασης της βουλγαρικής ζώνης κατοχής στην Μακεδονία. (Εργατικό Βήμα 5/9/1943• Σοσιαλιστική ιδέα 24/8/1943)

Η πρώτη φορά που εντοπίζεται η εφαρμογή της καταναγκαστικής εργασίας είναι λίγες ημέρες μετά την κατάληψη της Αθήνας, όταν οι Γερμανοί στη Μήλο επιστράτευαν τους ντόπιους κατοίκους για την κατασκευή ενός πρόχειρου αεροδρομίου για τα αεροπλάνα που θα έπαιρναν μέρος στη μάχη της Κρήτης.⁵⁵ Το καλοκαίρι του 1941 στην Κρήτη όλοι οι άνδρες ηλικίας 16 έως 45 ετών υποχρεώθηκαν να εργάζονται κάθε μήνα 15 ημέρες για τη Βέρμαχτ.⁵⁶ Η πληρωμή γινόταν με χρήματα ή με τρόφιμα ή και με τα δύο. Καθώς όμως το ημερομίσθιο ήταν εξευτελιστικά χαμηλό και τα τρόφιμα ελάχιστα, πολλές φορές οι επιταγμένοι εργάτες δεν πήγαιναν να πληρωθούν για να αποφύγουν την ταλαιπωρία της πολύωρης αναμονής στην ουρά.⁵⁷ Για να κατανοήσουμε το μέγεθος που έλαβε η επιταγμένη εργασία στην Κρήτη εκείνο το καλοκαίρι, στην κατασκευή αεροδρομίου στο Τυμπάκι, που γινόταν από ελληνικές τεχνικές εταιρίες δούλευαν 10.000 εργάτες, οι οποίοι εργάζονταν 10 ώρες ημερησίως όλες τις ημέρες της εβδομάδας ακόμα και τις Κυριακές.⁵⁸ Το επόμενο καλοκαίρι 8.000 – 9.000 Εβραίοι είχαν καταγραφεί για καταναγκαστική εργασία. Από αυτούς περίπου 3.500 εργάστηκαν στη διεύρυνση του οδικού δικτύου Θεσσαλονίκης – Κατερίνης – Λάρισας, στην κατασκευή αεροδρομίων, καθώς και σε μεταλλευτικές επιχειρήσεις από τον Αύγουστο μέχρι τον Οκτώβριο του 1942, όταν η Εβραϊκή κοινότητα καταβαλλοντας ένα μεγάλο χρηματικό ποσό πέτυχε την αποδέσμευσή τους.⁵⁹ Οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης, καθώς λόγω της έλλειψης καταλυμάτων κοιμόταν στην ύπαιθρο είχε ως αποτέλεσμα οι περισσότεροι να πεθάνουν από πνευμονία. Από την καταναγκαστική εργασία δεν φαίνεται να έλειψαν και οι αιχμάλωτοι

⁵⁵ Ο Λευτέρης Αποστόλου μέλος του ΚΚΕ που είχε καταφύγει στη Μήλο όταν δραπέτευσε από την Κίμωλο, όπου βρίσκονταν εξόριστος κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας, εργάστηκε στην κατασκευή του αεροδρομίου, ενώ αναφέρει ότι οργάνωσαν μια στάση εργασίας, καθώς οι Γερμανοί δεν τους έδιναν τρόφιμα. (Λ. Αποστόλου, Το ξεκίνημα του ΕΑΜ, εκδ. “Ενωμένη Εθνική Αντίσταση 1941 – 1944”, Αθήνα 1982, σελ. 19)

⁵⁶ Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. σελ. 190

⁵⁷ Ο.π., σελ. 190

⁵⁸ Ο.π. σελ. 191

⁵⁹ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 137

πολέμου. Στα τέλη του Φεβρουαρίου 1943 εφτακόσιοι Ρώσοι αιχμάλωτοι “ρακένδυτοι και καταβεβλημένοι” έφτασαν στο σταθμό Λαρίσης, ενώ κατόπιν μεταφέρθηκαν στο εργοστάσιο ΕΤΜΑ και από εκεί στην Κρήτη.⁶⁰

Το φθινόπωρο του 1942 η διεξαγωγή μεγάλων πολεμικών επιχειρήσεων των γερμανο – ιταλικών στρατευμάτων στη Βόρεια Αφρική αναβάθμισε το ρόλο της Ελλάδας η οποία πλέον λόγω της γεωγραφικής της θέσης λειτουργούσε ως διαμετακομιστική χώρα για τις δυνάμεις του άξονα στην Αφρική. Σε επιστολή του ο Υπουργός Εξωτερικών του Ράιχ Γιάαχμ φον Ρίμπεντροπ προς τον Έμιλ Βιλ στις 20 Σεπτεμβρίου 1942 αναφέρει:

“Η καθοριστική άποψη είναι ότι οι ενισχύσεις για τα στρατεύματά μας στην Αφρική μέσω Ελλάδας πρέπει να εξασφαλιστούν σε κάθε περίπτωση και σε πλήρη έκταση. Προϋπόθεση είναι η ανεμπόδιστη εκτέλεση απαιτούμενων εργασιών στην Ελλάδα, όπως επισκευές πλοίων, λιμενικές εργασίες, εφοδιασμός των πλοίων κλπ.”⁶¹

Η αναφορά για μη διακοπή των εργασιών στην κατεχόμενη Ελλάδα προκύπτει και από το απεργιακό κύμα που είχε ξεσπάσει στην Αθήνα το πρώτο δεκαήμερο του Σεπτεμβρίου του 1942 και είχε θορυβήσει ιδιαίτερα τους Γερμανούς. Η έκβαση του πολέμου στη Βόρεια Αφρική από τα τέλη του Οκτώβρη και τις αρχές του Νοέμβρη άλλαξε γενικότερα τη λειτουργία των Βαλκανίων και ειδικότερα της Ελλάδας. Το βάρος τώρα έπεφτε στην κατασκευή αμυντικών έργων υποδομής στην Ελλάδα, καθώς η ηγεσία της Βέρμαχτ περίμενε μια επίθεση των συμμαχικών στρατευμάτων από την Μεσόγειο. Για την εξασφάλιση του απαραίτητου εργατικού δυναμικού για την κατασκευή των οχυρωματικών έργων οι αρχές κατοχής κατέφυγαν στη λύση της πολιτικής επιστράτευσης που προσπάθησε να εφαρμοστεί σε κατοίκους της πρωτεύουσας τον Φεβρουάριο του 1943 και η οποία

⁶⁰ Ελεύθερη Ελλάδα 28/2/1943. Στην Ελεύθερη Ελλάδα δεν αναφέρει αν οι Ρώσοι αιχμάλωτοι χρησιμοποιήθηκαν για καταναγκαστική εργασία, ο Χρήστος Χατζηιωσήφ όμως αναφέρει ότι Ρώσοι αιχμάλωτοι πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν σε στρατιωτικά έργα στη Δυτική Κρήτη εκείνη την περίοδο. (Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. σελ. 193)

⁶¹ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 138

ματαιώθηκε χάρη στη γενική απεργία και τις μαζικές διαδηλώσεις που λάβανε τον χαρακτήρα 10ήμερης εξέγερσης στην Αθήνα από τις 24 Φεβρουαρίου έως τις 5 Μαρτίου 1943. Τους επόμενους μήνες η αναζήτηση εργατών για τα αμυντικά έργα των αρχών κατοχής γινόταν μέσω των δημοτικών αρχών και των συνδικαλιστικών οργανώσεων της πρωτεύουσας. Σε επιστολή του στις 13/5/1943 ο δήμαρχος Πειραιά προς το Εργατικό Κέντρο Πειραιά ζητάει την συνδρομή του για την εξασφάλιση εργατών για έργα των δυνάμεων κατοχής στη Θήβα. Στην επιστολή του αναφέρει χαρακτηριστικά:

“γνωρίζων την φιλοπατρίαν και τα αισθήματα αυτοθυσίας της εργατικής τάξεως της Ελλάδος, ήτις πάντοτε υπήρξε πρώτη εις το κεφάλαιον των πατριωτικών εκδηλώσεων και εισφορών, απευθύνομαι προς υμάς ποιούμενος έκκλησιν όπως με συνδράμητε δι όλων σας των δυνάμεων εις την προσπάθειαν της εξευρέσεως και αποστολής των εν λόγω εργατών”⁶²

Πάντως φαίνεται ότι η άντληση εργατικού δυναμικού για τις εγχώριες ανάγκες των δυνάμεων κατοχής από την πρωτεύουσα γινόταν μέσω των εργατικών οργανώσεων και των δημοτικών αρχών αλλά πάντα υπό την απειλή της αναγκαστικής στρατολόγησης. Σε επιστολή του Πρωθυπουργικού Γραφείου προς το Εργατικό Κέντρο Πειραιώς της 16ης Ιουλίου 1943 καλείται το τελευταίο να βρει οπωσδήποτε 350 εργάτες για έργα των αρχών κατοχής στη Μήλο, καθώς αν δεν συγκεντρώνονταν οικειοθελώς οι Γερμανοί θα προέβαιναν σε αναγκαστική στρατολόγηση.⁶³

Στην περιοχή της Μακεδονίας τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής στις αρχές του 1944 κατέφυγαν σε μια άλλη μέθοδο άντλησης φτηνού εργατικού δυναμικού δημιουργώντας στρατόπεδα συγκέντρωσης ανέργων. Η εξάπλωση της ένοπλης αντίστασης στην ύπαιθρο και η καταστροφή μέσα στο 1943 των περισσότερων ορυχείων που δουλεύαν για τις αξονικές

⁶² Ο Δήμαρχος Πειραιώς προς το Εργατικό Κέντρον Πειραιώς, 13 Μαΐου 1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1

⁶³ Ελληνική Πολιτεία Γραφείον Πρωθυπουργού προς το Εργατικό Κέντρον Πειραιώς, 16 Ιουλίου 1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1

ανάγκες από τις επιθέσεις των αντάρτικων σχηματισμών προκαλούσε ένα γενικό ερεθισμό στον πληθυσμό και ενίσχυε τη διάθεση τους να μην εργάζονται για τους κατακτητές. Έτσι οι Γερμανοί κατέφυγαν στο βίαιο μέτρο της συγκέντρωσης σε στρατόπεδα ανέργων εργατών που πιάνονταν στα μπλόκα της Θεσσαλονίκης προσθέτοντας ένα ακόμα κομμάτι στο παζλ της κατοχικής βίας σε σχέση με την εργασία. Το μέτρο αυτό όμως δεν απέδωσε ιδιαίτερα, καθώς η βία των κατακτητών είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση από την πλευρά των συλληφθέντων στα μπλόκα εργατών οι οποίοι καθώς διέθεταν τη δυνατότητα να ρυθμίζουν οι ίδιοι την παραγωγικότητά τους κατά τη διάρκεια της εργασίας, εργάζονταν με χαμηλούς ρυθμούς, ενώ στην πρώτη ευκαιρία το έσκαγαν για τα σπίτια τους ή για να ενταχθούν στους αντάρτικους σχηματισμούς.

iv) Η εργασία στο Ράιχ

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η κατοχή μιας σειράς ευρωπαϊκών χωρών από τις δυνάμεις του άξονα έδωσε τη δυνατότητα στη Γερμανία να προμηθεύεται φτηνό εργατικό δυναμικό από τα κατεχόμενα εδάφη. Στις αρχές του 1942 η τροπή που πήρε ο πόλεμος στο ανατολικό μέτωπο, όπου πλέον φαινόταν ότι δεν θα είναι μια γρήγορη και εύκολη προέλαση των γερμανικών δυνάμεων στα εδάφη της Σοβιετικής Ένωσης αλλά μια δύσκολη και απαιτητική πολεμική αναμέτρηση οδήγησε τους Γερμανούς στην αύξηση της παραγωγής της πολεμικής τους βιομηχανίας. Καθώς στις βιομηχανίες του Ράιχ είχε απαγορευθεί η εργασία Γερμανίδων, άρχισαν να εξετάζουν το ενδεχόμενο μαζικής εισροής ξένης εργατικής δύναμης από τις κατεχόμενες χώρες. Στην Ελλάδα δημιούργησαν για αυτό το λόγο στην Αθήνα το Γραφείο Ευρέσεως Εργασίας, ελληνόφωνο πρακτορείο για την αναζήτηση εργατών που στεγάζονταν στην οδό Στουρνάρα 1,⁶⁴ ενώ στη Θεσσαλονίκη την

⁶⁴ Εργαζόμενα Νιάτα 16/8/1943

Επιτροπή Στρατολόγησης Ελλήνων Εργατών για Εργασία στην Αλλοδαπή.⁶⁵ Τα δύο αυτά γραφεία συνεργάζονταν για την ανεύρεση εργατών με την Ε.Σ.Ε.Ε. και τα Εργατοϋπαλληλικά Κέντρα Αθηνών, Πειραιώς και Θεσσαλονίκης.⁶⁶ Παράλληλα ξεκίνησε μια προπαγανδιστική εκστρατεία προσέλκυσης εργατών μέσω του ραδιοφώνου και του ελληνόφωνου τύπου, όπου τονίζονταν οι μισθολογικές και ασφαλιστικές παροχές, οι ιδανικές συνθήκες μέσα στις οποίες διεξαγόταν η εργασία στο Ράιχ, καθώς και το υψηλό επίπεδο εκσυγχρονισμού της εργασίας.⁶⁷

Παρά τις τραγικές συνθήκες που επικράτησαν στην Ελλάδα τον πρώτο εκείνο χειμώνα της κατοχής ελάχιστοι έπαιρναν την απόφαση να πάνε να εργαστούν στην Γερμανία. Έτσι ο γερμανικός σχεδιασμός που υπολόγιζε με βάση τον αριθμό των ανέργων εκείνης της περιόδου την εξασφάλιση 50.000 εργατών από τα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Ελλάδας την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη έπεσε αρκετά έξω, καθώς στα τέλη του 1942 πρέπει να είχαν φύγει για εργασία από την Ελλάδα περίπου 10.000 εργάτες,⁶⁸ ενώ στις 31 Μαρτίου 1943 στο Ράιχ εργάζονταν 11.177 Έλληνες εργάτες.⁶⁹ Το επόμενο διάστημα μέχρι το καλοκαίρι η αποστολή εργατών στο Ράιχ κυμάνθηκε σε αρκετά χαμηλά επίπεδα, καθώς από τη μια οι αποστολές του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΣ) είχαν βελτιώσει κάπως την επισιτιστική κατάσταση του πληθυσμού σε σχέση με τον χειμώνα του 1941 – 42, ενώ από την άλλη η αναγωγή του αγώνα κατά της πολιτικής επιστράτευσης σε διακύβευμα πρωταρχικής σημασίας για την Αντίσταση στις πόλεις ιδιαίτερα

⁶⁵ Μ. Μαζάουερ, ο.π. σελ. 101

⁶⁶ Από την 1η Ιανουαρίου 1939 η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας μετονομάστηκε σε Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, ενώ το επίθετο εθνικό προστέθηκε και στην ονομασία των εργατικών κέντρων, τα οποία πλέον ονομάζονταν Εθνικά Εργατοϋπαλληλικά Κέντρα. Η αλλαγή αυτή έγινε με τη δικαιολογία ότι είχε πραγματοποιηθεί “η καθολική ενότης των μισθωτών στις επαγγελματικές οργανώσεις και των επαγγελματικών οργανώσεων στα ΕΚ και τη ΓΣΕΕ”. (Γ. Φ. Κουκουλέζ, Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη – Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936 – 1948, στο Χ. Φλάισερ – Ν. Σβορώνος (επιμ.), Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας. Η Ελλάδα 1936 – 1944: Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σελ. 239)

⁶⁷ Μ. Μαζάουερ, ο.π. σελ. 99 – 100• Εργαζόμενη Ελλάς 28/2/1944

⁶⁸ Μ. Μαζάουερ, ο.π. σελ. 101

⁶⁹ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 192

κατά τις κινητοποιήσεις του Φεβρουαρίου – Μαρτίου 1943 αλλά και αργότερα, οδήγησε την κυβέρνηση Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου σε παραίτηση και τους Γερμανούς σε αναδίπλωση σε σχέση με το θέμα της πολιτικής επιστράτευσης.

Από το καλοκαίρι του 1943 με διαταγή του Φύρερ εντάθηκε η προσπάθεια για αποστολή εργατών στο Ράιχ η οποία πλέον απέκτησε τιμωρητικό χαρακτήρα (αποστολή συλληφθέντων για συμμετοχή στην Αντίσταση, ομήρων). Η κλιμάκωση της βίας τους επόμενους μήνες και ιδιαίτερα το 1944, όπου πλέον κυριαρχούσαν οι μαζικές “συλλήψεις χωρίς διάκριση”⁷⁰ στα μπλόκα στις εργατικές συνοικίες της πρωτεύουσας, οδήγησε σε αύξηση των απεσταλμένων στο Ράιχ εργατών. Από τις αρχές του 1944 και μέχρι τον Ιούλιο είχαν σταλεί στη Γερμανία 7.422 εργάτες και εργάτριες, ενώ τους επόμενους 2 μήνες μέχρι την απελευθέρωση έφυγαν από τον σταθμό Λαρίσης 4 τρένα με εργάτες για τη Γερμανία.⁷¹

⁷⁰ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 237

⁷¹ Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. σελ. 208

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Κομματική ανασύσταση και συγκρότηση του συνδικαλιστικού μετώπου

Το ΚΚΕ στην κατοχή αξιοποιώντας την μεσοπολεμική του εμπειρία στη συγκρότηση μετωπικών σχηματισμών, συνέχισε τις λαϊκομετωπικές πολιτικές με την προσθήκη του εθνικοαπελευθερωτικού προτάγματος. Με το ΕΑΜ κατόρθωσε να κινητοποιήσει ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες μέσα από την πολύμορφη συμμετοχή τους στον αντιστασιακό αγώνα απέκτησαν ενεργό κοινωνικό ρόλο, συνειδητοποίησαν τη δύναμή τους αναπτύσσοντας έναν έντονο κοινωνικό ριζοσπαστισμό. Μέσα από αυτή τη κοινωνική διαδικασία το ΕΑΜ μετατράπηκε από ένα μικρό μετωπικό σχήμα σοσιαλιστικής αναφοράς σε ένα παλλαϊκό κίνημα, ενώ το ΚΚΕ από τα έντονα σημάδια οργανωτικής διάλυσης που αντιμετώπιζε στις απαρχές της κατοχής είχε μετατραπεί κατά την απελευθέρωση στον μεγαλύτερο πολιτικό οργανισμό της χώρας.⁷²

Α. Η ανασυγκρότηση του ΚΚΕ

Το τέλος του πολέμου και η κατάληψη της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα έβρισκε το ΚΚΕ αντιμέτωπο με τις διαλυτικές επιπτώσεις της δικτατορίας του Μεταξά. Στα πέντε χρόνια της μεταξικής δικτατορίας χιλιάδες κομμουνιστές διώχθηκαν με φυλακίση και εξορία, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη αποδιοργάνωση του κόμματος, ενώ η ύπαρξη δύο καθοδηγητικών επιτροπών της Παλιάς Κεντρικής Επιτροπής και της ελεγχόμενης από την Ασφάλεια Προσωρινής Διοίκησης επέτεινε την οργανωτική σύγχυση στις τάξεις των μελών του κόμματος.

⁷² Από τα 2.000 μέλη που αριθμούσε το ΚΚΕ την παραμονή του ελληνοϊταλικού πολέμου κατά τη διάρκεια της απελευθέρωσης είχε εκτιναχθεί στα 412.000. (Ι. Παπαθανασίου, Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας 1940 – 45 στο “Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τόμος Γ2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σελ. 99”)

Μέσα στις έκτακτες συνθήκες των πρώτων ημερών της κατοχής 200 μέλη του ΚΚΕ δραπέτευσαν από φυλακές, σανατόρια και νησιά εξορίας και κατευθύνθηκαν οι περισσότεροι προς την Αθήνα, όπου ξεκίνησαν προσπάθειες για την ανασυγκρότηση του διαλυμένου κομματικού μηχανισμού. Από τις πρώτες ημέρες του Μαΐου ο δραπέτης από τον Άη – Στράτη Σπύρος Καλοδίκης συγκρότησε την Ανεξάρτητη Κομματική Οργάνωση Αθήνας (ΑΚΟΑ) του ΚΚΕ. Ο Λευτέρης Αποστόλου δραπέτης από την Κίμωλο είχε συγκροτήσει μια ομάδα με άλλους συνεξοριστούς του η οποία συνδέθηκε με τους Παντελή – Σίμο Καραγκίτση, Αριστοτέλη Μπούρα και Κώστα Χατζήμαλη δραπέτες από τη Φολέγανδρο,⁷³ ενώ λίγο αργότερα προστέθηκαν και τα δύο εκλεγμένα μέλη από το 6ο Συνέδριο του 1935 ο Πέτρος Ρούσσος και η Χρύσα Χατζηβασιλείου. Η ΑΚΟΑ συνδέθηκε μαζί τους και όλοι μαζί ανέλαβαν το έργο της ανασυγκρότησης του κόμματος ενόψει της 6ης Ολομέλειας.

Στα τέλη του Ιουνίου οι Γερμανοί ως ένδειξη καλής θέλησης στους Βούλγαρους συμμάχους τους απελευθέρωσαν 27 Σλαβομακεδόνες κρατούμενους μέλη του ΚΚΕ από την Ακροναυπλία, ανάμεσά τους και οι Ανδρέας Τσίπας, Ανδρέας Τζήμας και Κώστας Λαζαρίδης, οι οποίοι λίγες μέρες αργότερα το πρώτο τριήμερο του Ιουλίου μαζί με τη Χρύσα Χατζηβασιλείου, τον Παντελή – Σίμο Καραγκίτση και τον Πέτρο Ρούσσο συνεδρίασαν στην Αθήνα στα πλαίσια της 6ης Ολομέλειας του ΚΚΕ. Η 6η Ολομέλεια σε μία συνέχεια της στρατηγικής που χάραξε το γράμμα του Νίκου Ζαχαριάδη στις 31 Οκτωβρίου 1940, έθεσε τις βάσεις για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα ο οποίος θα ξεκινούσε με την οργάνωση για την αντιμετώπιση των νέων συνθηκών που επέβαλε η κατοχή: “οργάνωση της πάλης για το ψωμί του λαού που λιμοκτονεί, για την αύξηση του μεροκάματου και των μισθών, ενάντια στις επιτάξεις και τη λήστευση της εγχώριας παραγωγής, για την οργάνωση των εργατών και υπαλλήλων στα

⁷³ Λ. Αποστόλου, Το ξεκίνημα του ΕΑΜ, εκδ. “Ενωμένη Εθνική Αντίσταση 1941 – 1944”, σελ. 25

σωματεία τους.....”.⁷⁴ Η 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ έβαλε τέλος στην περίοδο της οργανωτικής σύγχυσης, καθώς “από τις πρώτες ημέρες που έγινε γνωστή η παρουσία εκπροσώπων της χρυσής φρουράς του κόμματος, των φυλακισμένων και εξορίστων, έσπευσαν να συμπαραταχθούν όλοι οι ελεύθεροι και ξεκομμένοι κομμουνιστές και όλοι σχεδόν που συνδέονταν με τις δύο φερόμενες σαν κεντρικές καθοδηγήσεις του ΚΚΕ”⁷⁵ Παρά τις τόσες ασάφειες και ελλείψεις της η 6η Ολομέλεια αποτέλεσε την αφετηρία της κομματικής ανασυγκρότησης η οποία ολοκληρώθηκε τους επόμενους μήνες με τη σύγκληση της 7ης Ολομέλειας στις 10 Σεπτεμβρίου 1941 η οποία προετοίμασε την ίδρυση του ΕΑΜ και της 8ης τον Ιανουάριο του 1942, όπου εκλέχθηκε γενικός γραμματέας του κόμματος ο Γιώργης Σιάντος και αποφασίστηκε η έναρξη ένοπλου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα με την ίδρυση του ΕΛΑΣ.

Β. Η δημιουργία του μετώπου

Πρώτο μέλημα των μελών του ΚΚΕ, μετά την επιστροφή τους στην Αθήνα ήταν να αποκτήσουν επαφή με κάποιους παράνομους κομματικούς πυρήνες που είχαν επιβιώσει στους χώρους δουλειάς. Ο Κώστας Χατζήμαλης ανέλαβε τη συγκρότηση του καθοδηγητικού κέντρου των δημοσίων υπαλλήλων με επικεφαλής τον Γιάννη Ποτήρη, ενώ πολύ γρήγορα η ΚΟΑ δημιούργησε βάσεις μέσα σε ορισμένους εργατικούς κλάδους στην περιοχή της Αθήνας. Ο Θύμιος Μπράτσος εργαζόμενος εκείνη την περίοδο στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία αναφέρει ότι στην αρχή της κατοχής ήρθε σε επαφή με ένας μέλος του κόμματος που εργαζόταν στην Τηλεφωνική και ανέλαβε την ανασυγκρότηση της κομματικής οργάνωσης στον κλάδο των επισιτιστών, η οποία στα τέλη του Ιουνίου αριθμούσε γύρω στους 40

⁷⁴ Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος Πέμπτος, εκδ. ΚΚΕ Εσωτερικού, Αθήνα 1973, σελ. 50

⁷⁵ Θ. Χατζής, Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, μέρος Πρώτο, εκδ. Δωρικός, Αθήνα 1982, σελ. 87

εργαζόμενους σε κάποια ξενοδοχεία και εστιατόρια.⁷⁶ Την ίδια περίπου περίοδο στον Πειραιά ο συνδικαλιστής Γιώργος Δημητρίου μαζί με τον Αριστοτέλη Μπούρα συνδέθηκε με κάποιους πυρήνες που είχαν επιβιώσει στους καπνεργάτες, τους σιδηροδρομικούς και τους λιμενεργάτες.⁷⁷

Παράλληλα με τις προσπάθειες για τη δημιουργία του δικτύου επικοινωνίας της ΚΟΑ με τις διάφορες ομάδες που είχαν αρχίσει να συγκροτούνται στους εργασιακούς χώρους, ο Λευτέρης Αποστόλου στο πλαίσιο των επαφών που είχε ξεκινήσει με διάφορους επικεφαλής κομμάτων για τη συγκρότηση του ΕΑΜ συναντήθηκε και με ορισμένα στελέχη του συνδικαλιστικού κινήματος. Οι συναντήσεις αυτές κατέληξαν στην υπογραφή ενός συμφωνητικού ανάμεσα στην ΕΓΣΕΕ και τη ΓΣΕΕ με το οποίο συγκροτήθηκε το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ) το οποίο αποτέλεσε την παράνομη μετωπική σύμπραξη των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Το ιδρυτικό του ΕΕΑΜ υπέγραψε εκ μέρους της ΓΣΕΕ ο Ιωάννης Καλομοίρης και της ΕΓΣΕΕ ο Λευτέρης Αποστόλου και στους βασικούς του στόχους εγγράφονταν:⁷⁸

- “1. Να οργανώσει την πάλη της εργατικής τάξης για τις καθημερινές οικονομικές διεκδικήσεις.
2. Να υπερασπισθεί τα κεκτημένα συνδικαλιστικά δικαιώματα της εργατικής τάξης.
3. Να παλαίψει ενάντια στη συστηματική ληστεία του τόπου μας, που γίνεται από τις δυνάμεις κατοχής.
4. Να εργασθεί για τη συνεννόηση όλων των αριστερών δυνάμεων της χώρας (κομμουνιστών, σοσιαλιστών, αγροτικών, αριστερών δημοκρατικών) σε ένα συνασπισμό της Αριστεράς, που ύστερα από το διώξιμο των κατακτητών, θα διεκδικήσει την πλειοψηφία του ελληνικού λαού και τη διακυβέρνηση της

⁷⁶ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 43

⁷⁷ Θ. Χατζής, ο.π. σελ. 72

⁷⁸ Ο Καλομοίρης είχε διοριστεί γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ στις 22 Απριλίου 1941 από τον Δημητράτο λίγο πριν ο τελευταίος εγκαταλείψει την Αθήνα μαζί με την Κυβέρνηση Τσουδερού (Εγκύκλιος 13 της ΕΣΕΕ, 20/5/1941, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 10, υποφ. 3)

χώρας με βάση ένα κοινό πρόγραμμα.

5. Να παλέψει ενάντια στην αισχροκέρδεια και τη μαύρη αγορά.

6. Να εργασθεί για τη συγκρότηση του Πανελλαδικού Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου από όλα τα κόμματα και τις κάθε είδους οργανώσεις, που θέλουν να παλαίψουν για το διώξιμο του ξένου κατακτητή και την απελευθέρωση της χώρας μας από τον ξένο ζυγό.

7. Να συντονίσει την απελευθερωτική πάλη της εργατικής τάξης, καθώς και την πάλη για τις καθημερινές διεκδικήσεις με την πάλη που διεξάγουν ενάντια στις δυνάμεις του Άξονα οι εργατικές οργανώσεις της ΕΣΣΔ, της Αγγλίας, της Αμερικής και της Κίνας καθώς και οι εργατικές οργανώσεις των υποδουλωμένων στον Άξονα χωρών και ιδιαίτερα των αδελφών βαλκανικών λαών.”⁷⁹

Το ΕΕΑΜ ως δημιούργημα της νέας κατάστασης που είχε διαμορφωθεί και των αναγκών που αυτή έθετε συνδύαζε την ταξική οργάνωση των εργαζομένων για την αντιμετώπιση των οξύτατων προβλημάτων που δημιουργούσε η επισιτιστική κρίση με την πάλη για την απελευθέρωση και έθετε σε ένα πολύ πρώιμο επίπεδο την μεταπελευθερωτική προοπτική της διακυβέρνησης της χώρας από ένα συνασπισμό των αριστερών δυνάμεων.

Η συνδικαλιστική παράταξη του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΚΕ) της οποίας ηγούνταν ο Δημήτρης Στρατής αρχικά δεν συμμετείχε στο ΕΕΑΜ, καθώς διαφώνησε με τις συνεργασίες του ΚΚΕ στα πλαίσια του μετώπου, εκφράζοντας αρκετές επιφυλάξεις για τον τρόπο οργάνωσης του ΕΕΑΜ και για τη συμμετοχή συγκεκριμένων προσώπων, τονίζοντας ότι η ενοποίηση του εργατικού κινήματος μέσα στις νέες συνθήκες ήταν επιβεβλημένη αλλά ταυτόχρονα έπρεπε να πραγματοποιηθεί στη βάση της εκκαθάρισής του από “στοιχεία ή παράγοντες που κατά τη διάρκεια της φασιστικής δικτατορίας προσχώρησαν έστω κι έμμεσα σ' αυτή”.⁸⁰ Παρά τις

⁷⁹ Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τόμος πέμπτος, ο.π. σελ. 277 - 278

⁸⁰ Προφανώς οι επιφυλάξεις που εξέφρασε ο Στρατής για τη συμμετοχή συγκεκριμένων προσώπων στο ΕΕΑΜ είχαν να κάνουν με την παρουσία του Καλομοίρη και κάποιων

όποιες επιφυλάξεις τελικά η συνδικαλιστική παράταξη του ΣΚΕ προσχώρησε στο ΕΕΑΜ στις 25 Σεπτεμβρίου 1941, θεωρώντας τη συμφωνία ΕΓΣΕΕ και ΓΣΕΕ ως τετελεσμένο γεγονός.

Γ. Η οργανωτική διάρθρωση του ΕΕΑΜ

Καθώς οι πρώτοι πυρήνες του ΕΕΑΜ δημιουργήθηκαν σε μαζικούς χώρους εργασίας και κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες συνωμοτικότητας και παρανομίας που επέβαλλε η ναζιστική κατοχή αξιοποιήθηκε η μεσοπολεμική οργανωτική εμπειρία του ΚΚΕ. Βασική οργανωτική μονάδα του ΕΕΑΜ υπήρξε η ομάδα των εργαζομένων στον τόπο δουλειάς και η ομάδα ανέργων στη συνοικία. Κάθε ομάδα εξέλεγε ένα γραφείο που είχε διοικητικές, καθοδηγητικές αρμοδιότητες, καθώς υπήρξε ο ενδιάμεσος κρίκος μεταξύ της ομάδας και της κλαδικής επιτροπής, η οποία αποτελούσε την ηγεσία ενός παράνομου τοπικού ομοιεπαγγελματικού σωματείου το οποίο υπήρχε και δραστηριοποιούνταν παράλληλα με το νόμιμο της ΕΣΕΕ. Όλες οι κλαδικές επιτροπές μιας πόλης ενώνονταν στην επιτροπή πόλης του ΕΕΑΜ, η οποία επί της ουσίας ήταν το παράνομο εργατικό κέντρο το οποίο επίσης υπήρχε και δρούσε παράλληλα με το νόμιμο. Στην κορυφή πάνω από τις διάφορες επιτροπές πόλης του ΕΕΑΜ βρισκόταν η Κεντρική επιτροπή, η οποία δραστηριοποιούνταν παράλληλα με τη διοίκηση της ΕΣΕΕ. Βασική κατεύθυνση της δόμησης του ΕΕΑΜ ήταν στις κλαδικές επιτροπές, στις επιτροπές πόλης και στην Κεντρική Επιτροπή να υπάρχει ισότιμη αντιπροσώπευση όλων των τάσεων και των ρευμάτων που συμμετείχαν σε αυτό και η σύνθεσή τους να προκύπτει μετά από εκλογές αντιπροσώπων της βάσης. Αυτό βέβαια δεν ήταν ιδιαίτερα εφικτό, καθώς η επιβίωση της

συνδικαλιστών της ομάδας του, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά κατείχαν κάποια συνδικαλιστικά αξιώματα. (Πρακτικό συνεργασίας μεταξύ του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας (Νέα Κεντρική Επιτροπή) και του Κόμματος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας (ΣΚΕ) για την ίδρυση του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Ιδιωτικό Αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη).

οργάνωσης μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες που επέβαλλε η κατοχή απαιτούσε τη διαφύλαξη του παράνομου χαρακτήρα της και την τήρηση των συνωμοτικών μέτρων. Παρόλα αυτά τις περισσότερες φορές, όταν και οι συνθήκες το επέτρεπαν η σύνθεση των παράνομων κλαδικών επιτροπών ήταν εναρμονισμένη με τη βούληση των εργαζομένων στον κλάδο, καθώς αυτή προέκυπτε μέσα από εκλογές αντιπροσώπων. Όσον αφορά την ισότιμη αντιπροσώπευση στις κατώτερες οργανώσεις πολλές φορές ήταν αδύνατο να ισχύσει, καθώς ο ιδιαίτερα περιορισμένος αριθμητικά χαρακτήρας των πρώτων ομάδων που αποτελούνταν από τρία έως πέντε άτομα σε συνδυασμό με την ελάχιστη επιρροή που είχαν μέσα στους χώρους εργασίας η ομάδα του Καλομοίρη και οι σοσιαλιστές του ΣΚΕ καθιστούσε αναγκαστική τη συγκρότηση κλαδικών επιτροπών μόνο με μέλη του ΚΚΕ, καθώς δεν υπήρχαν εκπρόσωποι των άλλων τάσεων.

Μια ιδιαίτερα παραστατική αποτύπωση του οργανωτικού μοντέλου του ΕΕΑΜ αποτελεί το παράδειγμα του Ομοσπονδιακού Γραφείου που λειτουργούσε στους σιδηροδρομικούς. Το Ομοσπονδιακό Γραφείο ήταν η παράνομη κλαδική επιτροπή των σιδηροδρομικών στο ΕΕΑΜ, όπου συμμετείχαν αντιπρόσωποι από όλες τις ειδικότητες των εργαζομένων στους σιδηροδρόμους (σταθμάρχης, οδηγός αμαξοστοιχειών, αρχιεργάτης, τεχνίτης) και των ΣΕΚ και των ΣΠΑΠ.⁸¹ Το Ομοσπονδιακό Γραφείο ίδρυσε την Κεντρική Επιτροπή Σιδηροδρομικών (ΚΕΣ), η οποία υπήρξε η νόμιμη αντιπολιτευόμενη παράταξη στη διοίκηση της Ομοιοεπαγγελματικής Γραμματείας σιδηροδρομικών και κατευθύνονταν από το ΕΕΑΜ.⁸²

Αυτή η οργανωτική διάρθρωση του ΕΕΑΜ θεμέλιος λίθος της οποίας υπήρξαν οι ομάδες των εργαζομένων στους εργασιακούς χώρους και που αναπτύχθηκε παράλληλα με τις επίσημες συνδικαλιστικές οργανώσεις της

⁸¹ Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών, Ιστορία του Σιδηροδρομικού Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα, τόμος Β', Αθήνα 2001, σελ. 30

⁸² Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών είχε καταργηθεί από τη δικτατορία Μεταξά και στη θέση της λειτουργούσε Ομοιοεπαγγελματική Γραμματεία στην ΕΣΕΕ με διορισμένη "προσωρινή" διοίκηση. (Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών, Ιστορία του Σιδηροδρομικού Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα, ο.π. σελ. 41)

ΕΣΕΕ, μετά τη σταθεροποίηση των παράνομων οργανώσεων μέσα στους χώρους δουλειάς δημιούργησε μια σειρά από σημαντικά πλεονεκτήματα για το ΕΕΑΜ. Η καθημερινή παρουσία των ομάδων του ΕΕΑΜ μέσα στους εργασιακούς χώρους τους έδινε τη δυνατότητα να πραγματοποιούν ζυμώσεις πάνω στα άμεσα ζητήματα που απασχολούσαν τους εργαζόμενους και μέσα από τις μικρές κινητοποιήσεις στο χώρο εργασίας άρχισε να μετατρέπεται η παθητική υποταγή των εργαζομένων σε ενεργητική αντιπαράθεση με την εργοδοσία. Η αντιπαράθεση αυτή, καθώς σε πολλές περιπτώσεις η εργοδοσία συνεργαζόταν με τις κατοχικές αρχές, σταδιακά άρχισε να αποκτάει και αντιστασιακό χαρακτήρα. Η απουσία του νόμιμου σωματείου από τις ζυμώσεις που πραγματοποιούνταν στους εργασιακούς χώρους είχε ως αποτέλεσμα η επιρροή του ΕΕΑΜ να αρχίσει να αποτυπώνεται και στις διοικήσεις των επίσημων σωματείων. Στο σωματείο του ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετανία μετά το θάνατο ενός μέλους της διοίκησης στη θέση του μπήκε ως επιλαχών ο Θύμιος Μπράτσος μέλος του ΚΚΕ και υπεύθυνος των εργατών επισιτιστών στην Επιτροπή Αθήνας του ΕΕΑΜ. Ακολούθως κάποια μέλη του διοικητικού συμβουλίου προσχώρησαν κι αυτά στο ΕΕΑΜ δημιουργώντας φράξια μέσα στη διοίκηση του επίσημου σωματείου.⁸³ Έτσι για πρώτη φορά μετά το 1936 με τις πιέσεις που ασκούσαν μέσα στις διοικήσεις τα σωματεία άρχισαν να παρεκκλίνουν από το ασφυκτικό πλαίσιο ελέγχου του Δημητράτου και να τίθενται επικεφαλής διεκδικητικών κινητοποιήσεων, κάτι που γενικεύτηκε από το 1943 κι έπειτα, όταν μετά από αρχαιρεσίες που πραγματοποιήθηκαν σε μια σειρά από πρωτοβάθμια σωματεία το ΕΕΑΜ κατόρθωσε να εκλέξει δικά του πρόσωπα στη διοίκηση.

⁸³ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 46

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η μετάβαση από τον λιμό στις οργανωμένες διεκδικήσεις για την επιβίωση

Α. Τα αίτια της επισιτιστικής κρίσης

Η οικονομική πολιτική που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κατοχής συνδέονταν άμεσα με τα δομικά χαρακτηριστικά της οικονομίας της, καθώς η δομή της οικονομίας της κάθε κατακτημένης χώρας καθόριζε τις επιδιώξεις των κατακτητών. Η Ελλάδα ήταν μια μικρή, περιφερειακή χώρα, με χαμηλό βαθμό εκβιομηχάνισης και μικρής κλίμακας παραγωγή, όπου κυριαρχούσε η αγροτική οικονομία. Γι' αυτό το λόγο η ελληνική οικονομία δεν ενσωματώθηκε με οργανωμένο τρόπο σε ένα κεντρικό γερμανικό οικονομικό σχεδιασμό αλλά χρησιμοποιήθηκε ως “πηγή μη αναπαραγόμενων προσόδων”.⁸⁴ Η κατοχική πολιτική των Γερμανών ενέταξε ένα τμήμα των πιο εκσυγχρονισμένων βιομηχανικών μονάδων στην εξυπηρέτηση των επιτακτικών πολεμικών τους αναγκών και διατήρησε ένα κομμάτι της βιομηχανίας καταναλωτικών προϊόντων για τη συντήρηση των στρατευμάτων κατοχής. Ενώ στον τομέα των διατροφικών αποθεμάτων προέβησαν σε μια άνευ προηγουμένου λεηλασία η οποία είχε ως αποτέλεσμα ήδη από το καλοκαίρι του 1941 να διαφαίνονται οι διαλυτικές της επιπτώσεις στην οικονομία και την κοινωνία. Παρακάτω θα γίνει μια προσπάθεια να καταγραφούν συνοπτικά οι κυριότεροι λόγοι που οδήγησαν από τους πρώτους μήνες της κατοχής σε αυτό το επισιτιστικό αδιέξοδο και κατέληξαν στην εμφάνιση του λιμού στην περιοχή της πρωτεύουσας τον χειμώνα του 1941.

Ήδη μετά τη συνθηκολόγηση σημειώθηκε μια σαρωτική αύξηση της

⁸⁴ Στ. Θωμαδάκης, ο.π. σελ. 120

αγοραστικής κίνησης, λόγω του πανικού που προκλήθηκε στους κατοίκους της πρωτεύουσας από την επικείμενη άφιξη των κατακτητών, αλλά και από κινήσεις ορισμένων οι οποίοι προβλέποντας τη νέα κατάσταση που θα διαμορφωνόταν επένδυσαν χρήματα στην αγορά προϊόντων με σκοπό την μελλοντική κερδοσκοπία. Μετά από την εγκατάστασή τους στην Αθήνα Γερμανοί και Ιταλοί κατακτητές κατάφεραν να ιδιοποιηθούν τα προϊόντα της πρωτεύουσας είτε με την τακτική της επίταξης είτε με την εξαγορά τους με χαρτονομίσματα τα οποία δεν είχαν καμία αξία. Το γερμανικό και ιταλικό στρατιωτικό προσωπικό από τις πρώτες ημέρες εφοδιάστηκε με σημαντικές ποσότητες νομισμάτων (μάρκα κατοχής και μεσογειακές δραχμές) που εξέδιδαν το Πιστωτικό Ταμείο του Ράιχ και η Casa Mediterranea di Credito per la Grezia για την προμήθεια από την αγορά της Αθήνας μιας σειράς από προϊόντα με νομιμοφανή τρόπο. Την εισροή τροφίμων στην πρωτεύουσα κατέστησε αδύνατη η επίταξη των μέσων μεταφοράς και των καυσίμων, καθώς και οι καταστροφές που υπέστη από τον πόλεμο το ήδη υπανάπτυκτο οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον διοικητικό κατακερματισμό της χώρας που δημιουργούσε ένα σύνολο μικρών, κλειστών, τοπικών οικονομιών που δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους απομόνωνσε την Αθήνα από τις κατεξοχήν αγροτικές περιοχές της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης. Επιπλέον ο ναυτικός αποκλεισμός που επέβαλλε η Βρετανία μετά το τέλος του πολέμου διέκοψε την εισαγωγή τροφίμων από το εξωτερικό, που πριν από τον πόλεμο κάλυπταν ένα σημαντικό ποσοστό των εγχώριων διατροφικών αναγκών.⁸⁵ Έτσι από τις πρώτες ημέρες της κατοχής τα περισσότερα προϊόντα άρχισαν να εκκλίπουν οδηγώντας στην ταυτόχρονη άνοδο των τιμών.

Οι ελλείψεις που προέκυψαν σε προϊόντα, πρώτες ύλες και καύσιμα είχαν ως αποτέλεσμα το κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων, εργοστασίων,

⁸⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι πριν από τον πόλεμο το 40% της εγχώριας κατανάλωσης σε σιτάρι καλύπτονταν από εισαγωγές που γίνονταν από τις ΗΠΑ και τον Καναδά. (Π. Βόγλης, Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σελ. 46)

καταστημάτων αυξάνοντας την ανεργία και την υποαπασχόληση. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε για μια μεγάλη μερίδα των εργαζομένων διατυπώνεται με ιδιαίτερα παραστατικό τρόπο σε μια εγκύκλιο της ΕΣΕΕ προς τις ομοιοπαγγελματικές γραμματείες και τα εργατικά κέντρα με ημερομηνία 11/6/1941:

“τα κέντρα της δουλειάς, παραμένουν τώρα νεκρά, γιατί άλλα κατέστρεψε ο πόλεμος, και άλλα μένουν κλειστά από έλλειψη πρώτων υλών. Και όσες βιομηχανίες δουλεύουν ακόμα και αυτές αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της έλλειψης των πρώτων υλών. Η βιοτεχνία και το εμπόριο έσβησαν, η εμπορική μας ναυτιλία, η μεγάλη αυτή πλουτοπαραγωγική πηγή χάθηκε, τα προϊόντα της χώρας κατεστράφησαν, η ανεργία ανεβαίνει καθημερινά, η καταναλωτική δύναμη του κοινού αδυνατίζει μέρα με την ημέρα κι ο υποσιτισμός άρχισε να αφήνει στα πρόσωπά μας την σφραγίδα του. Αυτή είναι η σημερινή εικόνα της κατάστασης”.⁸⁶

Το τελειωτικό χτύπημα στην ήδη αναστατωμένη ελληνική οικονομία έδωσαν τα έξοδα κατοχής. Πολύ γρήγορα οι κατοχικές αρχές αντιλήφθηκαν ότι η ταυτόχρονη κυκλοφορία πολλών διαφορετικών νομισμάτων θα είχε ως αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση του νομίσματος και θα προξενούσε προβλήματα στις συναλλαγές τους. Γι' αυτό το λόγο μετά από συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση και την τράπεζα της Ελλάδας ορίστηκε από την 1η Αυγούστου το ελληνικό κράτος να αναλάβει τη συντήρηση των κατοχικών στρατευμάτων με χρήματα από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ το ύψος αυτών των εξόδων θα καθοριζόταν κάθε μήνα από τον Γερμανό και τον Ιταλό πληρεξούσιο.⁸⁷ Η αδυναμία της Κυβέρνησης να συγκεντρώσει τα απαιτούμενα χρήματα για τις δαπάνες κατοχής από τη φορολογία την οδήγησε στην έκδοση επιπλέον χαρτονομίσματος δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο ανάμεσα στη κυκλοφορία του νομίσματος και τον πληθωρισμό, καθώς

⁸⁶ Εγκύκλιος 15 της ΕΣΕΕ προς τας Εθνικές Ομοιοπαγγελματικές Γραμματείας, τα Εθνικά Εργατοϋπαλληλικά Κέντρα και τας Ανεξάρτητους Οργανώσεις, 11/6/1941, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φάκ. 10, υποφ. 3

⁸⁷ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 109

κάθε νέα έκδοση χαρτονομίσματος συνεπαγόταν άνοδο του πληθωρισμού αυξάνοντας τα έξοδα κατοχής του επόμενου μήνα. Η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας και η συνακόλουθη άνοδος του πληθωρισμού είχε ως αποτέλεσμα την υποτίμηση της αξίας του χρήματος. Το γεγονός αυτό έπληττε πρώτα από όλα τα κοινωνικά στρώματα τους μισθωτούς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, καθώς ο μισθός που αποτελούσε το μοναδικό μέσο για την επιβίωσή τους έχανε πλέον κάθε πραγματική αξία. Σε δεύτερο χρόνο επλήγησαν τα μικροαστικά στρώματα που διατηρούσαν μια ιδιαίτερη θέση στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Τεχνίτες, μικροέμποροι, επαγγελματίες κατείχαν ένα σημαντικό μερίδιο στις οικονομικές λειτουργίες της προκατοχικής Αθήνας. Η κατάρρευση της αγοράς που αποτελούσε το πεδίο της οικονομικής τους δραστηριότητας σηματοδότησε γι' αυτά τα στρώματα την απώλεια μεγάλου μέρους των εισοδημάτων τους. Σε τρίτο χρόνο τα μεσαία στρώματα, ενώ αρχικά κατόρθωσαν να επιβιώσουν τον πρώτο χειμώνα της κατοχής εκποιώντας τις περιουσίες τους, τα επόμενα δύο χρόνια ένα σημαντικό τμήμα τους προλεταριοποιήθηκε εξαιτίας του υψηλού επιπέδου των τιμών και του αχαλίνωτου πληθωρισμού.

Η κατάρρευση της εσωτερικής αγοράς υπό το βάρος των πληθωριστικών πιέσεων είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση της μαύρης αγοράς, η οποία μαζί με το δελτίο που εισήγαγε το κράτος ως μέτρο κοινωνικής πρόνοιας υπήρξαν οι μοναδικοί τρόποι προμήθειας προϊόντων τον πρώτο χειμώνα της κατοχής στην Αθήνα. Το υψηλό επίπεδο των τιμών στη μαύρη αγορά απέκλειε αυτομάτως τα εργατικά στρώματα από αυτή, αφήνοντας ως μοναδικό μέσο προμήθειας αγαθών τις μόνιμα ανεπαρκείς ποσότητες του δελτίου.⁸⁸ Όλα αυτά τα γεγονότα διαμόρφωσαν μια νέα

⁸⁸ Η μαύρη αγορά και το δελτίο, αν και συνυπήρχαν δεν αλληλοσυμπλήρωναν το ένα το άλλο, καθώς η διανομή ενός προϊόντος μέσω του δελτίου στερούσε από τη μαύρη αγορά το μονοπώλιο της διάθεσής του μειώνοντας σημαντικά τα περιθώρια του κέρδους. Αν σε αυτό συνυπολογίσουμε το εύρος της μαύρης αγοράς, τα κέρδη που αυτή δημιουργούσε και το γεγονός ότι σ' αυτή τη διαδικασία εμπλέκονταν ένας ολόκληρος κόσμος ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε άμεση σύνδεση με κρατικούς αξιωματούχους και τις κατοχικές αρχές αυτό καθίστουσε αδύνατη την αντιμετώπισή της από τις δωσιλογικές κυβερνήσεις. (Στ. Θωμαδάκης, ο.π. σελ. 136 – 137). Ειδικά το 1943 – 44, όταν η μαύρη αγορά συγκεντρώθηκε σε όλο και λιγότερα χέρια

κοινωνική πραγματικότητα για την πλειονότητα του αθηναϊκού λαού. Η ραγδαία επιδείνωση της επισιτιστικής κρίσης και η αδυναμία της Κυβέρνησης να δώσει λύσεις προκάλεσε ρωγμές στους βασικούς κρίκους που συνέθεταν το οικοδόμημα πάνω στο οποίο στηρίζονταν η άσκηση της εξουσίας του προπολεμικού αστικού καθεστώτος. Η πείνα που έφερνε τους κατοίκους της πρωτεύουσας αντιμέτωπους με το φάσμα του θανάτου δημιουργούσε μια πρώτη αίσθηση απογοήτευσης και αποξένωσης των ανθρώπων από το κράτος. Το ΕΕΑΜ παρεμβαίνοντας στους χώρους δουλειάς και πρωτοστατώντας στις πρώτες συλλογικές πρωτοβουλίες αντιμετώπισης της επισιτιστικής κρίσης κατόρθωσε αντιμετωπίζοντας σε ένα πρώτο επίπεδο τα φαινόμενα εξαθλίωσης να μετατρέψει τα αρνητικά βιώματα της καθημερινότητας σε αντιστασιακή δράση.

Β. Συλλογικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση της επισιτιστικής

κρίσης:

τα συσσίτια και οι συνεταιρισμοί

Το καλοκαίρι του 1941 αρχίζουν να σημειώνονται οι πρώτες αυθόρμητες κινητοποιήσεις εξαιτίας της τραγικής κατάστασης στην οποία είχαν περιέλθει οι εργαζόμενοι. Στις 14 Ιουλίου το εργατοτεχνικό προσωπικό των ΣΠΑΠ στον Πειραιά διέκοψε για δύο ώρες τις εργασίες του,⁸⁹ ενώ την επομένη πραγματοποιήθηκε στάση εργασίας στην Κλωστοϋφαντουργική με αίτημα τη χορήγηση αυξήσεων.⁹⁰ Παράλληλα την ίδια περίοδο αρχίζουν να πραγματοποιούνται οι πρώτες παρουσιάσεις στα Υπουργεία με οικονομικά αιτήματα.⁹¹ Αυτή την περίοδο οι πρώτες ζυμώσεις

περιορίζοντας πολύ τη διαταξική σύνθεση που είχε το 1941 – 42, οι δωσιλογικές κυβερνήσεις που αποτελούσαν την πολιτική έκφραση της συνεργασίας ήταν αδύνατο να καταπολεμήσουν την οικονομική της έκφραση που ήταν οι μαυραγορίτες.

⁸⁹ Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών, ο.π. σελ. 20

⁹⁰ Προς την Ένωσιν Κλωστοϋφαντουργών, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 9 υποφ. 2

⁹¹ Στο πρώτο φύλλο του Εργατικού Βήματος υπάρχουν αναφορές για παρουσιάσεις άνεργων ναυτεργατών στο Υπουργείο Ναυτιλίας ήδη από το καλοκαίρι του 1941. (Εργατικό Βήμα 21/9/1941).

μέσα στους κόλπους των εργαζομένων άρχισαν να πραγματοποιούνται γύρω από το ζήτημα της παρέμβασης του κράτους για την αντιμετώπιση της επισιτιστικής κρίσης μέσω διανομών και με τη δημιουργία συσσιτίων στους χώρους εργασίας.

ι) Συσσίτια

Παράλληλα με την εισαγωγή του συστήματος των διανομών με δελτίο από το φθινόπωρο του 1941 αρχίζουν να λειτουργούν τα πρώτα συσσίτια.⁹² Οι επιχειρήσεις που διατηρούσαν πάνω από δέκα εργαζόμενους παρείχαν συσσίτιο στους χώρους εργασίας, ενώ για τις επιχειρήσεις που είχαν κάτω από δέκα εργαζόμενους δημιουργήθηκαν οι Πανεργατικές Εστίες που στεγάζονταν στα κατά τόπους εργατικά κέντρα και διοικούνταν από το διοικητικό συμβούλιο του κάθε εργατικού κέντρου.⁹³ Οι δυνάμεις κατοχής με την εισαγωγή του μέτρου των συσσιτίων ως συμπλήρωμα του μισθού, καθώς το χρήμα έχανε διαρκώς την αξία του από τις πληθωριστικές πιέσεις, στόχευαν να διατηρήσουν το ήδη υποσιτισμένο εργατικό δυναμικό σε μια κατάσταση ικανή για εργασία. Υπεύθυνη για την παραλαβή των τροφίμων και του άρτου, για την παρασκευή και διανομή του συσσιτίου ανά εργοστάσιο ήταν μια επιτροπή η οποία αποτελούνταν από εκπροσώπους των εργοδοτών και των εργαζομένων. Οι εργαζόμενοι εκπροσωπούνταν σε αυτή την επιτροπή με δύο άτομα, που εναλλάσσονταν κάθε εβδομάδα.⁹⁴ Συσσίτια λειτουργούσαν και έξω από τους χώρους εργασίας στις συνοικίες τα λαϊκά συσσίτια του κράτους όπως ονομάζονταν, ενώ συσσίτιο παρείχε και ο Εθνικός Οργανισμός Χριστιανικής Αλληλεγγύης (ΕΟΧΑ) που δημιουργήθηκε τον χειμώνα του 1941, καθώς και ο Δήμος Αθηναίων όπου

⁹² Επιστολή της εστίας υπαλλήλων ΟΛΠ προς το ΕΚΠ, 10/8/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 2

⁹³ Επιστολή του ΕΕΚΑ και του ΕΕΚΠ προς τον Επίτροπο Εργασίας, 3/10/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 2

⁹⁴ Επιστολή του Υπουργείου Εργασίας προς την Επιτροπή Εργοστασίων Εργαζομένων μετά των Αρχών Κατοχής, 11/9/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 2

λειτουργούσαν παιδικά συσσίτια.⁹⁵

Η εικόνα που παρουσίαζαν τα συσσίτια ειδικά τον πρώτο χειμώνα της κατοχής μπορεί να χαρακτηριστεί ως σκανδαλώδης. Η ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού εστιών σε διάφορους χώρους σε συνδυασμό με την πλήρη κρατική αποδιοργάνωση επέτρεψαν την ανάπτυξη δικτύων γύρω από τα συσσίτια τα οποία υπεξαίρουσαν ποσότητες διοχετεύοντάς τες στη μαύρη αγορά. Ο Ευάγγελος Ευαγγέλου που διατέλεσε γενικός γραμματέας της ΕΣΕΕ από τις 15 Ιουνίου έως τις 15 Αυγούστου 1942 στη λογοδοσία της διοίκησής του αναφέρει χαρακτηριστικά:

“Είναι ζήτημα εάν οι δικαιούμενοι συσσιτίων έλαβον το 35% έως 40% των ανηκόντων εις αυτούς, των υπολοίπων σφετερισθέντων παρά των επιτηδείων. Η ύπαρξις απείρων εστιών, η έλλειψις ομοιομόρφου και γενικού συστήματος εργασίας, αι ερίζουσαι επιτροπαί κι άλλοι ευκόλως εννοούμενοι λόγοι, συνετέλεσαν εις το να εμφανισθή το φαινόμενον που ανέφερε ο πρόεδρος της ΚΕΣ κ. Χατζήσκος κατά το οποίον επί 700.000 κατοίκων ελάμβανον συσσίτιον υπέρ το ένα εκατομμύριο πρόσωπα”⁹⁶

Καθώς οι οικονομικές καταχρήσεις υπήρξαν μια παγιωμένη κατάσταση στο συνδικαλιστικό κίνημα και ειδικά την περίοδο της κατοχής, όταν η προώθηση τροφίμων στη μαύρη αγορά υπήρξε μια ιδιαίτερα κερδοφόρα δραστηριότητα, οι “ευννοούμενοι λόγοι” τους οποίους παραλείπει να αναφέρει ο Ευαγγέλου στη λογοδοσία της διοίκησής του, προφανώς αποσκοπούν στη συγκάλυψη ευθυνών των επίσημων συνδικαλιστών οι οποίοι καθώς συμμετείχαν στις διάφορες επιτροπές των συσσιτίων είχαν άμεση πρόσβαση σε τρόφιμα.⁹⁷

⁹⁵ Μ. Χαραλαμπίδης, ο.π. σελ. 100

⁹⁶ Γ. Φ. Κουκουλές, “Η συμβολή του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου στον αγώνα για την επιβίωση (1941 – 1944)”, Αρχαιοτάξιο 3, Μάιος 2001

⁹⁷ Στο αρχείο του Εργατικού Κέντρου Πειραιά της περιόδου 1941 – 1944 υπάρχει μια σειρά από επιστολές σωματείων προς τη διοίκηση του ΕΕΚΠ, όπου αναφέρονται οικονομικές ατασθαλίες προηγούμενων διοικήσεων, καθώς και καταγγελίες για καταχρήσεις τσιγάρων που είχαν δοθεί στις διοικήσεις των σωματείων για διανομή στα μέλη τους. Όλες αυτές οι αναφορές, αν και είναι ενδεικτικές της κατάστασης που επικρατούσε στα νόμιμα σωματεία εντούτοις πρέπει να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερες επιφυλάξεις, καθώς υπήρξαν συνήθης τακτική των διαφόρων συνδικαλιστικών φατρίων που συναγωνίζονταν για τη νομή των διοικήσεων των σωματείων.

Η κατάσταση αυτή ενεργοποίησε το ΕΕΑΜ το οποίο τοποθετώντας μέλη του στις διάφορες επιτροπές συσσιτίων επόπτευε την καλή τους λειτουργία περιορίζοντας όσο ήταν δυνατό τις καταχρήσεις, ενώ πολύ γρήγορα κατόρθωσε να αναλάβει τη διαχείρισή τους. Το βασικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν τα συσσίτια τον χειμώνα και την άνοιξη του 1942 ήταν η υποτυπώδης λειτουργία τους, καθώς υπήρξαν σημαντικές ελλείψεις στον εφοδιασμό τους σε τρόφιμα. Σε επιστολή του Συνδέσμου Υπαλλήλων Εκτελωνιστών Πειραιώς – Αθηνών προς τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης στις 29 Απριλίου 1942 διαβάζουμε:

“Κατά τον παρελθόντα μήνα Μάρτιον κατόπιν διαβημάτων μας παρά τη Επιτροπή Διαχειρίσεως Αποστολών Τροφίμων του Διεθνούς Κομιτάτου Ερυθρού Σταυρού, ελάβομεν δε παρ' αυτής ατομικών συσσιτίων, πλην όμως δια του μέτρου τούτου ελάχιστα ενεκουφίσθημεν, καθ' όσον είναι γνωστόν ότι μία και μόνη μερίς φαγητού ημερησίως και δει άνευ ελαίου και λοιπών παρακολουθημάτων, παρατιθέμενη μάλιστα εν τη τραπέζη μιας οικογενείας μόνον κόκκους τινάς δύναται να λάβη έκαστον μέλος αυτής”.⁹⁸

Η άφιξη των πρώτων αποστολών του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΣ) την άνοιξη του 1942 διαμόρφωσαν μία νέα κατάσταση, καθώς πλέον υπήρχε ένα διατροφικό απόθεμα. Το ΕΕΑΜ άρχισε να κινητοποιεί τους εργαζόμενους διεκδικώντας τη διανομή αυτού του διατροφικού αποθέματος. Για το λόγο αυτό είχε συγκροτήσει την Πανεστιακή Επιτροπή Αθήνας η οποία αποτελούνταν από αντιπρόσωπους εργατικών ομοσπονδιών και λειτουργούσε ως όργανο διεκδίκησης με παρουσιάσεις που πραγματοποιούσε στα αρμόδια Υπουργεία.⁹⁹ Με τα αιτήματα για καλυτέρευση των συσσιτίων και αύξηση των διανομών το ΕΕΑΜ κατάφερε να κινητοποιήσει τους εργαζόμενους δημιουργώντας το μεγάλο διεκδικητικό κίνημα του δευτέρου εξαμήνου του 1942, όπου ο αγώνας για την επιβίωση διανθίστηκε με τα πρώτα αντιστασιακά χαρακτηριστικά. Στις μεγάλες

⁹⁸ Επιστολή του Συνδέσμου Υπαλλήλων Εκτελωνιστών Πειραιώς – Αθηνών προς τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως, 29/4/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 1

⁹⁹ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 51

επιτυχίες των διεκδικήσεων αυτής της περιόδου αόρατος καθοδηγητής των οποίων υπήρξε το ΕΕΑΜ συγκαταλέγεται η νομική κατοχύρωση του θεσμού των συσσιτίων τον Δεκέμβριο του 1942. Το ΝΔ 2019/1942 “περί παροχής συσσιτίου στους μισθωτούς” κατοχύρωνε νομικά την υποχρέωση όλων των επιχειρήσεων και εκμεταλλεύσεων (δημοσίου ή ιδιωτικού χαρακτήρα) να παρέχουν συσσίτιο στους εργαζόμενους τις ημέρες της εργασίας τους με αντίτιμο 50 δρχ. ημερησίως.¹⁰⁰

ii) Συνεταιρισμοί

Το επισιτιστικό αδιέξοδο που διαμορφώθηκε τους πρώτους μήνες της κατοχής στην Αθήνα οδήγησε τους εργαζόμενους στην αναζήτηση συλλογικών μορφών αυτοοργάνωσης για να μπορέσουν να ανταπεξέρθουν στις ιδιαίτερες αυτές συνθήκες. Από το καλοκαίρι του 1941 άρχισαν να δημιουργούνται οι πρώτοι προμηθευτικοί και καταναλωτικοί συνεταιρισμοί με πρωταρχικό σκοπό την προμήθεια των μελών τους με τα απαραίτητα είδη για την επιβίωση.¹⁰¹ Συνεταιρισμοί ιδρύονταν κατά εργοστάσιο ή εργατικό σωματείο για τους εργάτες, κατά επιχείρηση, ίδρυμα ή κατά υπαλληλικό σωματείο για τους δημόσιους και ιδιωτικούς υπαλλήλους και ορισμένες φορές και κατά συνοικία.¹⁰² Οι συνεταιρισμοί διοικούνταν από συμβούλια τα οποία αναδεικνύονταν από εκλογές των μελών τους. Δίπλα στο διοικητικό συμβούλιο υπήρχε ένα μικρότερο εποπτικό το οποίο ήταν επιφορτισμένο με τον έλεγχο της καλής λειτουργίας του συνεταιρισμού. Τακτική του ΕΕΑΜ ήταν να εκλέγονται άτομα από το ανώτερο προσωπικό στο διοικητικό συμβούλιο, τα οποία λόγω της θέσης τους τύγχαναν ευρύτερης αποδοχής από

¹⁰⁰ Γ.Φ. Κουκουλές, ο.π.

¹⁰¹ Το καλοκαίρι του 1941 ιδρύθηκε ο Προμηθευτικός, Καταναλωτικός Συνεταιρισμός του ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετανία. (Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 44). Ενώ από το 1941 λειτουργούσε και ο Εργατικός Συνομοσπονδιακός Συνεταιρισμός Κατανάλωσης της ΕΣΕΕ. (Επιστολή του Εργατικού Συνομοσπονδιακού Συνεταιρισμού Κατανάλωσης προς την Αγροτική Τράπεζα, 20/8/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 1

¹⁰² Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 1, ο.π. σελ. 78

τους υπόλοιπους εργαζόμενους και μπορούσαν ευκολότερα να έρθουν σε επαφή με τη διεύθυνση για τη διεκδίκηση και εξεύρεση τροφίμων, ενώ φρόντιζε το εποπτικό συμβούλιο να στελεχώνεται από μέλη του, ώστε να επιβλέπουν τις ενέργειες των διοικητικών για την ενίσχυση του συνεταιρισμού.¹⁰³

Οι συνεταιρισμοί παρακάμπτοντας τους κερδοσκοπικούς μηχανισμούς της αγοράς προμηθεύονταν μέσω συλλογικών συναλλαγών με τους παραγωγούς βασικά προϊόντα για τα μέλη τους σε χαμηλές τιμές. Διεκδίκουσαν τη χρηματοδότησή τους με εγγυήσεις από το κράτος, ενώ πολλές φορές πετύχαιναν τη χορήγηση τροφίμων από τις κατοχικές αρχές. Μέσα στο 1942 ο συνεταιρισμός του ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετανία μετά από συνεχείς παρουσιάσεις μιας επιτροπής ανωτέρων υπαλλήλων στην Ιταλική πρεσβεία πέτυχε τη χορήγηση για κάθε μήνα, σε κάθε εργαζόμενο και για κάθε μέλος της οικογένειάς του των παρακάτω: μια οκά φασόλια, μια οκά σταφίδα, 100 δράμια λάδι, 100 δράμια κασέρι, 100 δράμια χαρουπόμελο και 100 δράμια σαπούνι, ποσότητες ιδιαίτερα σημαντικές για εκείνη την εποχή.¹⁰⁴

Το κράτος τήρησε θετική στάση απέναντι στους συνεταιρισμούς ενθαρρύνοντας την ίδρυσή τους, καθώς παρέμβαιναν εκεί που αυτό αδυνατούσε, στην αντιμετώπιση του οξύτατου επισιτιστικού προβλήματος. Οι συνεταιρισμοί των επισιτιστικών επαγγελμάτων συνενώθηκαν στην Ένωση Συνεταιρισμών Επισιτιστικών Σωματείων, ενώ οι συνεταιρισμοί των διαφόρων δημοσιοϋπαλληλικών κλάδων συγκρότησαν την Ένωση Καταναλωτικών Συνεταιρισμών Δημοσίων Υπαλλήλων. Κατά την περίοδο της κατοχής λειτούργησαν 415 συνεταιρισμοί αναγνωρισμένοι από το Υπουργείο Επισιτισμού με 215.812 μέλη που εξυπηρετούσαν 619.260 άτομα.¹⁰⁵

Οι συνεταιρισμοί υπήρξαν πεδίο συνάντησης των εργαζομένων, όπου

¹⁰³ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 44

¹⁰⁴ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 50

¹⁰⁵ Γ.Φ. Κουκουλές, ο.π.

το ατομικό ερχόταν σε επαφή με το συλλογικό. Η δραστηριοποίηση του ΕΕΑΜ μέσα στους συνεταιρισμούς και η ανακούφιση που αυτοί προσέφεραν στους εργαζόμενους λειτούργησε σε αντιδιαστολή με την αδράνεια των επίσημων συνδικαλιστών. Έτσι μέσα από την προνοιακή πολιτική του ΕΕΑΜ συντελείται στην περίοδο της κατοχής η μαζικοποίηση των συνεταιρισμών, οι οποίοι μετατρέπονται σε συλλογικά όργανα διεκδίκησης και πάλης. Η συμβολή των συνεταιρισμών στην αντιμετώπιση της επισιτιστικής κρίσης υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική καθώς με τη λειτουργία τους απελευθέρωναν ποσότητες αγαθών από την μαύρη αγορά και δημιουργούσαν έναν εναλλακτικό τρόπο διανομής της παραγωγής από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα ενώ για το ΕΑΜ ο συνεταιριστικός τρόπος οργάνωσης και διάθεσης της παραγωγής κατείχε σημαντική θέση στον σχεδιασμό της μεταπολεμικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής της χώρας.¹⁰⁶

Τα συσσίτια και οι συνεταιρισμοί υπήρξαν πρωτοβουλίες που σε ένα πρώτο επίπεδο αντιμετώπισαν την επισιτιστική κρίση, αποδεσμεύοντας ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, τους εργαζόμενους από τη χρονοβόρα και παραλλήλα ψυχοφθόρα διαδικασία της καθημερινής αναζήτησης τροφής. Παράλληλα οι εστίες των συσσιτίων και οι συνεταιρισμοί αποτέλεσαν ένα ευρύτατο πεδίο ζυμώσεων, όπου για πρώτη φορά η επιβίωση συναντήθηκε με την οργανωμένη αντιστασιακή δράση.

Γ. Οι πρώτες απεργιακές κινητοποιήσεις

Μία σημαντική πτυχή του αντιστασιακού κινήματος στα αστικά κέντρα και ειδικά στην πρωτεύουσα υπήρξαν οι απεργίες που συνήθως συνοδεύονταν από μεγάλες διαδηλώσεις στο κέντρο της πόλης. Η πρώτη απεργία στην κατεχόμενη Ελλάδα πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1942

¹⁰⁶ Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 2, εκδ. Καζάντζα, Αθήνα 1976, σελ. 888

στον προπολεμικά συντηρητικό χώρο των δημοσίων υπαλλήλων και άρχισαν να πληθαίνουν από το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς. Η εμφάνιση των πρώτων απεργιών και των μαζικών κινητοποιήσεων εκείνη την περίοδο οφείλεται σε κάποιες διαφοροποιήσεις που είχαν συντελεστεί σε σχέση με τους πρώτους μήνες της κατοχής. Στους εργασιακούς χώρους πλέον είχαν αναπτυχθεί οι πρώτοι εαμικοί πυρήνες, οι οποίοι πραγματοποιούσαν συνεχείς ζυμώσεις πάνω στο ζήτημα της επιβίωσης, ενώ η άρση του βρετανικού ναυτικού αποκλεισμού από τις 16 Φεβρουαρίου 1942 και η άφιξη των πρώτων αποστολών του ΔΕΣ δημιουργούσαν ένα διατροφικό απόθεμα. Το γεγονός αυτό από μόνο του δεν συνεπαγόταν βελτίωση της ποιότητας και της ποσότητας των συσσιτίων και των διανομών, αλλά αυτό υπήρξε αποτέλεσμα λαϊκών κινητοποιήσεων από τις πιο ήπιες (παρουσιάσεις επιτροπών μέσα στους χώρους εργασίας, υπομνήματα στα αρμόδια Υπουργεία) μέχρι τις πιο δυναμικές (απεργίες και μαχητικές διαδηλώσεις που ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με τις δυνάμεις κατοχής). Το ΕΑΜ από την άνοιξη του 1942 έθεσε στο επίκεντρο της στρατηγικής του την κινητοποίηση του λαού για τη διεκδίκηση αυτού του αποθέματος και την ουσιαστική αντιμετώπιση του επισιτιστικού ζητήματος.

ι) Η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων τον Απρίλιο του 1942

Τον Απρίλιο του 1942 η Κυβέρνηση μετά από παρουσιάσεις επιτροπών των δημοσίων υπαλλήλων τους προηγούμενους μήνες, χορήγησε ως ενίσχυση δύο δεκαπενθήμερα το δεύτερο ως έκτατο επίδομα για τις επερχόμενες γιορτές του Πάσχα. Η ενίσχυση όμως αυτή δεν είχε ουσιαστική αξία για τους εργαζόμενους, καθώς η άνοδος του πληθωρισμού σε συνδυασμό με τις ελλείψεις σε τρόφιμα είχαν εκτινάξει τις τιμές των τροφίμων στην αγορά σε πολύ υψηλά επίπεδα. Η απροθυμία της κυβέρνησης για παραπάνω οικονομικές παραχωρήσεις, προβάλλοντας ως δικαιολογία τον κίνδυνο για περαιτέρω αύξηση του πληθωρισμού, καθώς και το υψηλό κύμα

ακρίβειας που υπήρχε στην αγορά ενίσχυσε το ήδη υπάρχον κλίμα αναβρασμού των δημοσίων υπαλλήλων. Ένα περιστατικό που συνέβη σε μια αίθουσα του κεντρικού ταχυδρομείου έμελλε να αποτελέσει την αφορμή για το ξέσπασμα αυτού του αναβρασμού και να σηματοδοτήσει την πρώτη απεργιακή κινητοποίηση της κατοχικής περιόδου.

Στις 14 Απριλίου 1942 είχε αποφασιστεί από την συνδικαλιστική επιτροπή των εργαζόμενων στα Τ.Τ.Τ. (Τηλεφωνία, Τηλεγραφία, Ταχυδρομεία) να πραγματοποιηθεί ομαδική παρουσίαση όλου του προσωπικού στον γενικό διευθυντή. Σε μια αίθουσα του κεντρικού Ταχυδρομείου κατά τη διάρκεια της εργασίας του λιποθύμησε ένας υπάλληλος από την εξάντληση. Οι υπάλληλοι πήγαν να διαμαρτυρηθούν στο γραφείο του διευθυντή, ο οποίος ειδοποίησε τον γενικό διευθυντή συνταγματάρχη Βάλβη, ο οποίος κατέφθασε στο μέγαρο του Κεντρικού Ταχυδρομείου με τη συνοδεία Ελλήνων αστυνομικών και Ιταλών караμπινιέρων. Η ανυποχώρητη στάση του Βάλβη στη συνάντηση με την επιτροπή των υπαλλήλων και οι απειλές για επερχόμενες απολύσεις, οδήγησαν στην απόφαση της απεργίας. Μέσω των τηλεφώνων πληροφόρησαν τους τριατατικούς της επαρχίας για τα γεγονότα της Αθήνας και έτσι μέσα στις επόμενες δύο μέρες η απεργία επεκτάθηκε και έξω από την πρωτεύουσα. Στις 17 Απριλίου πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση αντιπροσώπων των δημοσίων υπαλλήλων στο 9ο Γυμνάσιο της Αθήνας, όπου αποφασίσαν την επέκταση της απεργίας σε όλους τους δημοσιοϋπαλληλικούς κλάδους της Αθήνας και του Πειραιά και εξέλεξαν απεργιακές επιτροπές για κάθε υπηρεσία και κλάδο, οι οποίες σχημάτισαν την Κεντρική Επιτροπή Αγώνα (Κ.Ε.Α.), η οποία αποτέλεσε το συντονιστικό και καθοδηγητικό όργανο της απεργίας. Τα κύρια αιτήματα της απεργίας ήταν: α) ενίσχυση των δημοσιοϋπαλληλικών συνεταιρισμών και αύξηση της διανεμόμενης μερίδας άρτου, β) αναπροσαρμογή των μισθών, γ) χορήγηση δανείου 150000 δραχμών σε κάθε υπάλληλο και δ) επαναφορά όλων των

απεργών.¹⁰⁷

Η Κυβέρνηση τις πρώτες ημέρες ακολούθησε την τακτική της τρομοκράτησης των υπαλλήλων, ενώ μετά από την επέκταση της απεργίας σε όλους τους δημοσιοϋπαλληλικούς κλάδους και την ανυποχώρητη στάση των απεργών ανακοίνωσε ορισμένα γενικόλογα μέτρα (την αύξηση της μερίδας του άρτου στα 80 δράμια, αόριστες υποσχέσεις για αποδέσμευση ορισμένων προϊόντων και καταπολέμηση των κερδοσκόπων της λίρας), τα οποία δεν έδιναν καμία λύση στο επισιτιστικό πρόβλημα, ενώ ταυτόχρονα απείχαν πολύ από τα αιτήματα των απεργών. Στις 19 Απριλίου και μπροστά στην ανυποχώρητη στάση της Κυβέρνησης η Κ.Ε.Α. αποφάσισε τη συνέχιση της απεργίας και την πραγματοποίηση συγκέντρωσης τη Δευτέρα 20 Απριλίου στο Πολιτικό Γραφείο, όπου θα επιχειρούσαν συνάντηση με τον Πρωθυπουργό. Μετά από άρνηση του Τσολάκογλου να συναντηθεί με την Κ.Ε.Α., το απόγευμα της ίδιας ημέρας πραγματοποιήθηκε συνάντηση των ανωτέρων υπαλλήλων του Υπουργείου Οικονομικών με τον Υπουργό Οικονομικών Σωτήριο Γκοτζαμάνη, ο οποίος μετά από συζητήσεις υποσχέθηκε την άμεση καλυτέρευση της θέσης των υπαλλήλων, την επαναφορά των απολυμένων απεργών στις θέσεις τους και την απελευθέρωση των συλληφθέντων.¹⁰⁸ Η Κ.Ε.Α. μετά από σύσκεψη με τους ανώτερους υπαλλήλους του Υπουργείου Οικονομικών το βράδυ της 20ης Απριλίου αποφάσισε τον τερματισμό της απεργίας το πρωί της επόμενης ημέρας.

Λίγες ημέρες μετά το τέλος της απεργίας, οι συλληφθέντες υπάλληλοι αφέθηκαν ελεύθεροι και μαζί με κάποιους τριατατικούς που είχαν απολυθεί την πρώτη ημέρα επέστρεψαν στην εργασία τους, η κυβέρνηση με το νόμο 1424/1942 χορήγησε ένα επίδομα ακρίβειας της ζωής, όπως ονομάστηκε, ενώ καθιέρωθηκε η πληρωμή του μισθού να γίνεται ανά δεκαπενθήμερο. Η

¹⁰⁷ Α.Κ. Δημητρίου, Η πρώτη απεργία στη σκλαβωμένη Ευρώπη, εκδ. Βιβλιοπωλείο Πέτρου Καραβάκου, Αθήνα 1945, σελ. 32• Ελεύθερη Ελλάδα, 20/4/1942

¹⁰⁸ Α.Κ. Δημητρίου, ο.π. σελ. 35

πρώτη απεργία της κατοχικής περιόδου υπήρξε καθοριστικής σημασίας, καθώς για πρώτη φορά ανάγκασε την Κυβέρνηση και τις κατοχικές Αρχές να υποχωρήσουν και να προβούν σε παραχωρήσεις υπέρ των εργαζομένων. Το ξέσπασμα της απεργίας μέσα στον κρατικό μηχανισμό, στον προπολεμικά συντηρητικό πολιτικά χώρο των δημοσίων υπαλλήλων και όχι σε κάποιον εργασιακό χώρο, που είχε την εμπειρία απεργιακών κινητοποιήσεων από την μεσοπολεμική περίοδο αναστάτωσε την Κυβέρνηση Τσολάκογλου και τις κατοχικές Αρχές κάτι που φαίνεται από την τρομοκρατία που εξαπέλυσε εναντίον των δημοσίων υπαλλήλων από τις πρώτες ημέρες της απεργίας, ενώ μία μόλις ημέρα μετά τη λήξη της απεργίας στις 22/4/1942 εκδόθηκε διαταγή “περί απαγορεύσεως των απεργιών” από τον Ανώτερο Στρατιωτικό Διοικητή Νοτίου Ανατολής σύμφωνα με την οποία “οι απεργίες σε υπηρεσίες, εργοστάσια, ή άλλες επιχειρήσεις που εργάζονταν άμεσα ή έμμεσα για τις αρχές κατοχής θα λογίζονταν ως σαμποτάζ και για αυτό το λόγο η υποκίνησή τους θα τιμωρούνταν με την ποινή του θανάτου, ενώ η συμμετοχή σε δημόσιες απεργιακές εκδηλώσεις ή διαδηλώσεις θα τιμωρούνταν με πολυετή φυλάκιση”.¹⁰⁹ Η διοίκηση της ΕΣΕΕ με γενικό γραμματέα τον Δ. Καβαλλιεράτο σε πλήρη σύμπλευση με την Κυβέρνηση και τις Αρχές Κατοχής, καθώς αναγνωρίζει τα “απτά δείγματα τόσον της Κυβερνήσεως, όσον και των Αρχών Κατοχής για την ευμενή λύση κάθε ζητήματος που απασχολεί τον εργαζόμενο κόσμο”, καταδίκασε την απεργία, καθώς “αυτές οι αντεθνικές κινήσεις οδηγούσαν την χώρα και τον εργαζόμενο λαό στον όλεθρο”.¹¹⁰ Για το ΕΑΜ η επιτυχία της απεργίας έδειχνε ότι η καλή οργάνωση και η μαζική συμμετοχή μπορούσαν να οδηγήσουν μια απεργία σε νίκη ακόμα και μέσα στις σκληρές συνθήκες της κατοχής. Για το ΕΕΑΜ η αδυναμία του να επεκτείνει την απεργία των δημοσίων υπαλλήλων σε μια σειρά από εργατοϋπαλληλικούς κλάδους έδειχνε την περιορισμένη ανάπτυξή του, σε αντίθεση με την Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ) οι

¹⁰⁹ Κοινοποίηση του ΕΕΚΠ προς όλα τα σωματεία. Διαταγής του Διοικητού Νοτίου Ανατολής, 28/4/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 3

¹¹⁰ Ανακοίνωση της ΕΣΕΕ, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 3

ομάδες της οποίας στους δημοσιοϋπαλληλικούς κλάδους είχαν σταθεροποιηθεί και ήταν σε θέση να κινητοποιούν τους εργαζόμενους.¹¹¹ Ο Γιώργος Κυριακού που κατά τη διάρκεια της κατοχής ήταν γραμματέας της οργάνωσης του ΚΚΕ στις δυτικές συνοικίες της Αθήνας στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι τον Μάιο του 1942 σε αυτές τις κατεξοχήν εργατικές συνοικίες όπου υπήρχαν μια σειρά από μεγάλα εργοστάσια όπως το υφαντουργείο του Λαναρά, το δημόσιο καπνεργοστάσιο επί της οδού Λένορμαν, το εργοστάσιο σιδηροκατασκευών ΒΙΟ, το καπνεργοστάσιο του Καραβασίλη, μόνο στη ΒΙΟ υπήρχε μια συγκροτημένη και δραστήρια οργάνωση, ενώ στα υπόλοιπα εργοστάσια η οργάνωση διατηρούσε επαφές με μεμονωμένα άτομα.¹¹²

ii) Η απεργία του Σεπτεμβρίου 1942

Το καλοκαίρι του 1942 η επισιτιστική κατάσταση είχε φτάσει σε αδιέξοδο. Ο ήδη περιορισμένος εφοδιασμός των συσσιτίων σταμάτησε κάτι που είχε ως άμεση συνέπεια τη διακοπή τους. Το γεγονός αυτό πυροδότησε μια σειρά από διεργασίες μέσα στα πρωτοβάθμια σωματεία. Σωματεία που ήταν ανενεργά από την περίοδο του πολέμου επανασυστάθηκαν, όπως στις περιπτώσεις της ένωσης εργατοτεχνιτών και εργατριών Χημικής Βιομηχανίας και της ένωσης Μηχανοξυλουργών Πειραιώς, όπου το ΕΕΚΠ έσπευσε να προλάβει τις κινήσεις των εργαζομένων διορίζοντας προσωρινές διοικήσεις για τη διατήρηση της συνδικαλιστικής πειθαρχίας.¹¹³ Η διακοπή των συσσιτίων απομάκρυνε τους εργαζόμενους από τα Εργατικά Κέντρα,

¹¹¹ Η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή (ΚΠΕ) υπήρξε η παράνομη συνδικαλιστική οργάνωση των δημοσίων υπαλλήλων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, η οποία επανασυστάθηκε από μέλη του ΚΚΕ τον Ιανουάριο του 1942 κατά τα εαμικά πρότυπα. (Α.Κ. Δημητρίου, ο.π. σελ. 22 – 23• Στ. Πανίδου, ο.π. σελ. 78 – 81)

¹¹² Γιώργος Ηρ. Κυριακού, Από τη ζωή ενός αγωνιστή, τόμος Α΄ 1930 – 1943, εκδ. Υπερόριος, Αθήνα 2002, σελ. 203

¹¹³ Επιστολή του ΕΕΚΠ προς την ΕΣΕΕ, 18/8/1942, Αρχείο ΕΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 2• Επιστολή της Ένωσης Μηχανοξυλουργών προς το ΕΕΚΠ, 10/8/1942, Αρχείο ΕΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 3

όπου λειτουργούσαν οι Πανεργατικές Εστίες, αποκόπτοντας τις διοικήσεις των Εργατικών Κέντρων από τη βάση και περιορίζοντας σημαντικά τις δυνατότητες άσκησης ελέγχου.¹¹⁴ Το γεγονός αυτό εκείνη την περίοδο εκμεταλλεύτηκε το ΕΕΑΜ αυξάνοντας την παρέμβασή του μέσα στα σωματεία.¹¹⁵

Η όξυνση του επισιτιστικού προβλήματος και η αδιαφορία της Κυβέρνησης για την αντιμετώπισή του κινητοποίησαν το ΕΑΜ το οποίο μέσω της ΚΠΕ και του ΕΕΑΜ οργάνωσε την πρώτη μεγάλη γενική απεργία στην πρωτεύουσα. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1942 ξεκίνησε η απεργία από τους δημοσίους υπαλλήλους αλλά πολύ γρήγορα επεκτάθηκε και σε μια σειρά από σημαντικούς εργατικούς κλάδους: σιδηροδρομικοί, τροχιοδρομικοί, υφαντουργία, μηχανουργοί, εργάτες της Ούλεν, του Φιξ, εργάτες των επιχειρήσεων επισκευών πλοίων, καταδιωκτικών υποβρυχίων, πλοιαρίων, ακόμα και εργαζόμενοι στα επιταγμένα εργοστάσια που εργάζονταν για λογαριασμό των αρχών κατοχής. Δίπλα σε αυτούς απήργησαν και οι δικηγόροι, οι υπάλληλοι νοσοκομείων και τραπεζών. Η απεργία κράτησε τέσσερις ημέρες στους περισσότερους κλάδους, ενώ σε κάποιους συνεχίστηκε φτάνοντας τις οκτώ, με κύρια αιτήματα την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος με την επαναλειτουργία των συσσιτίων και την

¹¹⁴ Το ΕΕΚΠ με επιστολή του στην ΕΣΕΕ στις 8 Ιουλίου 1942 ανακοίνωνε ότι με τη διακοπή των συσσιτίων “ενεκρώθη κυριολεκτικώς η κίνησις και η ζωή του Εργατικού Κέντρου” και ζητούσε την έκδοση διατακτικών για την προμήθεια 15.000 οκάδων σταφίδας για διανομή στα μέλη των σωματείων, καθώς “άνευ της λήψεως του μέτρου τούτου πάσα άλλη προσπάθεια μας δια την συσπείρωσιν των εργατών εις τον ανώτερον τοπικόν οργανισμόν και την Γενικήν Συνομοσπονδίαν θα προκαλέση αν όχι την αγανάκτησιν τουλάχιστον τον χλευασμόν”. (Επιστολή του ΕΕΚΠ προς την ΕΣΕΕ, 8/7/1942, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 11, υποφ. 2)

¹¹⁵ Το ΕΕΚΠ σε επιστολή του προς όλες τις διοικήσεις των σωματείων του, κατηγόρηζε την κυκλοφορία παράνομων προκηρύξεων μέσα στα σωματεία και τις καθοδηγούσε “με ρητή εντολή να γνωστοποιήσουν εις τα μέλη των σωματείων των προφορικώς την ανάγκην όπως μη παρασύρονται εις ενεργείας αντιπειθαρχικάς προς τας διοικήσεις των οργανώσεων των από ανεύθυνα πρόσωπα και επιτροπάς είτε δια προφορικών παραπιστικών λόγων είτε δι' εντύπων δυναμένας να έχωσιν ολεθρίας συνεπειάς, σήμερον εις αφελείς ευπίστους και αθώους εργάτας και να παρεμποδίζουν παντοιοτρόπως πάσαν τοιαύτην ενέργειαν ανευθυνών ίνα έκαστος φέρει το βάρος των ευθυνών του ατομικώς δια πάσαν του αντιπειθαρχικήν ενέργειαν και όχι άλλοι”. (Επιστολή του ΕΕΚΠ προς άπασας τας διοικήσεις των σωματείων του ΕΕΚ, 28/8/1942, Αρχείο ΕΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 1, υποφ. 3)

αύξηση της διανεμόμενης μερίδας ψωμιού στα 100 δράμια.¹¹⁶ Η πρωτοτυπία αυτής της απεργίας ήταν ότι συνδυάστηκε για πρώτη φορά με μια άρτια οργανωμένη μαζική διαδήλωση στο κέντρο της πόλης. Η διαδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1942 και ο σχεδιασμός της αποτέλεσε το οργανωτικό πρότυπο πάνω στο οποίο βασίστηκαν όλες οι μετέπειτα διαδηλώσεις στο κέντρο της πρωτεύουσας. Υπεύθυνη για τη διοργάνωση του συλλαλητηρίου ήταν η απεργιακή επιτροπή η οποία όρισε διαφορετικό χώρο προσυγκέντρωσης για κάθε κλάδο. Όπως αναφέρει ο Θύμιος Μπράτσος γραμματέας της απεργιακής επιτροπής που οργάνωσε τη διαδήλωση: “Όλοι οι εργατικοί κλάδοι είχαμε προσυγκεντρώσεις στην οδό Αθηνάς και Πειραιώς. Οι φοιτητές στην Πατησίων, οι Ανάπηροι στη Θεμιστοκλέους. Όλα αυτά είχαν κανονιστεί ακριβώς η ώρα και τα λεπτά. Οι μεγάλες συγκεντρώσεις ανακοινώνονταν την τελευταία ώρα από τις επιτροπές αγώνα”.¹¹⁷ Η κοινοποίηση του τόπου και του χρόνου των προσυγκεντρώσεων λίγη ώρα πριν από την έναρξη της διαδήλωσης αποσκοπούσε στην αποσόβηση ενδεχόμενων διαρροών, ενώ η συνένωση των διαδηλωτών από τις διαφορετικές προσυγκεντρώσεις σε μια μεγάλη διαδήλωση την κατάλληλη στιγμή δημιουργούσε μία συμπαγή μάζα, η οποία δεν ήταν εύκολο να διασπαστεί.

Η απεργία συνεχίστηκε μέχρι την 15η Σεπτεμβρίου, όταν η Κυβέρνηση ανακοίνωσε τη χορήγηση αυξήσεων και την επαναλειτουργία των συσσιτίων. Οι κατοχικές αρχές θορυβήθηκαν από την απεργία ιδιαίτερα μετά την επέκτασή της σε ζωτικούς κλάδους της γερμανικής πολεμικής βιομηχανίας. Ο συνταγματάρχης Βάλτερ Βάιγκολντ επιτελάρχης στη στρατιωτική διοίκηση Νότιας Ελλάδας σε διοικητική του έκθεση στις 17/9/1942 αναφέρει: “Η βδομάδα 7 ως 11.9.1942 χαρακτηρίστηκε από μια γενική απεργία, που πήρε πολύ μεγαλύτερη έκταση από κείνη του Απρίλη αυτού του έτους ... Κομμουνιστές υποκινητές εκμεταλλεύτηκαν την πολύ

¹¹⁶ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 39

¹¹⁷ Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 63

άσχημη οικονομική και χρηματική κατάσταση του πληθυσμού και τη γενική αντιπάθεια προς τον Υπουργό Επισιτισμού και Οικονομικών Γκοτζαμάνη. Οι προκηρύξεις που καλούν όλους τους εργάτες και υπαλλήλους στον αγώνα και σε απεργία αλληλεγγύης, σκοπεύουν να ξεσηκώσουν το λαό κατά της κυβέρνησης των προδοτών και των κατακτητών και να παρεμβάλλουν στην κυβέρνηση και τις αρχές κατοχής δυσκολίες”.¹¹⁸ Για το ΕΕΑΜ η απεργία αυτή είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς έδειχνε ότι η οργάνωση είχε αναπτυχθεί μέσα σε μια σειρά από σημαντικούς εργατικούς κλάδους κατορθώνοντας να τους κινητοποιήσει σε μια γενική απεργία η οποία, όπως διαβάζουμε στην Κομμουνιστική Επιθεώρηση του Σεπτεμβρίου – Οκτωβρίου 1942 σηματοδότησε: “για πρώτη φορά τον παλλαϊκό χαρακτήρα απεργιακού αγώνα στην Αθήνα και τον Πειραιά”.¹¹⁹

¹¹⁸ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 143

¹¹⁹ Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 1, ο.π. σελ. 105

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η άνοδος του απεργιακού κινήματος και οι αλλαγές στην δομή της οργάνωσης

Α. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις του Φεβρουαρίου – Σεπτεμβρίου 1943

ι) Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης

Η οργανωτική ανάπτυξη και σταθεροποίηση του ΕΕΑΜ μέσα στους χώρους εργασίας και η εμπειρία που αποκόμισε η οργάνωση για την κινητοποίηση των εργαζομένων, από την απεργία του Σεπτεμβρίου 1942 και τη διαδήλωση του Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου, αποτυπώθηκε με τον καλύτερο τρόπο στο πρώτο μισό του 1943 με την έκρηξη του απεργιακού κινήματος.¹²⁰ Η έκβαση των πολεμικών επιχειρήσεων στη Βόρεια Αφρική το φθινόπωρο του 1942 άλλαξε τη στρατηγική λειτουργία που είχαν τα Βαλκάνια και ειδικά η Ελλάδα στους πολεμικούς σχεδιασμούς του Άξονα. Οι ανησυχίες της ηγεσίας της Βέρμαχτ για ενδεχόμενη απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων στη νοτιοανατολική Ευρώπη από τη Μεσόγειο μετέβαλε την Ελλάδα από χώρα διαμετακομιστική για τον εφοδιασμό των στρατευμάτων του Άξονα στην Αφρική σε πιθανό χώρο διεξαγωγής μεγάλων πολεμικών επιχειρήσεων, γεγονός που οδηγούσε σε αύξηση τη ζήτηση εργατικού δυναμικού για την κατασκευή οχυρωματικών έργων. Επίσης η ήττα των γερμανικών στρατευμάτων στο Στάλινγκραντ στις 2 Φεβρουαρίου 1943 αύξησε τις ανάγκες των Γερμανών για ανθρώπινο στρατιωτικό

¹²⁰ Στις 22 Δεκεμβρίου 1942 πραγματοποιήθηκε γενική απεργία και διαδήλωση από το ΕΑΜ, στην οποία για πρώτη φορά συμμετείχαν από κοινού φοιτητές, μαθητές, εργάτες και υπάλληλοι γεγονός που αποδείκνυε την ωρίμανση των οργανωτικών μηχανισμών του. Σε αυτή τη διαδήλωση για πρώτη φορά τα οικονομικά αιτήματα (ενίσχυση των συσσιτίων με τρόφιμα και επιδόματα ενόψει των εορτών) συνδυάστηκαν με αιτήματα κατά των συλλήψεων, των βασανιστηρίων και των εκτελέσεων, υποδηλώνοντας έναν μετασχηματισμό που είχε αρχίσει να συντελείται μέσα στο κίνημα το οποίο σταδιακά αποκτούσε πολιτικά χαρακτηριστικά. (Μ. Χαραλαμπίδης, ο.π. σελ. 165)

δυναμικό στο ανατολικό μέτωπο, οι οποίες καλύφθηκαν με την επιστράτευση Γερμανών εργατών. Η κάλυψη των κενών που προέκυψαν από αυτή την επιστράτευση, έστρεψε το γερμανικό ενδιαφέρον στην αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού των κατεχόμενων χωρών.

Στις 30 Ιανουαρίου 1943 εκδόθηκε ένα διάταγμα του Στρατιωτικού διοικητή Νοτιοανατολικής Ευρώπης το οποίο καλούσε “κάθε κάτοικο της Ελλάδας 16 έως 45 ετών να αναλάβει εργασία για τις γερμανικές ή ιταλικές υπηρεσίες, όταν το απαιτήσουν οι συνθήκες”, ενώ για τους άνδρες ανέφερε χαρακτηριστικά ότι “αν χρειαστεί είναι υποχρεωμένοι να εργαστούν, εκτός του μόνιμου τόπου της κατοικίας τους σε κοινότητες στρατοπέδευσης”.¹²¹ Το διάταγμα αυτό, που άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο αποστολής εργατών στη Γερμανία προκάλεσε έντονο αναβρασμό στους κόλπους των εργαζομένων και σε μεγάλο βαθμό εξηγεί την ιδιαίτερη έκταση που πήραν οι αντιδράσεις κατά της επιστράτευσης.

Ήδη στην Αθήνα από τις αρχές Φεβρουαρίου υπήρχαν κινητοποιήσεις των υπαλλήλων του δημοσίου και των δήμων, καθώς και των τραπεζιτικών υπαλλήλων με οικονομικά αιτήματα.¹²² Η δημοσίευση της διαταγής στη Θεσσαλονίκη και οι πληροφορίες ότι στο Υπουργείο Εργασίας συντάσσονταν κατάλογοι εργαζομένων προς επιστράτευση οδήγησαν το γραφείο της Επιτροπής Πόλης της ΚΟΑ του ΚΚΕ σε συνεδρίασή του στις 14 Φεβρουαρίου να αποφασίσει την οργάνωση εργατοϋπαλληλικής απεργίας και διαδήλωσης, όταν θα εκδηλωνόταν ανοικτά οι προθέσεις της επιστράτευσης.¹²³ Το ΕΕΑΜ ξεκίνησε προπαρασκευαστική δουλειά μέσα στους χώρους εργασίας για την οργάνωση της απεργίας. Στις 22 Φεβρουαρίου το βράδυ, παρά τις ανακοινώσεις του Υπουργού Εργασίας

¹²¹ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 165

¹²² Οι δημόσιοι υπάλληλοι είχαν πραγματοποιήσει δύο τριώρες στάσεις εργασίας με παράλληλη παρουσίαση επιτροπών στο Πολιτικό γραφείο. Οι δημοτικοί υπάλληλοι προκήρυξαν τριήμερη απεργία, ενώ σε απεργία βρίσκονταν οι εργαζόμενοι της Ούλεν και της Τηλεφωνικής. Οι απεργίες αυτές κορυφώθηκαν στις 24 Φεβρουαρίου, την ημέρα της πρώτης διαδήλωσης κατά της πολιτικής επιστράτευσης. (ΡΙζοσπάστης, 23/2/1943 • Ελεύθερη Ελλάδα, 28/2/1943)

¹²³ Σπ. Κωτσάκης, Κανένας Έλληνας εργάτης στη Γερμανία. Όλοι στον αγώνα για τη Λευτεριά και ανεξαρτησία της Πατρίδας, Εθνική Αντίσταση 78, Ιανουάριος – Μάρτιος 1993

Νικόλαου Καλύβα που είχαν προηγηθεί, για τη μη πραγματοποίηση της επιστράτευσης, στάλθηκε στο Εθνικό Τυπογραφείο για δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης το διάταγμα της επιστράτευσης, γεγονός που μαθεύτηκε από εργαζόμενους, μέλη του ΕΕΑΜ στο Εθνικό Τυπογραφείο. Το ΕΑΜ όρισε για την 24η Φεβρουαρίου την πραγματοποίηση γενικής απεργίας και διαδήλωσης στο κέντρο της Αθήνας ως απάντηση στην πολιτική επιστράτευση. Εκείνη την ημέρα οι διαδηλωτές ξεκινώντας από διαφορετικές προσυγκεντρώσεις και εν μέσω συγκρούσεων με Ιταλούς καραμπινιέρους και τη Χωροφυλακή κατέληξαν στο Πολιτικό Γραφείο για να διαμαρτυρηθούν. Από εκεί η διαδήλωση κατευθύνθηκε στο Υπουργείο Εργασίας, όπου οι διαδηλωτές εισέβαλαν και έκαψαν έγγραφα, ενώ παρόμοιες σκηνές εκτυλίχθηκαν και στο Εργατικό Κέντρο από ένα τμήμα της διαδήλωσης που κατευθύνθηκε προς τα εκεί μετά το Υπουργείο Εργασίας.¹²⁴ Η μαχητική διαδήλωση της 24ης Φεβρουαρίου ήταν η πρώτη οργανωμένη απάντηση των εργαζομένων ενάντια στην πολιτική επιστράτευση, ενώ τις επόμενες ημέρες οι πολύμορφες κινητοποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν σε μαζικούς κοινωνικούς χώρους, διατήρησαν σε υψηλό επίπεδο το εξεγερσιακό κλίμα που είχε διαμορφωθεί από την πρώτη αυτή διαδήλωση.¹²⁵

Η κορύφωση των κινητοποιήσεων πραγματοποιήθηκε στις 5 Μαρτίου ημέρα κατά την οποία σύμφωνα με πληροφορίες που είχαν διαρρεύσει ο Λογοθετόπουλος με διάγγελμα από το ραδιόφωνο θα ανακοίνωνε την πολιτική επιστράτευση. Από την προηγούμενη ημέρα είχε ξεκινήσει απεργία στους δημόσιους και δημοτικούς υπαλλήλους με καθολική συμμετοχή,

¹²⁴ Ελεύθερη Ελλάδα 28/2/1943• Ριζοσπάστης, 25/2/1943

¹²⁵ Το ΕΑΜ πραγματοποίησε διαφωτιστικές ομιλίες στις λαϊκές αγορές, στις εκκλησίες μετά το τέλος της λειτουργίας, επιτροπές προσωπικοτήτων παρουσιάστηκαν στον Λογοθετόπουλο ζητώντας τη ματαίωση της επιστράτευσης, οι μαθητές απείχαν από τα μαθήματά τους πραγματοποιώντας καθημερινές διαδηλώσεις, ενώ δεν έλειψαν και οι αυθόρμητες εκδηλώσεις, όπως στις 28 Φεβρουαρίου στην κηδεία του Κωστή Παλαμά που η μαζική παρουσία του αθηναϊκού λαού τη μετέτρεψε σε μια μεγαλειώδη αντιστασιακή εκδήλωση. (Ελεύθερη Ελλάδα 12/3/1943• Σπ. Κωτσάκης, Κανένας Έλληνας εργάτης στη Γερμανία. Όλοι στον αγώνα για τη λευτεριά και ανεξαρτησία της Πατρίδας, ο.π.)

καθώς η κυβέρνηση δεν ικανοποίησε τα αιτήματά τους, όπως τους είχε υποσχεθεί μετά από την προηγούμενη απεργία τους. Στις 5 Μαρτίου πραγματοποιήθηκε γενική απεργία με μαζική συμμετοχή των εργαζομένων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, που συνοδεύτηκε από διαδήλωση στο κέντρο της πόλης. Πλήθος κόσμου με πορεία από τις διάφορες συνοικίες κατέβηκαν στο κέντρο, όπου συνενώθηκαν στη μαζικότερη μέχρι τότε αντικατοχική διαδήλωση. Διαδηλωτές συγκεντρώθηκαν στην οδό Αιόλου έξω από το Δημαρχείο, στο Σύνταγμα στο Πολιτικό Γραφείο, αλλά ο κυριότερος όγκος της διαδήλωσης κατευθύνθηκε στο Υπουργείο Εργασίας, όπου μετά από συγκρούσεις με τη Χωροφυλακή εισέβαλλαν και έκαψαν τους καταλόγους επιστράτευσης.¹²⁶ Το βράδυ της ίδιας ημέρας ο Πρωθυπουργός ανακοίνωσε ότι: “Η κομμουνιστική οργάνωσις (ΕΑΜ) παρασύρασα δυστυχώς και πολλούς δημοσίους υπαλλήλους και φοιτητάς, μη εισακούοντας τας θερμάς μου συστάσεις, επροκάλεσεν αναρχικάς συγκεντρώσεις ανά την πόλιν με σκοπόν να παρακωλύση την ελευθέραν κίνησιν και λειτουργίαν των δημοσίων καταστημάτων και του εμπορίου. Το αποτέλεσμα της άφρονος ταύτης ενεργείας των υπήρξεν η σύγκρουσις των τρομοκρατικών ομάδων με τα όργανα της τάξεως, τα οποία εκτελούντα τας δοθείσας αυστηράς εντολάς της Κυβερνήσεως επανέφερον την τάξιν” και κατέληγε δηλώνοντας ότι “η επιστράτευσις αυτή δεν πρόκειται να γίνη και οι οπωσδήποτε εργαζόμενοι εις την υπηρεσίαν των στρατιωτικών αρχών κατοχής δεν θ’ αποσταλώσιν προς εργασίαν έξω της Ελλάδος”.¹²⁷

Οι κινητοποιήσεις του Φεβρουαρίου – Μαρτίου 1943 υπήρξαν οι μεγαλύτερες σε μαζικότητα και μαχητικότητα από όσες είχαν γίνει μέχρι τότε, ανεβάζοντας το απεργιακό κίνημα σε ανώτερο επίπεδο.¹²⁸ Παράλληλα πυροδότησαν μια σειρά από εξελίξεις σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Σε επιστολή του ο πληρεξούσιος του Ράιχ στην Ελλάδα Γκίντερ Άλτενμπουργκ

¹²⁶ Ριζοσπάστης 5/3/1943, 6/3/1943• Ελεύθερη Ελλάδα 12/3/1943

¹²⁷ Τα νέα της ημέρας, 6/3/1943

¹²⁸ Γυναικεία δράση, 25/3/1943

προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Γερμανίας χαρακτήριζε “επισφαλή την κατάσταση στην πρωτεύουσα”, προτείνοντας την αντικατάσταση της κυβέρνησης του άτολμου και χωρίς πολιτική γραμμή Λογοθετόπουλου με τον έμπειρο πολιτικά Ιωάννη Ράλλη ο οποίος θα αναλάμβανε να συσπειρώσει τους παλιούς πολιτικούς κύκλους απέναντι στο ΕΑΜ”.¹²⁹ Στις 7 Απριλίου 1943 ο Ιωάννης Ράλλης διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία τον Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο, με βασική επιδίωξη τη συγκρότηση ενός αντικομμουνιστικού συνασπισμού για την αντιμετώπιση του ΕΑΜ.

ii) Καλοκαίρι 1943: Κλιμάκωση των απεργιακών κινητοποιήσεων και έξαρση της καταστολής

Η τρίτη κατά σειρά κατοχική κυβέρνηση με κύρια κατεύθυνση την καταστολή του εαμικού κινήματος αναδιοργάνωσε τα σώματα ασφαλείας, εκκαθαρίζοντας την Αστυνομία Πόλεων και τη Χωροφυλακή από φιλοεαμικά στοιχεία, ενώ παραχώρησε ενισχυμένες αρμοδιότητες στη Διεύθυνση Ειδικής Ασφαλείας του Κράτους που αποτελούσε το κατεξοχήν αρμόδιο τμήμα της Χωροφυλακής για τη δίωξη του κομμουνισμού από την περίοδο του μεσοπολέμου.¹³⁰ Για τον ίδιο λόγο δημιούργησε τα ευζωνικά τάγματα πιο γνωστά ως τάγματα ασφαλείας, που αρχικά επιφορτίστηκαν με την αντιμετώπιση του ΕΛΑΣ στην ύπαιθρο, αλλά στη συνέχεια συμμετείχαν και στα μπλόκα που άρχισαν να πραγματοποιούνται από την άνοιξη του 1944 στις λαϊκές συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά.

Παράλληλα οι αρχές κατοχής σε μια προσπάθεια να αποφύγουν ένα νέο μεγάλο απεργιακό κύμα την άνοιξη του 1943 συναίνεσαν στη παροχή αυξήσεων, οι οποίες ισούνταν με το 35% του βασικού ημερομισθίου για τις

¹²⁹ Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 169 – 171

¹³⁰ Μετά την οκταήμερη απεργία της Αστυνομίας Πόλεων που πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1943 με οικονομικά αιτήματα, έγιναν μαζικές εκκαθαρίσεις στο σώμα, καθώς πενήντα αστυφύλακες συνελήφθησαν ως υποκινητές της απεργίας, ενώ πολλοί απολύθηκαν με το πρόσχημα της συμμετοχής στην απεργία. (Αστυνομικό Βήμα, 8/9/1943)

βιομηχανίες που εργάζονταν για τη Βέρμαχτ.¹³¹ Όμως η νέα αύξηση των εξόδων κατοχής επηρέασε τη σταθεροποίηση του πληθωρισμού, που το προηγούμενο διάστημα είχε επιτευχθεί με τα μέτρα που είχαν επιβάλει ο πληρεξούσιος του Ράιχ για τα οικονομικά και νομισματικά ζητήματα Χέρμαν Νόιμπαχερ και ο Ιταλός ομόλογός του Ντ' Αγκοστίνιο.¹³²

Η επιδείνωση της δημοσιονομικής κατάστασης οδήγησε σε άνοδο των τιμών, εξανεμίζοντας την αξία των μισθολογικών αυξήσεων. Από τα τέλη Μαΐου ξεκίνησαν απεργίες σε μια σειρά από κλάδους ως απόρροια της πολύ άσχημης οικονομικής κατάστασης. Η απεργία των υπαλλήλων της Τράπεζας Αθηνών που ξεκίνησε στις 26 Μαΐου γενικεύτηκε και μετατράπηκε σε παντραπεζίτικη από τις 31 του μήνα. Στις 25 και 26 Μαΐου απήργησαν οι εργάτες Λιπασμάτων, ενώ στις 1 Ιουνίου κατέβηκε σε απεργία το προσωπικό της Τηλεφωνικής και της Ούλεν, οι τροχιοδρομικοί και το υγειονομικό προσωπικό του Ευαγγελισμού.¹³³ Η εκτέλεση των 106 κομμουνιστών στο Κούρνοβο στις 3 Ιουνίου σε μία περίοδο, όπου η συσσωρευμένη λαϊκή δυσαρέσκεια για την οικονομική κατάσταση είχε αρχίσει να εκδηλώνεται με την επέκταση των απεργιών πυροδότησε το ξέσπασμα της ογκούμενης λαϊκής αγανάκτησης στην κινητοποίηση της 25ης Ιουνίου. Εκείνη την ημέρα πραγματοποιήθηκε γενική απεργία και διαδήλωση στην Αθήνα ως αντίδραση στην ομηρεία και τις εκτελέσεις των Αρχών κατοχής. Η προετοιμασία των κατοχικών στρατευμάτων μαρτυρούσε τις προθέσεις για άμεση καταστολή της διαδήλωσης. Από νωρίς το πρωί είχαν τοποθετήσει αυξημένο αριθμό ανδρών στα πολυβολεία που υπήρχαν σε διάφορα σημεία του κέντρου, ενώ

¹³¹ Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. σελ. 205

¹³² Οι Νόιμπαχερ και Ντ' Αγκοστίνιο με τη πολιτική που εφάρμοσαν από τον Οκτώβριο του 1942 με την αύξηση των εισαγωγών τροφίμων από τη Ρουμανία και τη Γερμανία, σε συνδυασμό και με τις διανομές του ΔΕΣ οδήγησαν σε μείωση των τιμών των τροφίμων. Σε αυτό συνέβαλε και η εξέλιξη του πολέμου στη Βόρεια Αφρική, όπου οι επιτυχίες των συμμαχικών στρατευμάτων δημιούργησαν μια σειρά από φήμες για το επερχόμενο τέλος του πολέμου, γεγονός που πανικόβγαλε τους μαυραγορίτες οι οποίοι διοχέτευσαν στην αγορά τα συσσωρευμένα αποθέματά τους, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των διαθέσιμων τροφίμων και τη συνακόλουθη μείωση των τιμών. (Μ. Μαζάουερ, ο.π. 96 – 98• Χ. Χατζηιωσήφ, ο.π. 209 – 214)

¹³³ Ελεύθερη Ελλάδα 11/6/1943

για πρώτη φορά εμφανίστηκαν στους κεντρικούς δρόμους άρματα ελαφρού τύπου και θωρακισμένα οχήματα με οπλοπολυβόλα. Στις εννιά το πρωί ώρα που είχε οριστεί από το ΕΕΑΜ οι εργαζόμενοι διέκοψαν τις εργασίες τους και κινήθηκαν προς το κέντρο. Από διάφορα σημεία ξεπρόβαλαν πολυπληθείς ομάδες διαδηλωτών που κατευθύνονταν προς το Σύνταγμα για να συγκεντρωθούν μπροστά στο Πολιτικό γραφείο. Η πρωτοφανής σε έκταση καταστολή, καθώς οι στρατιώτες πυροβόλησαν ανοικτά πάνω στα μπλοκ των διαδηλωτών και οι σφοδρές συγκρούσεις που επακολούθησαν σε όλο το κέντρο της πόλης από την Καπνικαρέα μέχρι τη Σκουφά και τη Λυκαβηττού δημιουργούσαν την εντύπωση ότι η Αθήνα είχε μεταβληθεί “σε μια επαναστατημένη πόλη”.¹³⁴ Στη διαδήλωση της 25ης Ιουνίου εγκαινιάστηκε μια νέα τακτική αντιμετώπισης των κινητοποιήσεων στο κέντρο της Αθήνας που εντάσσονταν στο γενικότερο σχεδιασμό της κυβέρνησης Ράλλη και των Αρχών κατοχής για την αντιμετώπιση των δημόσιων εκδηλώσεων του εαμικού κινήματος. Για το ΚΚΕ οι διαθέσεις των διαδηλωτών και η μεγάλη πειθαρχία που επέδειξαν στο σχεδιασμό της κινητοποίησης αποδείκνυαν ότι “ανέβαινε γρήγορα το μαχητικό πνεύμα του αθηναϊκού λαού”, ενώ η άσκηση εκτεταμένης ένοπλης βίας κατά των διαδηλωτών έκρινε αναγκαίο τον στρατιωτικό σχεδιασμό των μελλοντικών κινητοποιήσεων.¹³⁵ Για το ΕΕΑΜ η χορήγηση αυξήσεων από την κυβέρνηση μετά τις απεργίες του Ιουνίου, ερμηνεύτηκε ως η δυνατότητα του απεργιακού κινήματος να πετυχαίνει νίκες αναγκάζοντας την κυβέρνηση σε υποχώρηση ακόμα και μέσα στις πιο άγριες συνθήκες τρομοκρατίας και καταδείκνυε την ανάγκη να ενταθούν οι προσπάθειες για την οργάνωση μεγάλων απεργιακών κινητοποιήσεων στο άμεσο μέλλον.¹³⁶

Την αφορμή για την πραγματοποίηση νέας διαδήλωσης στο κέντρο της Αθήνας έδωσε η επέκταση της βουλγαρικής ζώνης κατοχής στην

¹³⁴ Ελληνικό Αίμα 10/7/1943

¹³⁵ ΚΟΑ, Εσωκομματικό δελτίο, Ιούλης 1943, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη

¹³⁶ Απόφασις της Κεντρικής Επιτροπής του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου πάνω στις τελευταίες απεργίες, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη

Κεντρική Μακεδονία. Η ανάπτυξη του αντάρτικου στην ύπαιθρο και η γενικότερη εξέλιξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ανάγκασε τους Γερμανούς να ενισχύσουν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις στην Ελλάδα. Σε συνδυασμό με την αδυναμία των Ιταλών να επιβάλουν την τάξη στις περιοχές που ήταν υπό τη δική τους δικαιοδοσία αλλά και η διαφαινόμενη συνθηκολόγησή τους, οδήγησε τις γερμανικές δυνάμεις το καλοκαίρι του 1943 να έλθουν σε συμφωνία με τους Βούλγαρους για τη μετακίνηση στρατιωτικών τους δυνάμεων δυτικότερα από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής στην περιοχή ανάμεσα στο Στρυμόνα και τον Αξιό. Το ΕΑΜ από τις αρχές Ιουλίου οργάνωσε μια ευρεία καμπάνια διαφώτισης για τις εξελίξεις στη Μακεδονία, ενώ πραγματοποίησε μια σειρά από πολύμορφες δράσεις με στόχο αυτές να καταλήξουν σε γενική απεργία και διαδήλωση στις 22 Ιουλίου. Στα πλαίσια αυτού του σχεδιασμού λαϊκές επιτροπές από τις συνοικίες, επιτροπές εργαζομένων και διανοομένων παρουσιάστηκαν για διαμαρτυρία στο Πολιτικό γραφείο. Στις 13 Ιουλίου πραγματοποιήθηκε εικοσιτετράωρη απεργία των υπαλλήλων του δημοσίου, των δήμων, των τραπεζιτικών, τα περισσότερα εμπορικά καταστήματα του κέντρου παρέμειναν κλειστά, ενώ πραγματοποιήθηκαν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας στις συνοικίες.¹³⁷ Στις 22 Ιουλίου το πρωί ημέρα γενικής απεργίας ένα πολύμορφο πλήθος ξεκίνησε να κατεβαίνει από τις συνοικίες προς το κέντρο. Η διαδήλωση ξεκίνησε από την Ομόνοια και άρχισε να ανεβαίνει την Πανεπιστημίου με κατεύθυνση το Πολιτικό γραφείο στο Σύνταγμα. Η προετοιμασία των κατοχικών αρχών για την αντιμετώπιση της κινητοποίησης κινήθηκε μέσα στο γενικότερο κατασταλτικό πλαίσιο που είχε εισάγει η τρίτη κατοχική κυβέρνηση με τη χρήση ανεξέλεγκτης βίας ως κυρίαρχη μέθοδο για τον εξοβελισμό των δημοσίων εκδηλώσεων του αντιστασιακού κινήματος από το κέντρο της πρωτεύουσας. Ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις με θωρακισμένα οχήματα και άρματα ελαφρου τύπου είχαν τοποθετηθεί σε κεντρικά σημεία γύρω από κτίρια, όπου στεγάζονταν οι διοικητικές υπηρεσίες των Αρχών κατοχής στο

¹³⁷ Ελεύθερη Ελλάδα, 17/7/1943• Ριζοσπάστης 18/7/1943

Κομάντο Πιάτσα, στο Μέγαρο του Μετοχικού ταμείου, στο γερμανικό φρουραρχείο στην οδό Κοραή, στην πλατεία Συντάγματος περιμετρικά από το Πολιτικό γραφείο, στο Κολωνάκι γύρω από την Πρωθυπουργική κατοικία, αλλά και γύρω από την γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική πρεσβεία.¹³⁸ Η διαδήλωση χτυπήθηκε στη διασταύρωση των οδών Ομήρου και Πανεπιστημίου γύρω από το Οφθαλμιατρείο Αθηνών με αποτέλεσμα να χωριστεί σε διάφορα τμήματα ένα από τα οποία κατευθύνθηκε στο Κολωνάκι προσεγγίζοντας την κατοικία του Ράλλη.¹³⁹ Η κινητοποίηση της 22ας Ιουλίου υπήρξε η μαζικότερη μέχρι τότε διαδήλωση της κατοχικής περιόδου και αυτή με τις περισσότερες απώλειες για το αντιστασιακό στρατόπεδο. Η σφοδρότητα και το εύρος των συγκρούσεων και η απηνής καταστολή της από τους Γερμανούς στρατιώτες και τους άνδρες της Χωροφυλακής, είχε ως αποτέλεσμα περίπου εξήντα νεκρούς και τραυματίες, καθώς και αρκετές συλλήψεις διαδηλωτών οι οποίοι μεταφέρθηκαν στις Στρατιωτικές Φυλακές Αθηνών και στις Φυλακές Καλλιθέας.¹⁴⁰

Στη συνεδρίαση της Επιτροπής Πόλης της ΚΟΑ του ΚΚΕ μετά την απεργία της 22ας Ιουλίου, η οποία αποτέλεσε “σημαντικό σταθμό στην ανάπτυξη του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος της Αθήνας και ολόκληρου του Ελληνικού λαού” έμπαινε το ζήτημα της “ολόπλευρης ανάπτυξης των αγώνων των εργαζομένων για το ψωμί, το μεροκάματο, τα φτηνά τρόφιμα”.¹⁴¹ Το καλοκαίρι του 1943 η κατάσταση της πλειοψηφίας του πληθυσμού υπήρξε τραγική. Η πείνα πλέον είχε αντικατασταθεί από έναν χρόνιο υποσιτισμό, ενώ οι αυξήσεις και οι έκτακτες οικονομικές ενισχύσεις δεν ανακούφιζαν καθόλου τους εργαζομένους, αφού τα υπέρογκα έξοδα κατοχής εκτίνασαν τη νομισματική κυκλοφορία σε δυσθεώρητα επίπεδα,

¹³⁸ Ελεύθερη Ελλάδα, 24/7/1943• Ριζοσπάστης 30/7/1943• Ελληνικό Αίμα, 5/8/1943

¹³⁹ Η ΚΟΑ μετά τη διαδήλωση της 25ης Ιουνίου είχε προτείνει μια επόμενη διαδήλωση να περάσει κοντά από το σπίτι του Πρωθυπουργού “ο οποίος είναι συνυπεύθυνος μαζί με τον κατακτητή για τις σφαγές” (ΚΟΑ, Εσωκομματικό δελτίο, Ιούλης 1943, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη)

¹⁴⁰ Μ. Χαραλαμπίδης, ο.π. σελ. 173• Ι. Χανδρινός, Το τιμωρό χέρι του λαού, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2012, σελ. 61

¹⁴¹ Ριζοσπάστης 30/7/1943

οδηγώντας σε αλματώδη άνοδο τις τιμές. Ο Νόιμπαχερ σε επιστολή του προς τον Υπουργό Εξωτερικών της Γερμανίας περιγράφει αρκετά κατατοπιστικά τις αιτίες που τορπίζαν τη σταθερότητα σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο: “Στη διάρκεια του Αυγούστου οι πληθωριστικές τάσεις ήταν σε πλήρη εξέλιξη. Η χαρτονομισματική κυκλοφορία με καθημερινή άνοδο έχει ξεπεράσει το όριο του τρισεκατομμυρίου. Η επισιτιστική κατάσταση σημείωσε ουσιαστική χειροτέρευση. Περισσότερο από κάθε προηγούμενη φορά τα λίγα μεταφορικά μέσα χρησιμοποιήθηκαν για στρατιωτικούς σκοπούς. Ο αυξημένος αριθμός του γερμανικού στρατού, που ανεφοδιάζεται ανεπαρκώς αγοράζει στη χώρα ντόπια προϊόντα, που είχαν φτάσει ως τώρα στην αγορά των μεγάλων πόλεων, σε ανεξέλεγκτες και κατά πολύ υψηλότερες τιμές.”¹⁴²

Η οξύτητα της κατάσταση έβαζε επιτακτικά το ζήτημα της οργάνωση ενός μεγάλου απεργιακού κινήματος στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου με κύριο αίτημα τη χορήγηση αυξήσεων και την παροχή τροφίμων ως συμπλήρωμα του μισθού.¹⁴³ Στις 19 Αυγούστου ξεκίνησαν απεργία οι δημόσιοι υπάλληλοι στην οποία η κυβέρνηση απάντησε κηρύσσοντας λοκ άουτ για τέσσερις ημέρες. Μετά το τέλος του λοκ άουτ οι δημόσιοι υπάλληλοι συνέχισαν την απεργία, ενώ ήδη στην απεργία συμμετείχαν οι αρτεργάτες, οι καπνεργάτες της Αθήνας και του Πειραιά, οι εργαζόμενοι στην Τηλεφωνική εταιρία, οι τροχιοδρομικοί, οι τραπεζιτικοί υπάλληλοι και οι υπάλληλοι του δήμου. Στις 24 και 25 Αυγούστου επεκτάθηκε στην Ούλεν, στα νοσοκομεία, στα θέατρα και τους κινηματογράφους, στις ασφαλιστικές εταιρίες, στο εργοστάσιο φωταερίου και στα επισιτιστικά επαγγέλματα λαμβάνοντας διαστάσεις γενικής απεργίας. Για τις επόμενες ημέρες “κάθε κίνηση στην ελληνική πρωτεύουσα είχε σταματήσει, κάθε εκδήλωση ζωής είχε πάψει”.¹⁴⁴

¹⁴² Μ. Ζέκεντορφ, ο.π. σελ. 194

¹⁴³ Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 1, ο.π. σελ. 484

¹⁴⁴ Ελληνικό Αίμα 31/8/1943

Στην απεργία αυτή ανιχνεύονται δύο σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις προηγούμενες. Για πρώτη φορά η απεργιακή κινητοποίηση δεν συνοδεύτηκε με διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας. Το ΕΕΑΜ λόγω της όξυνσης της καταστολής των διαδηλώσεων στο κέντρο μετατόπισε το κέντρο βάρους των απεργιακών εκδηλώσεων στους τόπους δουλειάς και τις συνοικίες, όπου πλέον υπήρχε η περιφρούρηση από τα πρώτα ένοπλα τμήματα του εφεδρικού ΕΛΑΣ. Η τακτική της εγκατάλειψης των παλλαϊκών αντιστασιακών εκδηλώσεων στους κεντρικούς δρόμους της πρωτεύουσας και η μεταφορά τους στις περιφρουρημένες συνοικίες υπήρξε μία σωστή τακτική, καθώς σε εκείνη τη χρονική περίοδο προφύλασσε το ανθρώπινο δυναμικό του αντιστασιακού κινήματος από την βιαιότητα με την οποία αντιμετώπιζαν οι κατοχικές αρχές τις διαδηλώσεις. Η δεύτερη διαφοροποίηση είναι ότι για πρώτη φορά μια απεργία συνδυάστηκε με την πραγματοποίηση ενός μεγάλου και εντυπωσιακού σαμποτάζ σε μια επιχείρηση ζωτικής σημασίας για τις Αρχές κατοχής. Στις 25 Αυγούστου το βράδυ μέλη του ΕΕΑΜ τροchioδρομικών σε συνεργασία με στελέχη του ΕΛΑΣ Καλλιθέας έβαλαν φωτιά στο αμαξοστάσιο των τραμ της Ηλεκτρικής Εταιρείας Μεταφορών στην Καλλιθέα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή 93 βαγονιών. Το ΕΕΑΜ προέβη σε αυτή την ενέργεια γιατί Γερμανοί στρατιωτές εκπαιδεύονταν στην οδήγηση των τραμ για να χρησιμοποιηθούν ως απεργοσπάστες στην απεργία των τροchioδρομικών. Καθώς η Ηλεκτρική Εταιρεία Μεταφορών λειτουργούσε υπό καθεστώς επίταξης, οι Γερμανοί ως απάντηση στο σαμποτάζ συνέλαβαν 50 τροchioδρομικούς δηλώνοντας την πρόθεσή τους να τους εκτελέσουν, εάν μέχρι τις 31 Αυγούστου δεν παραδίνονταν στις αρχές οι πραγματικοί δράστες. Το ΕΑΜ πραγματοποίησε μια μεγάλη προσπάθεια για τη ματαίωση της εκτέλεσης των 50 συλληφθέντων τροchioδρομικών. Στον εαμικό τύπο και τις προκηρύξεις υποστηρίχθηκε ότι το σαμποτάζ πραγματοποιήθηκε από τους Γερμανούς ως προβοκάτσια για να χτυπηθεί το απεργιακό κίνημα.¹⁴⁵ Η

¹⁴⁵ Προκήρυξη της Κεντρικής Επιτροπής του Εργατικού ΕΑΜ, , 28/8/1943, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.,

διάσωση των 50 τροchioδρομικών ευνοήθηκε πάρα πολύ από την έκθεση μιας επιτροπής εμπειρογνομόνων καθηγητών του Πολυτεχνείου η οποία απέδιδε τη φωτιά σε βραχυκύκλωμα.¹⁴⁶ Τελικά επετεύχθη ένας συμβιβασμός ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους απεργούς με την κυβέρνηση να υπόσχεται την άμεση απελευθέρωσή τους, όταν θα σταματούσε η απεργία γεγονός που πραγματοποιήθηκε με την αναστολή των κινητοποιήσεων την 1η Σεπτεμβρίου. Η ενέργεια του εμπρησμού στο αμαξοστάσιο των τραμ και η εμφάνιση των πρώτων πράξεων αντεκδίκησης από τις οπλισμένες ομάδες του ΕΛΑΣ στις συνοικίες το αμέσως επόμενο διάστημα αποτυπώνει έναν μετασχηματισμό που πραγματοποιούνταν στο εσωτερικό του εαμικού κινήματος στις πόλεις, καθώς πλέον ο αντιστασιακός αγώνας εμπλουτίζεται με πιο ριζοσπαστικές ενέργειες, ενώ αρχίζει να αποκτάει ένοπλα στηρίγματα για την περιφρούρησή του.¹⁴⁷

Β. Ο μετασχηματισμός της οργανωτικής δομής του ΕΕΑΜ

Η δυναμική που απέκτησε το απεργιακό κίνημα την άνοιξη του 1943 οδήγησε στη διαπίστωση της αναντιστοιχίας που υπήρχε ανάμεσα στην επιρροή που ασκούσε το ΕΕΑΜ στους εργαζομένους και στην περιορισμένη οργανωτική αποτύπωση αυτής της επιρροής. Η βασική προβληματική αυτού του ζητήματος εντοπίζονταν στον ιδιαίτερα περιορισμένο χαρακτήρα της οργανωτικής δομής του ΕΕΑΜ με τις ολιγομελείς ομάδες των εργαζομένων στους τόπους δουλειάς. Για να επιτευχθεί η μαζικοποίηση της οργάνωσης έπρεπε να εγκαταλειφθεί ο στενός χαρακτήρας της ένταξης. Η αλλαγή αυτή

Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη• Ριζοσπάστης 27/8/1943, 1/9/1943• Ελεύθερη Ελλάδα 27/8/1943•

Ο Απελευθερωτής 31/8/1943

¹⁴⁶ Ο Απελευθερωτής, 31/8/1943

¹⁴⁷ Στις 27 Σεπτεμβρίου 1943 στη Νέα Ιωνία ο ταγματάρχης της Χωροφυλακής Δημήτριος Αλεξόπουλος, ο οποίος την 1η Σεπτεμβρίου δολοφόνησε 3 εργάτες σε διαδήλωση διαμαρτυρίας ενάντια στην ομηρεία των 50 τροchioδρομικών, έπεφτε νεκρός από ομάδα του ΕΛΑΣ “πληρώνοντας με το δικό του αίμα το αίμα που έχυσε”. (Προκήρυξη της Κεντρικής Επιτροπής ΕΑΜ Υπαλλήλων ΑΤΕ, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη) Η πράξη αυτή υπήρξε η πρώτη πράξη αντεκδίκησης από το ΕΑΜ. (Ι. Χανδρινός, ο.π. σελ. 162 – 163)

στο ΕΕΑΜ εκπορευόταν από το φιλόδοξο πλάνο που είχε υιοθετήσει η ΚΟΑ του ΚΚΕ εκείνη την περίοδο και έθετε ως άμεσο καθήκον “τον συνδυασμό της μαζικοποίησης της ΚΟΑ με την ολόπλευρη ανάπτυξη των εθνικοαπελευθερωτικών οργανώσεων”.¹⁴⁸

Σε αυτή την κατεύθυνση προωθήθηκε η μετατροπή των ολιγομελών ομάδων του ΕΕΑΜ μέσα στους χώρους δουλειάς σε καθοδηγητικά γραφεία πολυμελών ομάδων. Κάθε γραφείο θα συγκροτούσε μια ομάδα μελών η οποία θα αριθμούσε από 30 και 50 έως 100 μέλη, ενώ κάθε μέλος του γραφείου θα διατηρούσε επαφή με έναν αριθμό μελών από την ομάδα αναλαμβάνοντας την καθοδήγηση και την κατατόπιση τους στα διάφορα ζητήματα.¹⁴⁹ Για να διευρυνθεί ο χαρακτήρας της ένταξης στην οργάνωση υιοθετήθηκε μια μεγαλύτερη ελαστικότητα στη συμμετοχή των μελών της ομάδας του ΕΕΑΜ στις εσωτερικές διαδικασίες. Καθώς μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες τρομοκρατίας της κατοχής δεν ήταν εύκολη η σύγκληση γενικών συνελεύσεων με τη συμμετοχή όλων των μελών της ομάδας, προτιμήθηκαν οι τακτικές συνεδριάσεις των γραφείων, στις οποίες κάθε μέλος του γραφείου μετέφερε τις απόψεις των μελών της ομάδας του για τα διάφορα ζητήματα. Στα μεγάλα εργοστάσια προωθήθηκε η δημιουργία ομάδων κατά τμήμα του εργοστασίου, τις οποίες καθοδηγούσε ένα γραφείο ανά τμήμα, με επικεφαλής ένα γραφείο που συγκροτούνταν από μέλη των ανά τμήμα καθοδηγητικών γραφείων.¹⁵⁰

Παράλληλα με τις οργανωτικές αλλαγές σε επίπεδο βάσης έγιναν

¹⁴⁸ ΚΟΑ, Εσωκομματικό δελτίο, Ιούλης 1943, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη. Το ΚΚΕ ήδη από το φθινόπωρο του 1942 έθετε το ζήτημα της στρατολογίας όλο και πιο πολλών μελών στις κομματικές του οργανώσεις που σε συνδυασμό με την παράλληλη ποιοτική τους ανάπτυξη θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη καινούριων στελεχών. Στην Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του 1942 αποφασίστηκε να εγκαταλειφθεί κάθε στενή σεχταριστική αντίληψη στα θέματα της ένταξης νέων μελών και στον τρόπο δουλειάς, που σε συνδυασμό με τις αλλαγές στην οργανωτική δομή του ΚΚΕ τον Απρίλιο του 1943 οδήγησαν μετά το καλοκαίρι του 1943 και ιδιαίτερα το 1944 στην ταχύρυθμη μαζικοποίηση του κόμματος.

¹⁴⁹ Σχέδιο Απόφασης της Συνδιάσκεψης του ΕΕΑΜ, Ιούνιος 1943 (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αρχείο Άγγελου Αυγουστίδη)• Το ΕΕΑΜ και τα καθήκοντά μας στο Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 1, ο.π. σελ. 400

¹⁵⁰ Απόφαση της 1ης Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του Εργατικού ΕΑΜ

κάποιες προσθήκες στις Επιτροπές Πόλης και στην Κεντρική Επιτροπή της οργάνωσης. Για να υπάρχει μεγαλύτερη ευελιξία στη λήψη των αποφάσεων η Κεντρική Επιτροπή και κάθε Επιτροπή Πόλης συγκρότησε μια γραμματεία η οποία απαρτιζόταν από έναν αντιπρόσωπο από τις τρεις συνδικαλιστικές οργανώσεις που συμμετείχαν στο ΕΕΑΜ.¹⁵¹ Η γραμματεία αυτή λογοδοτούσε για τις ενέργειές της στην Κεντρική Επιτροπή, ενώ το ίδιο ίσχυε και για τις Επιτροπές Πόλης. Η ολιγομελής σύνθεση της γραμματείας σε αντίθεση με την μεγαλύτερη Κεντρική Επιτροπή, ευνοούσε την ταχύτερη συνεδρίαση των μελών της για τη λήψη αποφάσεων σε έκτακτες συνθήκες.

Η προώθηση των αλλαγών στη δομή του ΕΕΑΜ ευνόησε σημαντικά την οργανωτική του ανάπτυξη. Σε αντιδιαστολή με την επισήμανση σε άρθρο της ΚΟΜΕΠ τον Ιούνιο του 1943 ότι σε σωματεία που το ΕΕΑΜ παίρνει το 90% των ψήφων τα οργανωμένα μέλη αποτελούν μόνο το 10%, στην απόφαση της 1ης Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΕΕΑΜ που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1944 τονίζεται η μαζικοποίηση της οργάνωσης στην Αθήνα και τον Πειραιά, η επέκτασή της σε όλους τους κλάδους και η συγκρότηση ομοσπονδιακών γραφείων.¹⁵²

¹⁵¹ Το ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα, τόμος πέμπτος, ο.π. σελ. 338 – 339

¹⁵² Απόφαση της 1ης Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του Εργατικού ΕΑΜ

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ανάδειξη του ΕΕΑΜ σε διοίκηση της ΓΣΕΕ

Α. Οι εκλογές στα πρωτοβάθμια σωματεία

Στην περίοδο της κατοχής σε όλες τις βαθμίδες των επίσημων συνδικαλιστικών οργανώσεων συνεχίστηκε το σύστημα των διορισμών διοικήσεων που είχε εισάγει η μεταξική δικτατορία. Σε μια προσπάθεια να επιτευχθεί ο καθολικός έλεγχος των συνδικαλιστικών οργανώσεων ο κάθε Υπουργός ή Επίτροπος ή Υφυπουργός Εργασίας διόριζε μια προσωρινή διοίκηση στην Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, η οποία με τη σειρά της τοποθετούσε προσωρινές διοικήσεις στα κατά τόπους Εθνικά Εργατοϋπαλληλικά κέντρα, τα οποία αντικαθιστούσαν τα διοικητικά συμβούλια των πρωτοβάθμιων σωματείων. Κάθε νεοδιορισμένη διοίκηση της ΕΣΕΕ δεν παρέλειπε να δηλώνει την αντίθεση της στο σύστημα των διορισμών δικαιολογώντας όμως την αποδοχή του ως τον μοναδικό τρόπο για την εύρυθμη και ομαλή λειτουργία των οργανώσεων. Η βασική στόχευση αυτού του οργανωτικού μοντέλου αποσκοπούσε στο να καναλιζαριστούν οι αντιδράσεις που προέκυπταν στη βάση μέσα στα πλαίσια της συνομοσπονδίας, να περιοριστούν οι διαμαρτυρίες στην κοινοποίηση των αιτημάτων στα ΕΕΚ και από εκεί να εκτονωθούν με παρουσιάσεις της διοίκησης της ΕΣΕΕ στο αρμόδιο Υπουργείο. Η επιτακτικότητα όμως των αναγκών σε συνδυασμό με την αδυναμία της επίσημης ΕΣΕΕ να δώσει λύσεις στα προβλήματα των εργαζομένων είχε ως αποτέλεσμα να εμφανιστούν οι πρώτοι τριγμοί στη βάση, όπου άρχισαν να εκδηλώνονται μια σειρά από διαφωνίες με τις επιλογές της διοίκησης. Σε έγγραφο της Ένωσης Μηχανοξυλουργών Πειραιώς προς τη διοίκηση του ΕΕΚΠ στις 10 Αυγούστου 1942 εντοπίζονται τα πρώτα σπέρματα αυτών των διαφωνιών:

“Συμφωνούμε πλέρια δια τις διεκδικήσεις των υποβάλατε προς την Κυβέρνησιν και θα σας ενισχύσωμεν εις το έργον αυτό αλλά συνάδελφοι κατά την ταπεινήν μας γνώμην χρειάζεται καθημερινός αγώνας μαζικός δηλαδή παρουσιάσεις όλων των διοικήσεων εις τους αρμόδιους διότι βλέπουμε πως πέρασε κάμποσος καιρός που αναλάβατε χωρίς να γίνει κανένα βήμα και αν ιδούμε ότι οι αρμόδιοι μας κοροϊδεύουν να τους πετάξωμεν τον διορισμόν μας στα μούτρα τους διότι όλοι φέρομεν ευθύνας πολύ μεγάλας στη σημερινή περίοδο”.¹⁵³

Οι πρώτες αυτές διαφωνίες ενισχύθηκαν τους επόμενους μήνες και κατέληξαν σε ανοιχτή αμφισβήτηση των διορισμένων διοικήσεων, όταν στις 29 Νοεμβρίου 1942 σε σύσκεψη που είχε συγκαλέσει η διορισμένη διοίκηση του ΕΕΚΑ οι αντιπρόσωποι των διοικητικών συμβουλίων των σωματείων την καθαίρεσαν εκλέγοντας δική τους προσωρινή διοίκηση με πρόεδρο το Νίκο Δρόσο γραμματέα του ΕΕΑΜ Αθήνας.¹⁵⁴ Η διοίκηση αυτή δεν αναγνωρίστηκε από την ΕΣΕΕ και αναγκάστηκε να υποχωρήσει, η εκλογή όμως εαμικής διοίκησης στο ΕΕΚΑ αποδείκνυε με τον καλύτερο τρόπο το μέγεθος των διεργασιών που πραγματοποιούνταν στα πρωτοβάθμια σωματεία, όπου η οργανωτική ανάπτυξη του ΕΕΑΜ οδηγούσε στην αυτονόμηση των εργατικών μαζών από τους μηχανισμούς ελέγχου των επίσημων συνδικαλιστικών οργανώσεων.

Το επόμενο διάστημα η ανάπτυξη του απεργιακού κινήματος και η διαρκώς αυξανόμενη επιρροή του ΕΕΑΜ, είχε ως αποτέλεσμα από τους πρώτους μήνες του 1943 να ενταθούν οι προσπάθειες για τη διενέργεια αρχαιρεσιών στα πρωτοβάθμια σωματεία. Σε μια σειρά από σωματεία, όπως στο Σύνδεσμο Φορτοεκφορτωτών και Μεταφορέων Σφαγείων, στο Σύνδεσμο Συνταξιούχων Εργατών Λιμένος, στο προσωπικό του Κεντρικού

¹⁵³ Ένωσις Μηχανοξυλουργών Πειραιώς προς τη Διοίκησιν Εργατικού Κέντρου Πειραιώς, 10/8/1942, αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ 11, υποφ. 3

¹⁵⁴ Ριζοσπάστης, 15/12/1942• Εργατικός Αγώνας 18/4/1943• Αγγ. Αυγουστιδής, Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999• Ν. Μπράτσος, ο.π. σελ. 68

Εργοστασίου των ΣΕΚ στον Πειραιά, στο Σύνδεσμο Υπαλλήλων Ανωνύμων Εταιρειών και Γραφείων πραγματοποιούνται εκείνη την περίοδο κινήσεις για τη διενέργεια αρχαιρεσιών.¹⁵⁵ Ενώ την ίδια περίοδο τα σωματεία Αρτεργατών, Ζαχαροπλαστών, υπαλλήλων καφέ, ο Σύνδεσμος Εργατοτεχνιτών Χημικών Προϊόντων Πειραιώς και ο Σύνδεσμος Εργατοτεχνιτών Υπαλλήλων Βενζίνης, Πετρελαίου, Ορυκτελαίου προβαίνουν στη διενέργεια αρχαιρεσιών εκλέγοντας τις δικές τους διοικήσεις.¹⁵⁶ Ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου πραγματοποιήθηκαν αρχαιρεσίες στις ενώσεις των δημοσίων υπαλλήλων της Αθήνας και του Πειραιά.¹⁵⁷ Η ΕΣΕΕ μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις επιχείρησε μέσω των ΕΕΚ να εμποδίσει τις εκλογές προβάλλοντας κάποια νομικά κωλύματα, ενώ όπου αυτές πραγματοποιούνταν δεν αναγνώριζε τις εκλεγμένες διοικήσεις εμμένοντας στη διατήρηση των διορισμένων.

Το ΕΕΑΜ ακολούθησε μια ιδιαίτερα έξυπνη στρατηγική για να υποχρεώσει την ΕΣΕΕ να επιτρέψει τις αρχαιρεσίες. Σε αρκετές περιπτώσεις ο στιγματισμός που προέκυπτε από τη συμμετοχή σε διορισμένες διοικήσεις σωματείων λειτουργούσε αποτρεπτικά, με αποτέλεσμα τα ΕΕΚ να δυσκολεύονται να σχηματίσουν διοικήσεις στα σωματεία. Σε αυτές τις περιπτώσεις το ΕΕΑΜ πρότεινε διοικήσεις που αποτελούνταν από μέλη του, οι οποίες έβαζαν ως απαραίτητο όρο για την αποδοχή του διορισμού τη διενέργεια ελεύθερων αρχαιρεσιών μέσα στο επόμενο δεκαπενθήμερο.¹⁵⁸ Πολύ γρήγορα στο ένα σωματείο μετά το άλλο πραγματοποιούνταν εκλογές,

¹⁵⁵ Σύνδεσμος Φορτοεκφορτωτών και Μεταφορέων Σφαγείων προς το ΕΕΚΠ, 26/3/1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1• Σύνδεσμος Συνταξιούχων Εργατών Λιμένος προς το ΕΕΚΠ, 10/4/1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1• ΕΣΕΕ προς ΕΕΚΠ, 31/5/1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1• Δράση 23/3/1943

¹⁵⁶ Αρτεργάτης 1/6/1943• Εργάτης Επισιτιστής, 24/4/1943• Σύνδεσμος Εργατοτεχνιτών Χημικών Προϊόντων προς το ΕΕΚΠ, 18/1/1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1• Σύνδεσμος Εργατοτεχνιτών Υπαλλήλων Βενζίνης, Πετρελαίου και Ορυκτελαίου προς το ΕΕΚΠ, 13/4/1943, Αρχείο ΕΚΠ, ΑΙ, φακ. 12, υποφ. 1

¹⁵⁷ Υπαλληλική 26/10/1943

¹⁵⁸ Κ. Θέος, Τα ελληνικά συνδικάτα στην πάλη ενάντια στον φασισμό και για την ανεξαρτησία τους, ο.π. σελ. 28

οι οποίες αναδείκνυαν νέες διοικήσεις, που ήταν εναρμονισμένες με τη βούληση των εργαζομένων και στην πλειονότητά τους επηρεάζονταν από το ΕΕΑΜ. Έτσι για πρώτη φορά από το 1936 κι έπειτα μέσα στις έντονες συνθήκες τρομοκρατίας της ναζιστικής κατοχής άρχισε να πνέει ένας αέρας εκδημοκρατισμού στα πρωτοβάθμια σωματεία. Το ΕΕΑΜ εκλέγοντας δικές του διοικήσεις στα σωματεία αποκτούσε ερείσματα νομιμότητας για να προωθή τη γραμμή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, διατηρώντας όμως παράλληλα την παράνομη οργάνωση, η οποία υπήρξε απαραίτητη, καθώς η κατοχή περιόριζε σημαντικά τις δυνατότητες των νόμιμων σωματείων για εθνικοαπελευθερωτική δράση.¹⁵⁹ Κατά τη διάρκεια του 1944 μέσα στα πλαίσια της πλατειάς συνδικαλιστικής ενότητας που προωθήθηκε μετά από απόφαση της 10ης Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ πραγματοποιήθηκε η συνεργασία και με ανεξάρτητους συνδικαλιστές που βρισκόταν στις διοικήσεις Εργατικών Κέντρων.¹⁶⁰ Όσο πλησίαζε η απελευθέρωση το ΕΕΑΜ γιγάντωνε την επιρροή του στο εσωτερικό της ΕΣΕΕ, η διοίκηση της οποίας απομονώνονταν όλο και περισσότερο από τις κατώτερες οργανώσεις.

Β. Το ΕΕΑΜ αναλαμβάνει τη διοίκηση της ΓΣΕΕ

Στις 10 Μάρτιου 1944 στις περιοχές που είχαν απελευθερωθεί και βρίσκονταν έξω από τη ζώνη άσκησης της κατοχικής διοίκησης σχηματίστηκε η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) με έδρα τη Βίνιανη Ευρυτανίας ως μια επιτροπή κυβερνητικού χαρακτήρα για την οργάνωση της διοίκησης στην Ελεύθερη Ελλάδα. Μετά από την ίδρυση της ΠΕΕΑ πραγματοποιήθηκε η μεταφορά της γραμματείας της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΕΑΜ από την Αθήνα στην Βίνιανη. Με αυτή την κίνηση το

¹⁵⁹ Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 1, ο.π. σελ. 401

¹⁶⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εφαρμογής αυτής της γραμμής είναι η μυστική συνεργασία του ΕΕΑΜ με τον γενικό γραμματέα του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης Αλέκο Δανιηλίδη που ξεκίνησε από την άνοιξη του 1944. (Σημειώσεις Σταύρου Πιτιανούδη, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.)

ΕΕΑΜ μετατράπηκε από παράνομη συνδικαλιστική οργάνωση της αντίστασης σε συνδικαλιστική οργάνωση της απελευθερωμένης Ελλάδας. Η ΚΕ του ΕΕΑΜ σε συνεργασία με τη Γραμματεία Εργασίας που υπαγόταν στη Γραμματεία Εθνικής Οικονομίας της ΠΕΕΑ ανέλαβαν το έργο του σχεδιασμού της κυβερνητικής πολιτικής στον τομέα της εργασίας και την αντιμετώπιση των οξύτατων προβλημάτων των εργαζομένων.¹⁶¹ Ένα πρώτο δείγμα αυτής της συνεργασίας υπήρξε ο καθορισμός του κατώτατου ορίου αποδοχών των μισθωτών και η μισθολογική εξίσωση ανδρών και γυναικών που εργάζονταν στο ίδιο επάγγελμα, τα οποία περιλαμβάνονταν στην πράξη 42 του Α΄ ψηφίσματος του Εθνικού Συμβουλίου της 27ης Μαΐου 1944.¹⁶²

Στις 18 Αυγούστου 1944 η ΚΕ του ΕΕΑΜ σε συνεδρίασή της αποφάσισε “αυτοδίκαια και αυτοδύναμα” τη μετονομασία της σε Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας. Η απόφαση αυτή στηρίχθηκε στις προσπάθειες για την ενοποίηση της ΓΣΕΕ και της ΕΓΣΕΕ κατά τη διάρκεια του 1936, οι οποίες τελικά δεν ευόδωσαν, καθώς μεσολάβησε η δικτατορία του Μεταξά, αλλά επί της ουσίας πραγματοποιήθηκε μέσα στις γραμμές του ΕΕΑΜ και ενισχύθηκε από τον ηγετικό ρόλο που διαδραμάτισε η εργατική τάξη στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Στις απελευθερωμένες περιοχές, όπου ανασυστήνονταν η ΓΣΕΕ το ΕΕΑΜ έπαυε τη λειτουργία του, ενώ στις περιοχές που συνεχιζόταν η γερμανική κατοχή οι παράνομες οργανώσεις του ΕΕΑΜ αποτελούσαν τμήμα της ΓΣΕΕ και καθοδηγούνταν από αυτή. Στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1944, ένα μήνα πριν από την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων τα διοικητικά συμβούλια των σωματείων της δύναμης του Εργατικού Κέντρου μετά από αρχαιρεσίες εξέλεξαν μια 20μελή επιτροπή που ανέλαβε την προσωρινή διοίκηση του τοπικού τους οργανισμού.¹⁶³ Στη Θεσσαλονίκη στις 20 Οκτωβρίου 1944 ημέρα γενικής

¹⁶¹ Κ. Θέος, Τα προβλήματα της εργατικής τάξης, εκδ. Ρήγας, Θεσσαλία 1944, Ιδιωτικό Αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη

¹⁶² Εργατικό Βήμα 11/9/1944

¹⁶³ Λαοκρατία, 30/9/1944• Κ. Θέος, Τα ελληνικά συνδικάτα στην πάλη ενάντια στο φασισμό και για την ανεξαρτησία τους, ο.π. σελ. 28 – 29• Στην προσωρινή διοίκηση του ΕΚΑ συμμετείχαν αντιπρόσωποι από τα εξής σωματεία: Ελληνικοί Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι

απεργίας στην πόλη ο κατοχικός πρόεδρος του τοπικού Εργατικού Κέντρου Δημήτρης Θεοδώρου μαζί με άλλα μέλη της διοίκησης μετά από συνέλευση των διοικητικών συμβουλίων των σωματείων παρέδωσαν το Εργατικό Κέντρο σε μια επιτροπή του ΕΕΑΜ. Η περιγραφή του Σταύρου Πιτιανούδη που συμμετείχε στην επιτροπή του ΕΕΑΜ που παρέλαβε τη διοίκηση του ΕΚΘ αποδεικνύει τη μεταβολή που είχε συντελεστεί στο συσχετισμό δυνάμεων στο συνδικαλιστικό κίνημα κατά την περίοδο της κατοχής:

“Χιλιάδες εργάτες πλαισίωναν τις διοικήσεις τους, αυτές που τους καθοδήγησαν εδώ και τέσσερα χρόνια, άλλες παράνομα κι άλλες νόμιμα εκλεγμένες στις συνελεύσεις του κλάδου τους. Είχανε κατακλύσει το Εργατικό Κέντρο και με ζητωκραυγές και χειροκροτήματα υποδέχτηκαν στο βήμα τη νέα διοίκηση. Ήταν μια γιορτή επιβράβευσης ενός σκληρού και αδυσώπητου αγώνα για την επιβίωση της εργατικής τάξης και του εργαζόμενου λαού, για την Απελευθέρωση της πατρίδας μας από τον ξένο κατακτητή”.¹⁶⁴

Η μετατροπή του ΕΕΑΜ σε ΓΣΕΕ λίγο πριν από την Απελευθέρωση αποτελεί την απόληξη των μακρόχρονων προσπαθειών για την ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος. Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα ενωμένο μέσα στην μετωπική οργάνωση του ΕΕΑΜ, ατσαλωμένο μέσα στους μεγάλους εργατικούς αγώνες της κατοχικής περιόδου, ηθικά και θεσμικά αναγνωρισμένο ως η νέα ΓΣΕΕ ερχόταν αποφασισμένο να διαδραματίσει ενεργό ρόλο στο μεταπολεμικό ελληνικό κράτος.

(Ε.Η.Σ.), Εργατοτεχνιτών Τηλεφωνικής, Υπαλλήλων Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών Πειραιώς (Η.Ε.Α.Π.), Κινηματογραφιστών, Ραπτεργατών, Τροchioδρομικών, Παντραπεζιτικών, Προσωπικού Εργοστασίου Φιξ, Οδηγών Ταξί, Τυπογράφων, Ούλεν, Εργατοτεχνιτών Φωταερίου, Σερβιτόρων, Αρτεργατών, Ανωθυμικών, Λατόμων, Ξυλουργών, Υποδηματεργατών, Οδηγών Λεωφορείων (Γ. Φ. Κουκουλές, Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1983, σελ. 238)

¹⁶⁴ Σημειώσεις Σταύρου Πιτιανούδη, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.

Γ. Η ΓΣΕΕ στην Απελευθέρωση

Μια από τις πρώτες ενέργειες της νέας διοίκησης της ΓΣΕΕ ήταν η ανάληψη πρωτοβουλιών για επάνοδο της οργάνωσης στους κόλπους της Διεθνούς Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΔΣΟ). Η ΓΣΕΕ κατά το παρελθόν υπήρξε μέλος της διεθνούς αυτής οργάνωσης αλλά αποχώρησε από αυτή με απόφαση του 8ου Συνεδρίου της το 1937, με βασικό επιχείρημα ότι η ΔΣΟ υπήρξε μια οργάνωση σοσιαλιστικής αναφοράς, καθώς “ήταν προσκολλημένη στην χρεοκοπημένη αρχή της πάλης των τάξεων”.¹⁶⁵ Με μια επιστολή της στις 25 Αυγούστου 1944, η ΓΣΕΕ ανακοίνωνε την πρόθεση της να επιστρέψει στη διεθνή αυτή οργάνωση, ενώ μετά την απελευθέρωση απεύθυνε έκκλησεις στη ΔΣΟ, στη Βρετανική Συνδικαλιστική Συνομοσπονδία TUC (Trade Unions Congress) και στα σοβιετικά συνδικάτα, ζητώντας από αυτές τις οργανώσεις να στείλουν αντιπροσώπους στην Ελλάδα για να διαπιστώσουν επιτόπου το μέγεθος των καταστροφών που προκλήθηκαν από την κατοχή.¹⁶⁶ Αυτές οι κινήσεις της ΓΣΕΕ εντάσσονταν σε μια προσπάθεια αναζήτησης διεθνών ερεισμάτων και πιο συγκεκριμένα αποσκοπούσαν στην αναγνώριση της από την Βρετανική Συνδικαλιστική Συνομοσπονδία, καθώς η αγγλική κυβέρνηση διατηρούσε εχθρική στάση απέναντι στο ΕΑΜ και τις οργανώσεις του.

Στο εσωτερικό πεδίο βασική επιδίωξη της ΓΣΕΕ ήταν η έναρξη των απαραίτητων διαδικασιών στις κατώτερες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη σύγκληση Πανελλαδικού Συνεδρίου αντικείμενο του οποίου θα ήταν η εκπόνηση του πρόγραμματος για τις άμεσες διεκδικήσεις της εργατικής τάξης στην μετακατοχική περίοδο. Σε αυτή την κατεύθυνση με την πρώτη

¹⁶⁵ Γ. Φ. Κουκουλές, Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη – Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936 – 1948 στο Χ. Φλάισερ – Ν. Σβορώνος (επιμ.), Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας. Η Ελλάδα 1936 – 1944: Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989, σελ. 243

¹⁶⁶ Άγγ. Αυγουστίδης, Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σελ. 188 – 189

της εγκύκλιο η ΓΣΕΕ στις 30 Οκτωβρίου 1944 καλούσε όλες τις οργανώσεις της δύναμης της να πραγματοποιήσουν τακτικές συνελεύσεις με θέματα τη λογοδοσία της διοίκησης, την εκλογή εφορευτικής επιτροπής και τη διενέργεια αρχαιρεσιών.¹⁶⁷ Για να εξασφαλιστεί η ομαλή διεξαγωγή των αρχαιρεσιών αποφασίστηκε η σύνθεση της εφορευτικής επιτροπής σε κάθε οργάνωση να γίνει με ισότιμη εκπροσώπηση όλων των τάσεων που υπήρχαν στο συνδικαλιστικό κίνημα.¹⁶⁸ Στην ίδια κατεύθυνση σε μια προσπάθεια ενίσχυσης και επέκτασης της ενότητας στο εσωτερικό του κινήματος προωθήθηκε η διεύρυνση των προσωρινών διοικήσεων των Εργατικών Κέντρων με εκπροσώπους όλων των τάσεων.¹⁶⁹ Η πραγματοποίηση εκλογών στα σωματεία και η διεξαγωγή Πανελλαδικού Συνέδριου αποτέλεσαν και τις βασικές υποχρεώσεις της ΓΣΕΕ μετά τον επίσημο διορισμό της από τον Υπουργό Εργασίας Μιλτιάδη Πορφυρογέννη με βάση τον Α.Ν. 3127/1942 της ελληνικής κυβέρνησης εξωτερικού.¹⁷⁰

Παράλληλα θα προωθούνταν κάποιες άμεσες πρωτοβουλίες για την ανακούφιση των χειμαζόμενων εργατικών στρωμάτων που ήταν εξαθλιωμένα έχοντας υποστεί μια φυσική συντριβή στα τρεισίμιση χρόνια της ναζιστικής κατοχής. Έχοντας πλέον τη θεσμική ισχύ θα επιχειρούσε ναβάλει τέλος στο έκνομο καθεστώς υπερεκμετάλλευσης που είχε επιβληθεί σε μια σειρά από εργασιακούς χώρους. Από τα λιγοστά κείμενα της περιόδου που έχουν διασωθεί και από κάποιες άλλες δευτερογενείς πηγές, φαίνεται πως η βασική μέριμνα της νέας ΓΣΕΕ πρωτίστως επικεντρώνονταν στην αναδιοργάνωση του συνδικαλιστικού κινήματος στη βάση του

¹⁶⁷ Εγκύκλιος αρ. 1 της ΓΣΕΕ προς τα Εργατικά Κέντρα, τις Ανεξάρτητες Οργανώσεις και προς όλους τους Εργάτες, Υπαλλήλους και Εργάτριες. Περιλαμβάνεται στο (Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών, Ιστορία του Σιδηροδρομικού Συνδικαλιστικού Κινήματος στην Ελλάδα, τόμος Β', ο.π. σελ. 82)

¹⁶⁸ Ο.π. σελ. 82

¹⁶⁹ Ο.π. σελ. 83

¹⁷⁰ Ο Α.Ν. 3127/1942 "περί αποκαταστάσεως των συνδικαλιστικών ελευθεριών" καταργούσε τον Α.Ν. 1435/1938 "περί συμπληρώσεως της περί επαγγελματικών σωματείων κειμένης νομοθεσίας" με τον οποίο ενισχύονταν υπερβολικά οι εξουσίες του γενικού γραμματέα της ΓΣΕΕ, επαναφέροντας τη λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων στο νομικό καθεστώς των Νόμων 281/1914 "περί σωματείων" και 2151/1920 "περί επαγγελματικών σωματείων". (ΦΕΚ 124 – 25/5/1945)

εκδημοκρατισμού και της διεύρυνσης των συνδικαλιστικών ελευθεριών προωθώντας ταυτόχρονα την ανεξαρτησία του από κάθε κρατικό παρεμβατισμό και στην εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας.¹⁷¹

Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα φιλοδοξούσε στην απελευθέρωση να λειτουργήσει ως ένας φορέας που θα προωθούσε βαθμιαίες κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές στο μεταπολεμικό κράτος, ξεκινώντας από τις πιο απλές, όπως τον καθορισμό κατώτερου ορίου μισθού και ημερομισθίου που θα εξασφάλιζε ένα στοιχειώδες επίπεδο διαβίωσης στα εργατικά στρώματα, τη βελτίωση της εργατικής νομοθεσίας, την εξίσωση των δύο φύλων στους χώρους δουλειάς και σταδιακά θα προχωρούσε σε μεγαλύτερες με τη συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση των επιχειρήσεων, στο σχεδιασμό της παραγωγής, στη διοίκηση ασφαλιστικών οργανισμών καθώς και την συμβολή των συνδικαλιστικών οργανώσεων στο σχεδιασμό της οικονομίας του μεταπολεμικού κράτους.¹⁷² Ενδεικτικό των νέων αντιλήψεων που κυοφορούνταν στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος είναι τα αιτήματα που διατύπωνε η Πανελλαδική Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών προς το Υπουργείο Συγκοινωνίας. Με υπόμνημά της ζητούσε την αποπομπή των κατοχικών διοικήσεων των σιδηροδρομικών επιχειρήσεων και την ανασύνθεση των νέων με συμμετοχή του προσωπικού κατά 50%, ενώ για πρώτη φορά διαφαίνεται μια νέα τάση που είχε διαμορφωθεί στο συνδικαλιστικό κίνημα, σύμφωνα με την οποία το κράτος έπρεπε να διαδραματίσει ενεργότερο ρόλο στην οικονομία περιορίζοντας την ιδιωτική πρωτοβουλία, καθώς η Πανελλαδική Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών ζητούσε τη συγκρότηση ενός δημοσίου φορέα, της Ανώτατης Διεύθυνσης Μεταφορών, που θα έβαζε όλες τις μεταφορές που μέχρι τότε υπάγονταν σε ιδιωτικές επιχειρήσεις υπό τον έλεγχο του δημοσίου.¹⁷³

¹⁷¹ Κ. Θέος, Τα προβλήματα της εργατικής τάξης, ο.π.

¹⁷² Κ. Θέος, Τα προβλήματα της εργατικής τάξης, ο.π. • Αγγ. Αυγουστήδης, Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής, ο.π. σελ. 198 – 199

¹⁷³ Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών, Ιστορία του Σιδηροδρομικού Συνδικαλιστικού Κινήματος, τόμος Β', ο.π. σελ. 85

Οι επιδιώξεις αυτές της ΓΣΕΕ εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να αποτελούν ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα διεκδικήσεων, αλλά συνιστούσαν βασικές παρεμβάσεις προς όφελος της πλειοψηφίας των εργαζομένων για να επιτευχθεί μια πιο δίκαιη κατανομή των βαρών της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης ανάμεσα στους εργαζόμενους και το κεφάλαιο. Αποκτούσαν όμως μια ριζοσπαστικότητα και απαιτούσαν συγκρουσιακή τακτική για την εφαρμογή τους, αν αναλογιστούμε την κατάσταση που επικρατούσε πριν από τον πόλεμο, όπου στους περισσότερους εργασιακούς χώρους κυριαρχούσαν τα πολύ χαμηλά ημερομίσθια και η εργοδοτική αυθαιρεσία, ερχόταν σε σύγκρουση με το μοντέλο οργάνωσης της εργασίας που κυριάρχησε κατά τη διάρκεια της κατοχής στις επιταγμένες και μη βιομηχανικές μονάδες, όπου η υπερεντατικοποίηση της εργασίας, τα ιδιαίτερα πενιχρά ημερομίσθια και η εισαγωγή των διαφόρων μορφών καταναγκασμού σε σχέση με την εργασία, αύξαναν σημαντικά τα περιθώρια του κέρδους, υποβοηθώντας τη συγκέντρωση κεφαλαίου. Ενώ εκ των πραγμάτων ερχόταν σε σύγκρουση με την κατάσταση που διαμορφωνόταν κατά την απελευθέρωση, μετά την ανακοίνωση του προγράμματος σταθεροποίησης της οικονομίας και του νέου προϋπολογισμού από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που έθετε ως βασικό στόχο της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής την διατήρηση ισορροπημένων προϋπολογισμών και τον περιορισμό στο ελάχιστο των κρατικών δαπανών γεγονός που συνεπαγόταν τη συγκράτηση των μισθών και των ημερομισθίων σε πολύ χαμηλό επίπεδο.¹⁷⁴

Οι εργαζόμενοι διαμορφωμένοι από την κατοχική και αντιστασιακή τους εμπειρία είχαν αναπτύξει έναν έντονο κοινωνικό ριζοσπαστισμό. Ενωμένοι στα σωματεία τους, έχοντας αποκτήσει αυτοσυνείδηση της δύναμής τους, την περίοδο της Απελευθέρωσης παρουσιάζονταν αποφασισμένοι να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες ζωής στο μεταπολεμικό ελληνικό κράτος. Βλέποντας τις κοινωνικές και οικονομικές ελίτ που σε μεγάλο βαθμό ευθύνονταν για τα δεινά της κατοχής να

¹⁷⁴ Άγγελος Αυγουστίδης, ο.π. σελ. 180 – 181

παραμένουν ατιμώρητες διατηρώντας κλειστά τα εργοστάσια και τις επιχειρήσεις, συνεχίζοντας σε ορισμένες περιπτώσεις την κερδοσκοπία με τις ίδιες κατοχικές μεθόδους, οι εργαζόμενοι για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της ανεργίας στράφηκαν σε ριζοσπαστικές πρακτικές όπως οι επιτάξεις εργοστασίων και η επανεκκίνηση της παραγωγής.¹⁷⁵

Μετά από τα Δεκεμβριανά δεν τέθηκε ξανά το ζήτημα των επιτάξεων, ενώ το γεγονός ότι η ΓΣΕΕ παρέμεινε πιστή στην εαμική συμμαχία καθ' όλη τη διάρκεια των συγκρούσεων του Δεκεμβρίου υπήρξε η αφορμή για την καθαίρεση της διοίκησής της στις 10 Ιανουαρίου 1945. Η ταχύτατη ανασυγκρότηση της εαμικής συνδικαλιστικής παράταξης μέσα στις συνθήκες της μεταβαρκιζιανής τρομοκρατίας και η επικράτησή της στο 8ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ τον Μάρτιο του 1946 αποδείκνυε το μέγεθος της μεταβολής των συσχετισμών στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος που πραγματοποιήθηκε στα χρόνια της κατοχής, καθώς και τα ισχυρά ερείσματα που είχε αποκτήσει το ΕΑΜ στο επίπεδο της βάσης.

¹⁷⁵ Στα τέλη του Νοεμβρίου σημειώθηκαν τέτοιες κινήσεις στην εταιρεία “Ελληνική Εργουργική” και στα λιγνιτορυχεία της Καλογρέζας. Οι προσπάθειες των εργατών ενισχύθηκαν και από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας. (Ελεύθερη Ελλάδα 30/11/1944)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η κατοχή υπήρξε μια περίοδος, όπου η όξυνση των ταξικών αντιθέσεων και η αντιστασιακή εμπειρία προκάλεσε μια σειρά από ανατροπές σε όλα εκείνα τα στοιχεία που συνέθεταν την προπολεμική ελληνική πραγματικότητα. Η πρωτοφανής σε έκταση καταστροφή των παραγωγικών δυνάμεων, η μαζική ανεργία, αλλά και η ναζιστική πρακτική υπερεκμετάλλευσης της εργασίας διαμόρφωσε μια νέα κατάσταση για την πλειονότητα των εργαζομένων, που σε συνδυασμό με την εμπειρία της συμμετοχής τους στο ΕΕΑΜ προκάλεσε βαθύτατες κοινωνικές ανακατατάξεις και συνειδησιακές αλλαγές. Μέσα από τις διάφορες πρωτοβουλίες συλλογικής αυτοοργάνωσης (συσσίτια, συνεταιρισμοί) για την αντιμετώπιση των διαλυτικών επιδράσεων που είχε η κατοχή στον κοινωνικό ιστό, οι εργαζόμενοι απέκτησαν προσωπική εμπειρία από την καθημερινή οργανωμένη ομαδική δράση. Ο καθημερινός αγώνας μέσα στους εργασιακούς χώρους για την επιβίωση και την ικανοποίηση των άμεσων οικονομικών διεκδικήσεων αποτέλεσαν το βασικό πεδίο πάνω στο οποίο το ΕΕΑΜ κατέκτησε και οργάνωσε τους εργαζόμενους κατορθώνοντας από το φθινόπωρο του 1942 να θέσει τις βάσεις για την ανάπτυξη του διεκδικητικού κινήματος με κύριο στόχο την επιβίωση, που από το πρώτο εξάμηνο του 1943 εξελίχθηκε σε ένα μαζικό απεργιακό κίνημα με βασική μορφή έκφρασής του τις μεγάλες διαδηλώσεις παλλαϊκού χαρακτήρα στο κέντρο της Αθήνας. Η όξυνση της καταστολής της τρίτης κατοχικής κυβέρνησης του Ιωάννη Ράλλη μετέφερε το πεδίο των αντιστασιακών εκδηλώσεων από το κέντρο στις συνοικίες, ενώ το ΕΕΑΜ μετατόπισε το κέντρο βάρους στην μαζικοποίηση της οργάνωσης και στην προσπάθεια απόκτησης νόμιμης βάσης με την επικράτηση στις αρχαιρεσίες των πρωτοβάθμιων σωματείων. Τον τελευταίο χρόνο της κατοχής το ΕΕΑΜ αύξησε σημαντικά τις δυνάμεις του κυριαρχώντας στο εσωτερικό των επίσημων συνδικαλιστικών

οργανώσεων, ενώ αν και περιορίστηκαν σημαντικά οι μαζικές απεργιακές εκδηλώσεις παρέμειναν η κύρια μορφή έκφρασης του εαμικού συνδικαλιστικού κινήματος.

Το ΕΕΑΜ υπήρξε η επικαιροποιημένη εκδοχή του ενιαίου εργατικού μετώπου στις νέες συνθήκες που επέβαλε η κατοχή από τις δυνάμεις του Άξονα και αποτέλεσε το έδαφος πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε για πρώτη φορά από το 1918 κι έπειτα μια στενή και ειλικρινής συνεργασία όλων των τάσεων που υπήρχαν στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος. Καθώς η Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΕΣΕΕ), ακολούθησε το δρόμο της ανοιχτής συνεργασίας με τις κατοχικές Αρχές, μετατρεπόμενη σε βραχίονα για την εφαρμογή της πολιτικής τους, το ΕΕΑΜ κατόρθωσε συνδυάζοντας την ταξική ενότητα του εργατικού κινήματος με την απελευθερωτική εθνική προοπτική, να μετατραπεί σε μια παράνομη, μαζική συνδικαλιστική οργάνωση, η οποία υπήρχε και δρούσε παράλληλα με την επίσημη ΕΣΕΕ και αποτέλεσε τη σπονδυλική στήλη πάνω στην οποία στηρίχθηκε και αναπτύχθηκε το αντιστασιακό κίνημα στις πόλεις.

ΠΗΓΕΣ

Αρχεία

Αρχείο Εργατικού Κέντρου Πειραιά

Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ.)

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.)

Επιμορφωτικό Κέντρο Βιβλιοθήκη – Αρχείο “Χαρίλαος Φλωράκης”

Ιδιωτικό Αρχείο Στέργιου Γκιουλάκη

Εφημερίδες

Αρτεργάτης (Όργανο της Επιτροπής του ΕΕΑΜ των Αρτεργατών)

Αστυνομικό Βήμα (Όργανο των Αστυνομικών Υπαλλήλων)

Γυναικεία Δράση (Όργανο του Εθνικού Απελευθερωτικού Αγώνα)

Ελεύθερη Ελλάδα (Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ)

Ελληνικό Αίμα

Εργαζόμενα Νιάτα (Όργανο του συνδικαλιστικού τομέα της ΕΠΟΝ Αθήνας)

Εργαζόμενη Ελλάς

Εργάτης Επισιτιστής (Όργανο της Κ.Ε. του ΕΕΑΜ των Επισιτιστών)

Εργατική (Όργανο του ΕΕΑΜ Θεσσαλίας)

Εργατικό Βήμα (Όργανο της Κ.Ε. του ΕΕΑΜ)

Εργατικό Βήμα (Όργανο της Γ.Σ.Ε.Ε.)

Εργατικός Αγώνας (Όργανο της Επιτροπής Αθήνας του ΕΕΑΜ)

Εφημερίς της Κυβερνήσεως

Λαοκρατία (Όργανο της Κ.Ε. του ΕΑΜ Υπαλλήλων Εθνικής Τραπέζης)

Ο Απελευθερωτής (Όργανο της Κ.Ε. του ΕΛΑΣ)

Ριζοσπάστης (Όργανο της Κ.Ε. του ΚΚΕ)

Σοσιαλιστική ιδέα (Όργανο της Κ.Ε. του Ε.Σ.Κ.Ε.)

Τα νέα της ημέρας

Υπαλληλική (Όργανο των Δημοσίων Υπαλλήλων)

Βιβλιογραφία

Αποστόλου Λευτέρης, *Το ξεκίνημα του ΕΑΜ*, “Ενωμένη Εθνική Αντίσταση”, Αθήνα 1982

Αυγουστίδης Άγγελος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τη δεκαετία του '40 και τα περιθώρια της πολιτικής*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999

Βόγλης Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010

Δάγκας Αλέξανδρος – Λεοντιάδης Γιώργος, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα έναντι του φασισμού και του πολέμου, 1934 – 1941 Οι απόψεις Παπαπαναγιώτου*, Παπαζήση, Αθήνα 2007

Δημητρίου Α.Κ., *Η πρώτη απεργία στην σκλαβωμένη Ευρώπη*, βιβλιοπωλείο Πέτρου Καραβάκου, Αθήνα 1945

Ελεφάντης Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999

Ζέκεντορφ Μάρτιν, *Η Ελλάδα κάτω από τον αγκυλωτό σταυρό*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1991

Θέος Κώστας, *Τα ελληνικά συνδικάτα στην πάλη ενάντια στον φασισμό και για την ανεξαρτησία τους*, Ειρήνη, Αθήνα 1978

Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τόμος Α1 (επιμ. Χατζηιωσήφ Χρήστος), Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999

Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τόμος Β1 (επιμ. Χατζηιωσήφ Χρήστος), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002

Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τόμος Γ1 (επιμ. Χατζηιωσήφ Χρήστος, Παπαστράτης Προκόπης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007

Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τόμος Γ2 (επιμ. Χατζηιωσήφ Χρήστος, Παπαστράτης Προκόπης), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007

Κεφαλληνού Νατάσα, *Κοινωνική πολιτική και αυταρχισμός: Η περίπτωση της “κοινωνικής μεταρρύθμισης της 4ης Αυγούστου”*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, τόμος Δεύτερος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1974

ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, τόμος Τέταρτος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975

ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, τόμος Πέμπτος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981

Κομμουνιστική επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 1, Καζάντζα, Αθήνα 1976

Κομμουνιστική επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής 1941 – 1944, τόμος 2, Καζάντζα, Αθήνα 1976

Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Μπουκουμάνη, Αθήνα 1976

Κωτσάκης Σπύρος, *Κανένας Έλληνας εργάτης στη Γερμανία. Όλοι στον αγώνα για τη Λευτεριά και ανεξαρτησία της Πατρίδας*, Εθνική Αντίσταση, 78, Ιανουάριος – Μάρτιος 1993

Κουκουλές Γιώργος Φαίδωνος, *Η συμβολή του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου στον αγώνα για την επιβίωση 1941 – 1944*, Αρχαιοτάξιο 3, Μάιος 2001

Κουκουλές Γιώργος Φαίδωνος, *Το ΕΕΑΜ*, Ε-Ιστορικά 110, 22 Νοεμβρίου 2001

Κουκουλές Γιώργος Φαίδωνος, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944 – 1948)*, Οδυσσέας, Αθήνα 1995

Κουκουλές Γιώργος Φαίδωνος, *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1983

Κυριακού Ηρ. Γιώργος, *Από τη ζωή ενός αγωνιστή, τόμος Α΄ 1930 – 1943*, Υπερόριος, Αθήνα 2002

Λιβιεράτος Δημήτρης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα (1918 – 1923). Α΄ Τόμος*, Καρανάση, Αθήνα 1976

Λιβιεράτος Δημήτρης, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923 – 27), Β΄ Τόμος*, Κομμούνια/Ιστορική μνήμη, Αθήνα 1985

- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927 – 31), Γ΄ Τόμος* Κομμούνια/Ιστορική μνήμη, Αθήνα 1987
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932 – 36), Δ΄ Τόμος*, Εναλλακτικές εκδόσεις/Ιστορική μνήμη, Αθήνα 1994
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *Μεγάλες ώρες της εργατικής τάξης ΕΚΑ 1910 – 16, ΕΕΑΜ 1941, ΕΡΓΑΣ 1945*, Προσκήνιο, Αθήνα 2006
- Λιβιεράτος Δημήτρης, *90 χρόνια ΓΣΕΕ*, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., Αθήνα 2009
- Μαζάουερ Μαρκ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994
- Μπράτσος Νάσος, *Εργατικές Ιστορίες*, ΒUX, Αθήνα 1998
- Μαυρίκος Γιώργος, *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα 1918 – 1948, δύο γραμμές σε διαρκή αντιπαράθεση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2004
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τόμος Α΄, Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι και η πολιτική λειτουργία της πρώιμης κοινωνικής κριτικής (1875 – 1907)*, Γνώση, Αθήνα 1990
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τόμος Β΄, Ιδέες και κινήσεις για την οικονομική και πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης (1907 – 1925)*, Γνώση, Αθήνα 1991
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τόμος Γ΄, Η εδραίωση του “μαρξισμού – λενινισμού” και οι αποκλίνουσες ή οι ετερογενείς επεξεργασίες (1926 – 1955)*, Γνώση, Αθήνα 1993
- Νούτσος Παναγιώτης, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τόμος Δ΄, Τα ρήγματα της τριτοδιεθνιστικής “ορθοδοξίας” και οι νεότερες συλλήψεις της σοσιαλιστικής θεωρίας (1956 – 1974)*, Γνώση, Αθήνα 1994
- Πανίδου Σταυρούλα, *Το εργατικό κίνημα στην κατοχή*, αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών, *Ιστορία του Σιδηροδρομικού Συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα, τόμος Β΄*, Αθήνα 2001
- Πιτιανούδης Σταύρος, *Σημειώσεις*, Αδημοσίευτη γραπτή μαρτυρία
- Συλλογικό έργο, *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950, ένα έθνος σε κρίση*,

Θεμέλιο, Αθήνα 1984

Φλάισερ Χάγκεν – Σβορώνος Νίκος, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας. *Η Ελλάδα 1936 – 1944: Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση*, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1989

Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα, τόμος Α΄*, Βήμα, Αθήνα 2009

Φλάισερ Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Τόμος Β΄*, Βήμα, Αθήνα 2009

Χανδρινός Ιάσωνας, *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942 – 1944*, Θεμέλιο, Αθήνα 2012

Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Η εμπειρία της κατοχής και της αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012